IV 73
IV 73

M. MURATOV

LOMONOSOV

MATICA HRVATSKA
PRIRODOSLOVNA KNJIŽNICA
UREĐUJE HRVATSKO PRIRODOSLOVNO DRUŠTVO

Naslov originala:

М. МУРАТОВ

ЛОМОНОСОВ

„TIPOGRAFIJA“ GRAFIČKO-NAKLADNI ZAVOD 2525

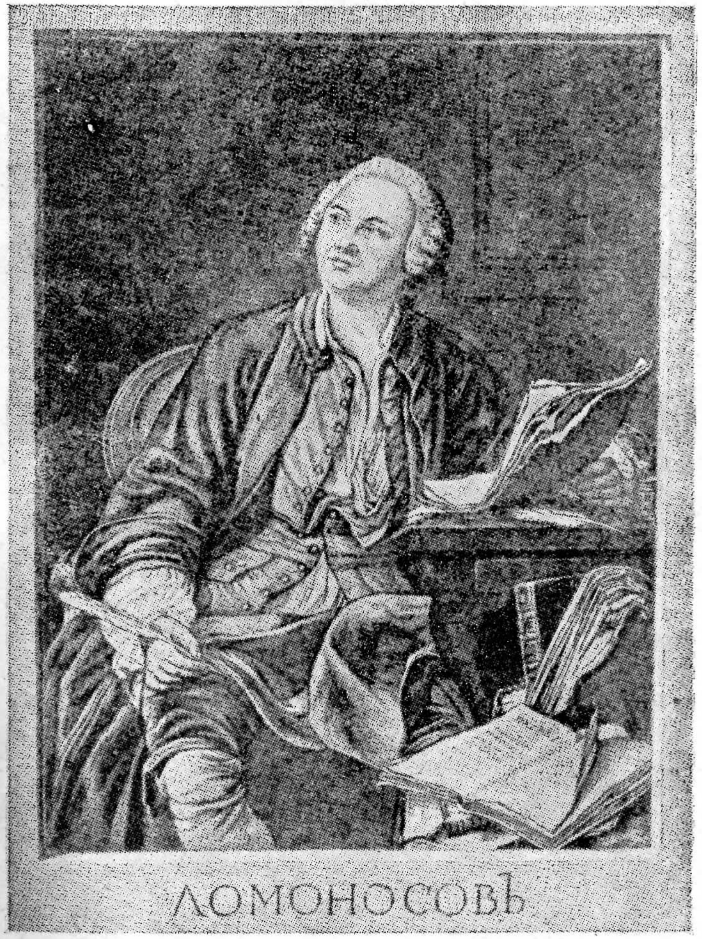

LOMONOSOV

M. MURATOV

LOMONOSOV

PREVEO

STJEPAN KRANJČEVIĆ

1947

MATICA HRVATSKA

ZAGREB

1726
R15
otp.

POSLJEDNJI ČIN PETRA I.

Ljeti godine 1724. javio se caru Petru I. savjetnik rudarskoga kolegija Vasilije Nikitić Tatiščev. Rudarski kolegij upravljao je onda svima rudnicima. Ali Tatiščev se nije bavio samo rudarstvom. Bio je to čovjek sposoban, radin i radoznao. Bio je spreman graditi metalurgijske tvornice i ujedno revno proučavati zemljopis i povijest Rusije.

Petar I. zapovjedi Tatiščevu, da ode u Švedsku, da ondje proširi svoje znanje o rudarstvu i da odvede onamo na nauke nekoliko mladića. Prije odlaska imao je Tatiščev primiti upute od samoga cara.

Petar I. pobolijevao je toga ljeta, pa je morao stalno zvati k sebi svoga tjelesnoga liječnika Lavrentija Blumentrosta. Unatoč bolesti nastojao je car da kao i dosada drži čvrsto u svojim rukama državnu upravu ulazeći u svaku sitnicu. Primio je Tatiščeva i izdao mu nekoliko naloga.

Oprostivši se pođe Tatiščev k izlazu i sastane se u predsoblju s Blumentrostom. Tjelesni liječnik Petra I. bio je mlad čovjek, birano odjeven, a držao se uljudno i važno u isto vrijeme.

Njegov otac bio je dvorski liječnik još za Aleksija Mihajlovića. Lavrentije Blumentrost rodio se u Rusiji i proveo djetinjstvo u Moskvi, ali je dugo učio u inozemstvu. Doktorom medicine postao je u holandijskom gradu Leydenu, koji je onda bio na glasu zbog svoje akademije i muzeja. U Rusiju se Blumentrost vratio kao obrazovan čovjek, koji dobro poznaje tuđe jezike, te latinski jezik, kojim su pisali i govorili učenjaci sviju zemalja.

Blumentrost zaustavi Tatiščeva i reče:

— Poznato ti je, da mi je vladar zapovjedio, da budem predsjednik De-Siens* - Akademije, osnovane u Petrogradu. Iz inozemstva se vratio Johan Schuhmacher, knjižničar njegova veličanstva i čuvar umjetničke zbirke ili muzeja, u kojemu se čuvaju rijetki predmeti. Schuhmacher je bio u Francuskoj, Holandiji, Njemačkoj i Engleskoj. Vršeći zapovijedi njegova veličanstva razgovarao se s najznamenitijim učenjacima tih zemalja i nagovarao ih, da stupe u službu Petrogradske akademije. Već je pristalo da dođe pet profesora, koji su dosta poznati svojom učenošću. I tebe molim: saznaj u Stockholmu, ne bi li koji od cijenjenih švedskih učenjaka želio postati članom naše akademije. Profesori primat će veće plaće nego što je imaju u domovini. Učena djela njihova izdavat će akademija na latinskom jeziku. Ali oni će povrh svojih učenih djela morati držati predavanja ruskim studentima. Sa svakim bit će sklopljen ugovor na pet godina, a onda mogu profesori ili nastaviti službu ili dobiti otpust bez ikakvih zapreka.

Na pokretnom i suhonjavom licu Tatiščeva javio se smiješak.

— Ti bi htio podići vrlo jak stroj za dizanje tereta, koji je pronašao slavni grčki matematičar Arhimed, ali on zasad kod nas nema još šta dizati, a nije za nj još ni priređeno mjesto — odgovori Tatiščev.

— O čemu vi to govorite — razlegne se iz susjedne sobe Petrov glas, koji je očito čuo Tatiščeve riječi.

Tatiščev je znao, da se bez opasnosti ne mogu osuđivati careve namjere. Petra je lako obuzimao gnjev, pa bi onda postajao strašan: glava mu se počinjala nervozno tresti, a ruke stiskati u šake. Car je mogao ne

---

* Siens akademija — akademija znanosti prema francuskoj Académie de sciences.

samo izgrditi nego i nalupati onoga, tko bi ga rasrdio. Ali još opasnije je bilo izmotavati se i izmicati od izravnoga odgovora.

Tatiščev se vrati caru i reče:

— Lavrentije Lavrentijević traži učitelje, a zasad nema koga učiti. Bojim se, da bez nižih i srednjih ova visoka škola, koja se osniva s velikim troškom, ne bude besplodna, ako se ne nađu ruski studenti. Želi da u Švedskoj nabavi sjeme, a zemlja nije priređena za usjev.

Petar shvati smjesta smisao toga prigovora. Na carev nalog bile su u nekim velikim gradovima otvorene početne škole, u kojima se učilo računstvo i pismenost. Ali te škole davale su oskudno znanje, a i bilo ih je vrlo malo. Osim toga osnovao je Petar nekoliko specijalnih škola: pomorsku, vojno-inženjersku i topničku. U tim školama spremali se časnici za mornaricu i vojsku.

U Moskvi je još bila škola, koja se zvala »Slaveno-grčko-latinska akademija«, namijenjena za spremanje obrazovanih svećenika. Tu se predavao latinski jezik. Zato su se odavde katkad uzimali učenici za obučavanje u medicinskoj znanosti kod liječnika Bidloa, dozvanoga iz Holandije, kojega su Moskovci prozvali po svojemu: »Dohtur Bidlo«.

Petar nije kanio uzimati iz tih škola slušače za inozemne profesore, pozvane u Akademiju. A shvaćao je međutim, da Akademija znanosti može ojačati samo onda, ako akademici, koji su iz inozemstva dolazili u Rusiju na nekoliko godina, budu spremali sebi ruske nasljednike. Zato Tatiščeve riječi nisu rasrdile cara.

On odgovori Tatiščevu alegorički:

— Moram samljeti velike stogove žita, a mlinova nemam. Pa nemam u blizini ni vode, da pustim vodenicu da proradi. A u mojih susjeda ima dovoljno vode. Ja ne ću stići dovesti najprije vodu, a onda sagraditi mlin. Zato i gradim mlin, da vodu dovedem k njemu, iako se kanal kod mene tek počinje kopati. A moji nasljednici morat će, htjeli ne htjeli, nastaviti započeti posao, da ne propadne već utrošeni novac.

Mjeseca siječnja godine 1725., poldrug godine nakon toga razgovora, umre Petar. Ali stvar, koju je započeo, išla je svojim tokom.

Krajem godine 1725. pristupi Akademija radu. Učenjaci, koji su doputovali iz inozemstva u Petrograd, nastave tu istraživanje, koje su vršili u svojoj domovini. Ali nije gotovo bilo ruskih učenika, koji bi znali latinski i strane jezike. Profesori nisu gotovo ni držali predavanja. Dok nije bilo uređeno pripravljanje ruskih učenjaka, nije se moglo reći, da se stvara ruska znanost.

Sad se i u Petrogradu kao i u drugim glavnim gradovima velikih evropskih država sastajalo jedan ili dvaput nedjeljno na sjednice nekoliko akademika, koji su jedni drugima čitali na latinskom jeziku znanstvene rasprave. Njihova učena djela tiskala se na latinskom jeziku svake godine u akademijinu časopisu i razašiljala inozemnim akademijama i sveučilištima.

— De-Siens-Akademija služi na slavu i čast Ruske države — govorili su suvremenici.

To je bila istina. Pa ipak je akademija bila isprva nalik na biljku, dovezenu iz inozemstva, koja zasad još nije pustila korijenje, nego raste u loncu, što se nalazi u stakleniku.

Predsjednik akademije nazivao se »glavni komandir«.

A zapravo je od početka sve akademijine poslove vodio Johan Danijel Schuhmacher. U Rusiju je došao godine 1714., pošto je malo prije toga svršio sveučilište u Strassburgu, gdje je dobro naučio dva jezika, koja su se u ono vrijeme smatrala prijeko potrebnima za obrazovana čovjeka: francuski i latinski.

Schuhmacher je bio savjestan i točan, vrlo uporan i proračunan. Petar I. postavio ga za čuvara svoje knjižnice i sabranih rijetkosti — muzeja. Schuhmacher dovede u red knjige i zbirke. Osobito je istaknuo vješto sve, što je moglo zadiviti ugledne pohodnike, koji su katkad dolazili u carski muzej: mač-ribu i ispunjena jarčića, koji se ojario s dvije glave, ključeve gradova, koje

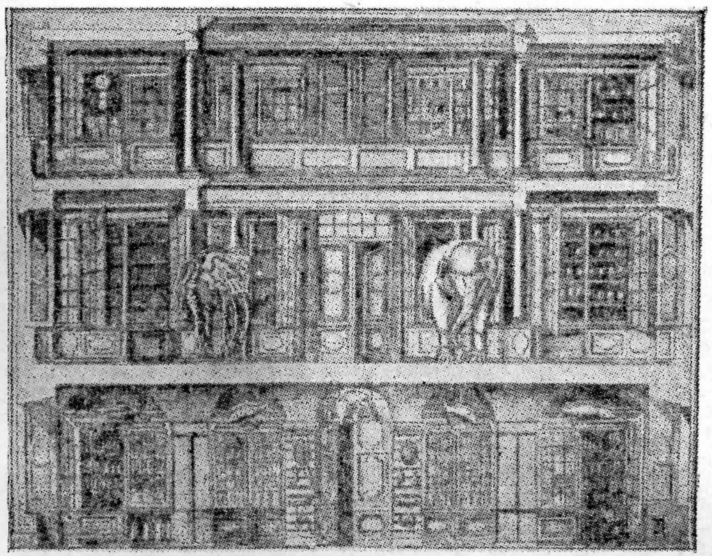

Muzej
Gravura iz knjige »Palače St. Peterburške Akademije znanosti«.

je osvojio Petar i orijaške kljove mamuta, dovezene iz Sibirije.

Schuhmacheru je svagda polazilo za rukom dobivati pohvale od velikaša, kojima je pokazivao muzej. Usput je upozoravao, kako mnogo radi popunjavajući i čuvajući zbirke.

»Od sviju nauka najvažnija je — vještina postupanja sa svakim prema njegovu utjecaju i njegovoj moći. Iz te nauke može se izvući najviše koristi za sebe«, mislio je Schuhmacher.

On je tu nauku izučio dobro: bio je izvanredno uljudan s višima, znao je učiniti sitnu uslugu čovjeku, koga je trebao, a držao je u oštroj pokornosti namještenike knjižnice i muzeja.

Car pozove Schuhmachera na pripremne radove za osnivanje Akademije znanosti. Prije otvaranja Akademije otputovao je Schuhmacher, na Petrov nalog, u inozemstvo. Proveo je na putu preko dvije godine, pregledao više od dvjesta knjižnica i mnogo muzeja i uspostavio veze s mnogim najpoznatijim učenjacima u različitim zemljama. Kad se vratio iz inozemstva, podnio je Schuhmacher caru opširan izvještaj o svojemu putu.

Petar dozove Schuhmachera k sebi, odobri izvještaj i reče iznenada:

— Našao sam ti djevojku. Uzmi najstariju kćer moga natkuhara Feljtena.

Schuhmacheru bila je poznata ta careva mušica: određivati svadbe i dolaziti na njih katkad i nepozvan.

Natkuhar Feljten upravljao je već odavna carskom kuhinjom i bio po svome poslu stalno u dvoru.

»Dobar objed stvara dobro raspoloženje. Tko svakoga dana može stvarati dobro raspoloženje njegova veličanstva, toga zacijelo ne će mimoići carska milost. Ne može se reći, da je natkuhar vrlo ugledna osoba, ali dovoljno je probitačno postati njegovim zetom,« pomisli Schuhmacher.

Ponuda Petrova malo se razlikovala od zapovijedi. Zahvaljujući najuljudnije na milostivoj brizi, zamoli Schuhmacher cara, da počasti svadbu svojom nazočnosti.

Na svadbu došao je Petar s caricom, a poveo je i kćeri: četrnaestogodišnju Anu i Jelisavetu, koja je stupila u trinaestu godinu života. Doveo je sa sobom i svoju pratnju: general-admirala Apraksina, grofa Petra Andrejevića Tolstoja, potkancelara Ostermana i još nekoliko osoba.

Car poželi biti starim svatom ženikovim i sjedne kraj njega za svadbeni stol, a onda ostane zajedno sa svojom obitelji na plesu. Carica Katarina plesala je menuet. Petar je bez ustezanja puštao oblake dima iz kratke lule i razgovarao se poluglasno o međunarodnim poslovima s Ostermanom. Carevna Jelisaveta, koja je uživala u svakakvim poslasticama, jela je za objedom jednu »kremšnitu« za drugom, u koje je natkuhar uložio svu svoju vještinu. Udarajući kasnije nožicom takt plesne glazbe nije ona skidala oka sa svoje starije sestre Ane, koja se vrtjela u dvorani s holsteinskim hercegom Karlom Fridrikom, što je bio doputovao u Petrograd u nadi, da će dobiti njezinu ruku. A holsteinski komornik Berkholz, koji je svuda pratio svoga gospodara, nastojao je upamtiti svaku sitnicu, da je kasnije unese u svoj dnevnik, u koji je pomno bilježio sve viđeno u Rusiji.

Svadbena svečanost otegnula se do kasno u noć.

Drugoga dana pojavio se Schuhmacher kao uvijek točno u devet sati u knjižnici, i isto je onako pomno kao i inače sastavljao katalog.

Pod upravu Akademije znanosti prešla je knjižnica i muzej Petra I. Schuhmacher upravljao je njima i nadalje. Ujedno s tim postao je načelnikom akademijina ureda. Ta ustanova vodila je sve poslove akademijine — od imenovanja i otpuštanja namještenika do najsitnijih izdataka uključivo. Akademici nisu imali pravo miješati se u njegove poslove. A predsjednik akademije potvrđivao je sve odredbe ureda i bio vrlo zadovoljan, što ga Schuhmacher oslobađa brige i posla.

Nastojanjem Schuhmacherovim uređena je pri Akademiji velika tiskara, prva u Petrogradu knjižara i izdavalačko poduzeće, počele su izlaziti dva puta nedjeljno jedine novine u Rusiji »Petrogradske Vijesti«.

Za te stvari smagao je Schuhmacher novac čak i onda, kad ga nije bilo za plaću akademicima i kupovanje novih sprava za znanstvene radove.

— Akademija ima upravljati sama sobom, a ne pokoravati se uredu — govorili su s negodovanjem akademici.

»Svima akademijinim poslovima upravlja i rukovodi knjižničar Schuhmacher«, izda nalog Blumentrost odlazeći na duže vrijeme u Moskvu.

Schuhmacher primi zaista vlast čvrsto u svoje ruke. Gdje se nije moglo djelovati izravno, išao je okolišnim putem. Ako je saznao, da među akademicima dolazi do nesporazumka, nastojao je raspaliti raspru.

»Razdijeli pa vladaj«, ponavljao je načelo starih Rimljana.

— Schuhmacher bio je vještak u prikrivenom potpirivanju vatre. On je čovjek lukavo zloban — govorili su ruski namještenici u pisarni.

Nekoji viđeni učenjaci, koji se nisu slagali sa Schuhmacherom, otputovali su u inozemstvo, čim je izišao ugovor, prema kojemu su u Petrogradskoj akademiji imali služiti pet godina. Schuhmacher je bio zadovoljan.

Mjesta akademika, koji su otputovali, zapremili su drugi, manje poznati. Schuhmacher se nadao, da će ovi biti pokorniji. Novi akademici bili su također Nijemci.

— Car Petar Veliki nadao se, da će profesori, koji su došli iz tuđih zemalja spremiti za pet godina sebi ruske nasljednike. Pet godina je prošlo, a sad ne samo da nema nijednoga ruskoga akademika, nego nema gotovo ni ruskih studenata. Kakva je to onda akademija, osnovana s tako velikim troškom? — govorili su Blumentrostu katkad ruski dostojanstvenici, koje je on liječio.

— Da nema akademije, niti bi bilo »Vijesti«, niti tiskare, niti knjižare. Knjige u knjižnici upljesnivile bi u sanducima, a neobični predmeti svi bi propali — odgovarao je Blumentrost.

Tome se nije moglo prigovoriti.

Akademijina tiskara nije izdavala samo znanstvena djela akademika, koja su izlazila na latinskom jeziku, nego i knjige, koje su bile određene za više ili manje široki krug čitatelja. Uz novine »Petrogradske Vijesti«, koje je izdavala Akademija znanosti, tiskao se dvaput nedjeljno prilog »Primjedbe k Vijestima«, koji je donosio prijevode znanstveno popularnih članaka.

U knjižari Akademije znanosti mogao je svatko kupiti ne samo ruske, nego i različite inozemne knjige, koje su se stalno naručivale iz inozemstva. A knjižnica akademijina, koja se neprekidno popunjavala novim

knjigama i znanstvenim časopisima, što su ih slale strane znanstvene ustanove, rasla je vrlo brzo.

I Tatiščev, koji je prije sumnjao, da li je pravovremeno stvaranje Akademije znanosti u Rusiji, sam se sad stalno njoj obraćao. Čas joj je slao okamine, nađene u blizini njegova imanja, čas je otpremao akademiji rijetku pticu, koja je bila punjena na njegov nalog, čas je molio, da mu se pošalju nova izdanja.

— U knjigama, izdanima od akademije, vidimo dovoljan plod — govorio je Tatiščev Schuhmacheru.

Prošlo je deset godina, otkako je osnovana Akademija znanosti. Dobro je radila gimnazija, ustrojena pri akademiji, u kojoj su predavali djeci početno znanje učitelji, a ne akademici. Čak i ugledni ljudi davali su katkad onamo svoju djecu, da ih onda odmah namjeste u vojnoj ili građanskoj službi.

Studenata nije bilo gotovo kao ni dosad. Akademici stranci pozivali su se i nadalje na to, da ne umiju govoriti ruski, a da nema ruskih studenata, koji znadu latinski jezik. Napokon se sjete, da u Moskvi ima Slaveno-grčko-latinska akademija, koje učenici uče latinski jezik. Na kraju godine 1735. naredi Senat svojim ukazom, da dvanaest najboljih učenika dođe u Petrograd.

Imali su postati studentima Akademije znanosti.

A još nekoliko mjeseci nakon toga otprave dvojicu od njih — Mihajla Lomonosova i Dmitrija Vinogradova na nauke u inozemstvo.

— Akademija znanosti ne samo da je dozvala studente iz Moskve u Petrograd, nego je dvojicu od njih poslala u tuđe zemlje na nauke — odgovarao je sad Schuhmacher, kad su ga prekoravali zbog toga, što se akademija ne brine za pripremanje ruskih studenata.

A u stvari se nije ništa promijenilo. Akademici tuđinci izbjegavali su kao i dosad da drže predavanja ruskim studentima govoreći, da su učenici, koji su došli iz Moskve, slabo pripremljeni.

Prođe još pet godina. Dođe studeni 1741. godine.

Schuhmacher je sjedio u svojem službenom kabinetu za solidnim hrastovim stolom i zadovoljno prelistavao malo prije iz tiskare donesenu knjigu »Palače Petrogradske Akademije znanosti«.

Knjiga je bila obilno urešena gravirama i crtežima akademijskih izdanja. Sastavio je tu knjigu sam Schuhmacher pobrinuvši se, da istakne sve, što je mogao pripisati sebi u zaslugu.

Pripravljanje ruskih studenata nije spomenuo nikako. Među članovima Akademije znanosti još uvijek nije bilo ruskih učenjaka, ali Schuhmacher je mislio, da se za to može sada brinuti još manje, nego ikad prije.

Ruskim carem smatrao se Ivan Antonović, malen dječak, koji tek što je dobio svoje prve igračke: šest loptica, sašivenih od raznobojnih komadića baršuna kričavih boja. Majka njegova, Ana Leopoldovna, nećaka nedavno umrle carice Ane Ivanovne, bila je proglašena carskom namjesnicom do punoljetnosti malenoga cara. Bila je napola Njemica. Otac carev, herceg od Braunschweiga, zauzimao je mjesto generalissimusa ruske vojske. Na najvažnije položaje na dvoru bili su postavljeni Nijemci. Istina, u vladajući dom spadala je i kći Petra Velikoga carevna Jelisaveta, ali ona je bila uklonjena od svih državnih poslova. Bilo je poznato, da se carevna zanima najviše za plesove i vesele gozbe na dvoru sa mladim ruskim gardijskim časnicima.

— Suviše uživa u veselju, a da bi se mogla brinuti za državne poslove — govorilo se o Jelisaveti Petrovnoj.

Schuhmacher je znao, da će naći potpore na carskom dvoru, budu li ga korili, da ne želi obučavati ruske studente. »Palače Petrogradske Akademije znanosti« posvetio je namjesnici Ani Leopoldovnoj. Listajući netom primljenu knjigu Schuhmacher je sa zadovoljstvom čitao ono mjesto predgovora, koje mu se osobito sviđalo:

»Kakvo blagostanje da ne očekujemo od vlade Vašega Carskoga Visočanstva i kolikoj sreći da se ne nadamo u buduće od vladavine miloga sina vašega visočanstva, našega premilostivoga vladara, kad vaše carsko

visočanstvo ne samo u predviđanju i mudrosti državnoj, nego i u milostivoj brizi za napredak znanosti i umjetnosti ... daje savršeni primjer njegovu veličanstvu«.

Schuhmacher nije stavljao rado svoga potpisa na važne isprave, kako bi izbjegao neprijatnostima. No ovaj put nije se imao čega bojati. Potpisao se pod posvetom: »Vašega carskoga visočanstva najponizniji sluga Johan Danijel Schuhmacher«.

Odmah za posvetom bili su u knjizi navedeni podaci o članovima akademije i njezinim namještenicima. Iza popisa profesora slijedio je popis pristava. »Pristavi se daju profesorima u njihovim naukama, da uzmognu s vremenom, kad se učine sposobnima, stupiti na njihova mjesta«, tumačilo se značenje te službe.

Među pristavima, kao ni među profesorima, nije bilo nijednoga Rusa. Istina, bila su dva ruska kandidata za tu službu: Grigorije Teplov i Mihajlo Lomonosov. Schuhmacher ih nije spomenuo u knjizi, ali ih nije mogao zaboraviti, jer su oni svaki na svoj način često podsjećali na sebe.

Teplov je bio mlad čovjek, vrlo spretan, proračunan i uporan. Učio je neko vrijeme u Petrogradskom duhovnom učilištu, postao onda student pri akademiji znanosti, a napokon prevodilac. Teplov je lako učio sve: i jezike, i risanje, i glazbu. Ali još uspješnije usvajao je onu nauku, koju je najviše cijenio sam Schuhmacher: vještinu uspostavljati veze s onim ljudima, koji su mu potrebni, da bi svakoga mogao iskoristiti u svoju svrhu.

Od mjeseca svibnja godine 1741. počeo se Teplov marno baviti botanikom po uputstvima akademika Ammana. Teplov je već napisao »specimen«, kako se onda nazivalo djelo, po kojemu se moglo suditi o znanju studenta, koji je dovršio nauke. Ali on se uzdao više u svoju spretnost negoli u svoj rukopis, pa nije propuštao zgode, da ne učini Schuhmacheru bilo kakvu malenu uslugu.

»Usluga zove u goste protuuslugu«, ponavljao je Teplov staru poslovicu.

Schuhmacheru se sviđa taj sposobni, uslužni i okretni mladić. Ali shvaćao je, da je Teplovu potrebno mjesto pristava samo kao stepenica, na koju može stati, da se popne više. Dugo službeno iskustvo govorilo je Schuhmacheru, da takvi ljudi brzo gube pokornost, kad dođu do moći.

Schuhmacheru je bilo milije imati Teplova pri ruci, bude li potrebno postaviti za pristava Rusa, i nije se suviše žurio s njegovim unapređenjem.

Drugi kandidat za mjesto pristava, Mihajlo Lomonosov, imao je malo što zajedničko s Teplovim. Mnogo toga bilo je neobično u životu Lomonosova. Bio je sin nepismena ribara i ostavio rodno selo u Arhangelskom kraju radi učenja. Lomonosov učio je pet godina u Moskvi, a onda je gotovo isto toliko godina bio na naukama u inozemstvu. Slušao je predavanja iz fizike na Marburškom sveučilištu od čuvenoga profesora Kristijana Wolfa, a onda je izučavao rudarstvo i metalurgiju u Freiburgu kod rudarskog savjetnika Henkela. S Henkelom se Lomonosov posvadio i samovoljno otputovao iz Freiburga.

Lomonosov je očevidno bio premalo gibak i suviše samostalan. Schuhmacher je takve ljude držao radije podalje od Akademije znanosti. Ali Akademija znanosti potrošila je na Lomonosovljevo učenje u inozemstvu mnogo novaca. Schuhmacher nije htio priznati, da je to učinjeno uzalud.

Osim toga mogao je Lomonosov biti potreban. Akademija znanosti bila je dužna izdavati pozdravne pjesme za svaku dvorsku svečanost. Takve ode pisao je stalno njemački akademik Stellin, ali nije ih imao tko prevoditi na ruski. A student Lomonosov poslao je već iz inozemstva odu, koju je napisao, kad je ruska vojska zauzela tvrđavu Hotin.

Schuhmacher predloži Lomonosovu, da sastavi katalog mineraloške zbirke muzeja i davao mu da prevodi s njemačkoga. Lomonosov svrši uspješno zadatak i podnese svoja prva znanstvena djela, napisana još u ino-

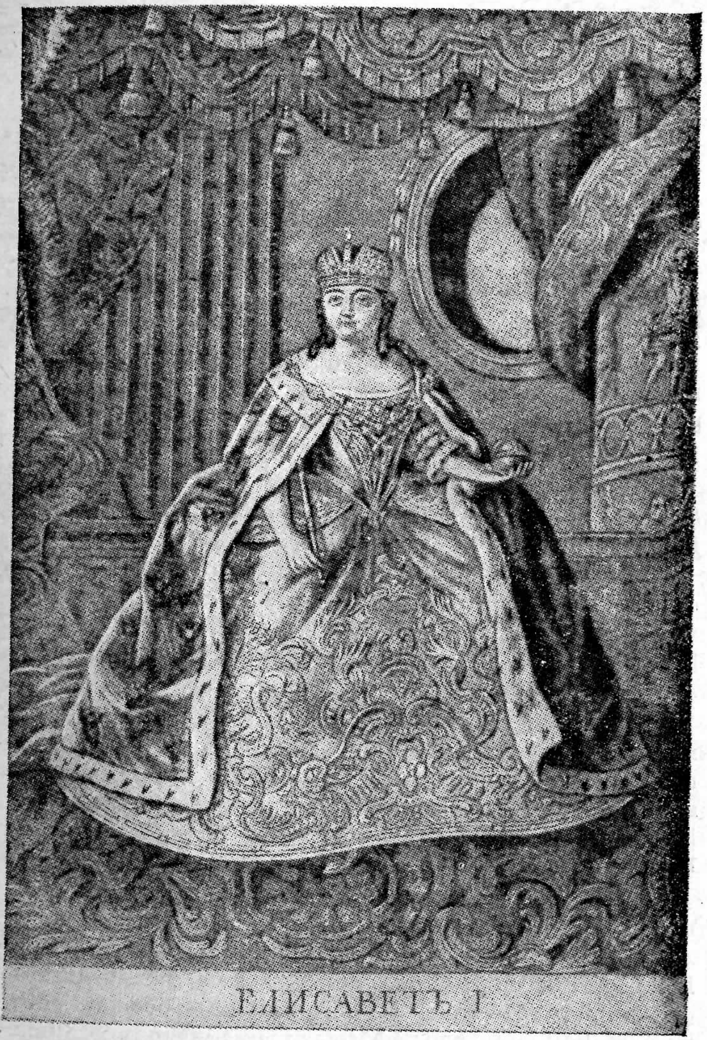

Jelisaveta Petrovna prilikom krunisanja
Gravura iz 1744. godine.

zemstvu. Ali u uredskim popisima vodio se on još uvijek kao student, koji je poslan u inozemstvo na nauke, iako je već pet mjeseci živio u Petrogradu.

Schuhmacher pregleda pažljivo knjigu »Palače Petrogradske Akademije znanosti« i pozvoni srebrnim zvončićem, koji je stajao pred njim na stolu. Kad se javio tajnik, odredi Schuhmacher, da se napiše oglas o novoj knjizi i objavi u prvom broju »Petrogradskih Vijesti«.

Prođu dvije nedjelje. Izjutra 25. studenoga iziđe Schuhmacher kao uvijek točno dvadeset i pet časaka prije devet iz kuće, da se odveze u ured Akademije znanosti. Schuhmacher je stanovao na Vasiljevskom otoku nedaleko Akademije. Ali smatrao je, da prema svome položaju mora imati svoju kočiju, a ne da ide u ured pješice kao kakav kancelist.

Solidno, uredno obučeni kočijaš Kurt Jakob, kojega su Rusi zvali Knut Jakovljević, doveze pred ulazište par sitih, pomno očišćenih konja.

U tom času bilo je na ulici malo prolaznika. Ali nedaleko od kuće sastane Schuhmacher odred gardijskih vojnika pod zapovjedništvom časnika. Vojnici su išli brzo, žureći se vjerojatno da izvrše kakvu zapovijed, a u tome je bilo nešto ne sasvim obično.

Odvezavši se malo dalje ugleda Schuhmacher na raskršću dviju ulica stražara s helebardom, gdje govori nešto s dvojicom vojnika. Nedaleko od njih zaustavila se žena s vedrima na obramnici i istegnuvši vrat osluškivala njihov razgovor. I to je bilo također neobično. U gradu se, očito, nešto dogodilo.

Kao uvijek uđe Schuhmacher pet časaka prije devet u predsoblje ureda. Ostali namještenici morali su dolaziti u sedam izjutra, pa je u predsoblju već visjela različita gornja odjeća, od golih kožušaca ruskih pisara do pomno sašivenih toplih kaftana, podstavljenih krznom, koji su pripadali Nijemcima na višim položajima u uredu.

Iz predsoblja prolazio je Schuhmacher u svoj kabinet kroz veliku sobu, u kojoj su radili uredski namještenici. Obično su sjedili šuteći za dugim stolovima i tiho škripali guščjim perima. Ovoga puta čuo se kroz vrata pisarne žamor. Kad se Schuhmacher pojavio na pragu, umukne smjesta razgovor. Svih dvadeset i sedam uredskih namještenika — pisari i potkancelisti, kancelisti i prevodioci — dizali se kao uvijek jedan za drugim, kad je prolazio Schuhmacher i nisko mu se klanjali. Ali bilo je nešto neobično na njihovim oživjelim licima. I Schuhmacher pomisli opet: »Nešto se dogodilo«.

Uredovalo se u uredu u dva jezika — ruskom i njemačkom, a vodili su poslove dva tajnika: Nijemac Messer i Rus Volčkov.

Messer je morao dolaziti svako jutro pet časaka iza devet u kabinet s izvještajem. Došao je ovoga puta s običnom točnošću, ali mjesto redovitih poslova izvijesti, da je drugi tajnik Volčkov pripovijedao, kad je došao u ured, da je carevna Jelisaveta Petrovna tobože došla noću u dvor okružena gardijskim časnicima na čelu s prvom grenadirskom četom Preobraženske pukovnije. Uhitila je Ivana Antunovića, namjesnicu Anu Leopoldovnu i njezina muža hercega od Braunschweiga, a dvorska straža nije ispalila nijednoga hica na obranu malenoga cara i njegovih roditelja.

Dva kancelista zakasnila su na službu, jer su se zadržala putem ugledavši, gdje pod stražom voze u dvorac carevne Jelisavete Petrovne uhićenoga feldmaršala Miniha. A jedan prevodilac pripovijedao je, da su zgradu od dvanaest kolegija, u kojoj su se nalazile najviše vladine ustanove, zauzeli još noću gardijski odredi. Kapral i nekoliko vojnika, koji su čuvali zgradu, grijali se kraj vatre, što su je naložili pred vratima. A na pitanje, što se dogodilo, odgovorio je kapral:

— Njezino veličanstvo, vladarica Jelisaveta Petrovna izvoljela je sjesti na očevo prijestolje.

Schumacher je znao, da se ne može sumnjati o istinitosti vijesti. I odmah se prekorio zbog neopreznosti, sjetivši se svoga potpisa pod posvetom Ani Leopoldovnoj u knjizi »Palače Petrogradske Akademije znanosti«.

»Što bliže k vatri, to bliže k požaru. Vazda je razumnije ostati u sjeni i ne isticati se suviše naprijed«, pomisli on zlovoljno.

Schuhmacher uzme komadić papira i napiše nekoliko riječi njemački.

— Pošaljite bez i najmanjega odlaganja knjižaru Preiseru u akademijsku knjižaru. Knjiga »Palače Akademije znanosti« da se odsad ne prodaje nikome, da se složi u spremištu i zapečati — reče tajniku pružajući mu pisamce.

A onda doda:

— Treba misliti, da će manifest o stupanju na prijestolje njezina veličanstva izići još danas. Sam ću onda čestitati namještenicima radostan događaj stupanja na prijestolje zakonite carice. A dotle neka rade svoj posao i neka se ne razgovaraju o onome, što se ne tiče njihove službe.

Sjutradan ujutro zazvonila su zvona. U svima petrogradskim crkvama vršile se prisege. Svi namještenici morali su smjesta položiti zakletvu, da će biti vjerni carici.

Najugledniji dostojanstvenici žurili se pretječući jedan drugoga u dvor, da izreku odanost Jelisaveti Petrovnoj. Mnogi od njih dodvoravali se još prije dva dana pouzdanicima Ane Leopoldovne grofu Lewenvoldu i barunu Mengdenu. Sad su se velikaši žurili steći blagonaklonost pristaša Jelisavetinih — gardijskih časnika s običnim ruskim prezimenima: Voroncovi, Šuvalovi i Rumjancevi.

I Schuhmacher je nastojao, da ne gubi vrijeme uzalud. Pokazalo se, da je prodano samo nekoliko komada knjige »Palače Petrogradske Akademije znanosti«. Schuhmacher naredi, da se smjesta iz preostalih izreže posveta i da se dvadeset primjeraka uveže u safijanove i brokatne korice, da ih uruči novim dostojanstvenicima.

Čim je primljen u uredu manifest o stupanju na prijestolje, pošalje Schuhmacher podvornika po profesora pjesništva i govorništva akademije Stellina. Ovaj se smjesta dosjeti, zašto je pozvan, pa već putem u ured stane sastavljati na njemačkom jeziku stihove, koji su slavili novu caricu.

Bio je to za njega običan posao: po narudžbi ureda pisao je on takve ode i carici Ani Ivanovnoj i malenom caru Ivanu Antunoviću, i namjesnici Ani Leopoldovnoj. Ovoga puta zatraži Schuhmacher, da oda bude što duža — u znak posebnoga mara Akademije znanosti.

Pjesmu je trebalo napisati vrlo brzo, da se prevede i otisne do 18. prosinca, kad se imao slaviti Jelisavetin rođendan.

Stellin odgovori kao uvijek s biranom uljudnošću, da smatra velikom čašću ponudu da napiše odu, koja će biti uručena njezinu veličanstvu. I rekavši, da je muza njegova vazda spremna služiti akademiji, ode naklonivši se s poštovanjem Schuhmacheru.

Nakon tri dana donese Stellin odu. Nije bila napisana gore od stotine takvih oda, koje su se sastavljale svake godine na dvorovima njemačkih kraljeva, hercega i knezova: istim riječima nabrajale se vrline Jelisavete Petrovne, a isto tako glatki bili su srokovi. Schuhmacher primijeti zadovoljno, da je i ovoga puta Stellin napisao odu onako, kako pišu svi.

Uredski podvornik bude smjesta poslan po Lomonosova.

— Akademija znanosti počastila vas je i povjerava vam, da na ruski prevedete odu, koja će biti uručena njezinu veličanstvu — reče Schuhmacher njemački.

Lomonosov se nije sjetio, da zahvali na časti, uzme rukopis i odmah pregleda prvu stranu.

— Prevest ću. Držim, da ruski stihovi ne će biti gori od njemačkih, jer u našem jeziku nema manje zvučnosti negoli u njemačkom — odgovori s uvjerenjem Lomonosov.

— To ćemo vidjeti, kad svršite posao — reče Schuhmacher suho.

Lomonosov klimne glavom i iziđe.

Schuhmacher se nehotice sjeti ljupkih manira akademika Stellina i pomisli:

»Na Lomonosovu je inozemni kaftan, istina već dosta trošan, a on je još uvijek arhangelski seljak«.

Lomonosov donese prijevod ode nakon nekoliko dana. Bila je pisana svečanim i zvučnim stihovima. Živo je izricala nadu, da će Jelisaveta Petrovna slijedeći primjer svoga oca širiti znanost u Rusiji:

Kliči svijetli nauke zbore,
Nek čuje tvoj silni se glas,
Kog Petar i Katarina tvore:
Taj dan je i naš spas.
Što veliki Petar poče rad,
To nam Jelisaveta čini sad.

Schuhmacher izda nalog, da se oda smjesta otisne na najboljem papiru.

Rođendan Jelisavete Petrovne bude proslavljen najsvečanije. Gruhalo se iz topova, upaljen je bio prekrasan vatromet i priređena iluminacija po nacrtu akademika Stellina. Dvor odobri odu, koja je bila predana u ime Akademije znanosti.

Ipak se Schuhmacher osjećao tako, kao da se pod njegovim nogama pokolebalo tlo, na kojemu je čvrsto stajao mnogo godina. On je to osjetio već prvih dana nakon prevrata, kad mu je rečeno, da je Jelisaveta Petrovna, pošto je došla s odanim joj časnicima u dvorac, da zbaci Ivana Antunovića, rekla vojnicima, što su bili na straži:

— Hoćete li služiti meni, kao što ste služili ocu mojemu? Poznato vam je, koliko sam pretrpjela, koliko i sad trpim i koliko sav narod trpi od Nijemaca.

Poput Schuhmachera osjećali su nemir i svi Nijemci, koji su živjeli u Petrogradu. Čak je i saski poslanik, kad je došao u muzej, rekao Schuhmacheru:

— Pisao sam svome kralju otvoreno: »Mi, jadni stranci, trepećemo i tresemo se ovdje«.

U popisu senatora, koje je postavila Jelisaveta Petrovna, nije bio nijedan Nijemac. Svi novi komornici nosili su ruska prezimena.

Petrogradska akademija znanosti, koja među svojim članovima nije još uvijek imala nijednoga Rusa, mogla se sad izložiti oštrim napadajima. Schuhmacher se počeo bojati, da će on plaćati račun. Trebalo je brzo postaviti barem jednoga ili dvojicu ruskih pristava, da bi s vremenom mogli postati akademici.

Schuhmacher se požuri, da unaprijedi za pristava Grigorija Teplova. Lomonosov odluči, da je došlo vrijeme za djelovanje. Zatraži odlučno, da konačno dobije mjesto pri Akademiji znanosti.

Schuhmacher je shvaćao, da taj nepopustljivi i samovoljni čovjek može u buduće biti na veliku smetnju uredu. Ipak bilo je nerazumno odbiti sada Lomonosova.

Osmoga siječnja godine 1742. potpiše Schuhmacher dekret: »Postavlja se Lomonosov za pristava fizikalnoga razreda.«

Djelo, što ga je Petar I. počeo kratko vrijeme prije smrti, stalo je donositi one plodove, na koje je računao. Prvi ruski učenjak, sin nepismena seljaka, prokrčio je sam sebi put u Akademiju znanosti.

NOVI PRISTAV

Novi pristav Mihajlo Vasiljević Lomonosov navršio je nedavno trideset godina. Bio je visok i širokih ramena. Kao kod mnogih ljudi, koji su od djetinjstva živjeli teškim životom ribara ili mornara, bile su Lomonosovljeve kretnje samopouzdane, govorio je glasno, odlučno i čvrsto. Premda su prošle mladenačke godine, izbijalo je iz njegova krupnoga, ponešto punoga tijela obilje snage.

Mihajlo Lomonosov bi, poput svoga oca i djeda, zacijelo mogao prostajati mnoge sate bez prekida u oluji na krmi ribarske barke, ne puštajući iz ruku kormila, bez obzira na bilo kakav umor.

Novi pristav znao je dobro latinski i njemački jezik, bavio se fizikom, kemijom i drugim naukama. Uza sve to nalikovao je i nadalje na svoje zemljake pomorce, snažne i čvrste ljude, koji su u njegovu rodnom kraju rušili i tesali drveće, da grade svoje kolibe, išli s kopljem na medvjeda i lovili morževe. Lomonosov se odijevao kao i svi: nosio je kaftan i kratke hlače od bojadisana sukna, čarape do koljena i cipele s kopčama, a na glavu je stavljao vlasulju. Pa ipak se isticao svom svojom vanjštinom među namještenicima Akademije znanosti.

Prošlo je već jedanaest godina, otkako je Mihajlo Lomonosov otišao od roditeljske kuće. Ali u Kuroostrovskoj općini Holmogorskoga kotara Arhangelske gubernije on se još uvijek vodio kao seljak, koji je privremeno otpušten iz sela Denjisovke. Njegov otac, Vasilije Dorofjejević, plaćao je svake godine za njega glavarinu.

Vasilije Dorofjejević nije vidio sina od onda, kad je zimi 1730. godine Mihajlo Lomonosov otišao iz svoga sela, ali se još uvijek u duši nadao, da će se jedini sin i nasljednik kad-tad vratiti u rodni dom.

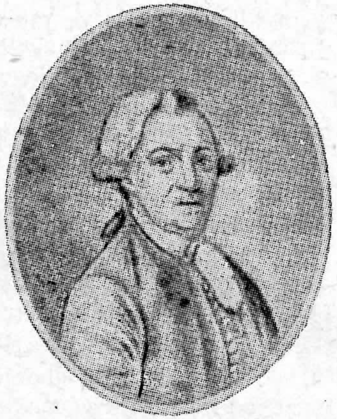

S. P. Krašenjinikov

Kad se s proljeća 1741. godine Mihajlo Lomonosov vraćao u Petrograd nakon učenja u inozemstvu, isplovio je Vasilije Dorofjejević posljednji put na Ledeni ocean. Od rane mladosti polazio je on svake godine u proljeće na more da lovi ribe i morske životinje — tuljane. Ovoga puta nije se Vasilije Dorofjejević vratio. Na općinskom popisu poreznih obveznika pojavi se kod njegova imena napomena: »Utopio se u moru godine 1741.« Takvih bilježaka bilo je dosta na tom popisu.

— Bogate su naše obale ribarskim grobovima — govorili su pomorci.

Za Mihajla Lomonosova počeli su plaćati porez njegovi suseljani od općinskoga novca kao za bjegunca: seljaci su odgovarali solidarno za neutjerane poreze. Istom šest godina nakon očeve smrti bio je Lomonosov brisan iz popisa poreznih obvezanika sela Denjisovke.

Mjesto pristava otvaralo mu je put k mirnom znanstvenom radu. Lomonosov se sad nije morao brinuti za zaradu. Primao je trideset rubalja na mjesec, a to je u ono vrijeme bio velik novac: poručnik ruske mornarice dobivao je petnaest rubalja na mjesec i mogao od toga novca živjeti s obitelju. Istina, akademijini namještenici primali su plaću s veoma velikim zakašnjenjem, a često su čekali na nju po nekoliko mjeseci. Ipak su Lomonosovu mogli zavidjeti njegovi drugovi, koji su prije pet godina došli s njim zajedno iz Moskve, da uče pri Akademiji znanosti. Čak i najbolji od njih, Golubcov i Lebedjev, postali su samo prevodiocima i primali triput manje od pristava.

Pošto je postao pristavom, imao je Lomonosov pravo da bude nazočan na akademijskim konferencijama. Tako su se nazivale sjednice, na koje su se akademici morali prama pravilima sastajati dva puta na tjedan. Kad je Lomonosov doputovao u Petrograd s drugim učenicima moskovske škole, mogao je samo izdaleka gledati, kako u određene sate kreću akademici, važni i nepristupačni, jedan za drugim u dvoranu za vijećanje, gdje su se imala prosuđivati znanstvena pitanja.

Visoko uzdignute glave išao je birano odjeveni astronom Delil, koji se veoma ponosio, što je već u Parizu došao na glas kao sposoban matematičar. Točno u određeno vrijeme dolazio je fizičar, akademik Kraft, vazda točan, radin i samouvjeren kao čovjek, koji je jednom za uvijek sve vagnuo i znao, koliko vrijedi. Široko je koračao pogrubi, oštri i samoljubivi Weitbrecht, koji je sam sebe visoko cijenio zbog istraživanja anatomije i fiziologije čovjeka.

U ono vrijeme nije se Lomonosov mogao odlučiti ni da progovori s akademicima. To kao da su bila bića višega reda od učenika, stiglih iz Moskve. Sad je Lomonosov, postavši pristavom, s osjećajem nekoga ponosa prekoračio prag dvorane za zasjedanje.

Dvorana je bila uređena jednostavno i strogo. U sredini stajao je velik okrugao stol, pokriven zelenim suknom. Na njemu su bile četiri kositrene crnilnice, ležala oštro zašiljena guščja pera i naslage papira. Oko stola stajali su kožni naslonjači s uspravnim tvrdim naslonima, određeni za akademike. Kraj jednoga zida stajali su stolci s kožnim sjedalima, kraj drugoga — ormar sa zapisnicima i spisima konferencija.

Za stolom je već sjedilo pet ili šest akademika, ali sjednica nije još počela. Maleni, okrugli Stellin, koji je imao pristup u ugledne kuće, pripovijedao je živahno njemački svojemu susjedu, akademiku Kraftu, kako se veličanstvene pripreme vrše u dvoru za krunidbenu svečanost, koja se ima obaviti u Moskvi kao u staroj prijestolnici Ruske države.

Lomonosov se nakloni. Stellin odgovori uljudno, ali ponešto s visoka, Kraft lako nakloni glavu i pokaže Lomonosovu mjesto na jednom stolcu kraj zida: pristavi nisu imali prava sjediti za okruglim stolom s akademicima.

Onda je došao s hrpom novih inozemnih novina potknjižničar Taubert, uslužan i uljudan mlad čovjek, kojega je štitio Schuhmacher. S dubokim naklonom metne Taubert novine i knjige na okrugli stol. Smjesta se pruži nekoliko ruku. Svaki se požurio uzeti ono, što je bilo najzanimljivije.

Zatim tajnik konferencije pročita latinski zapisnik prošle sjednice, a akademik Weitbrecht prihvati riječ, da održi referat, koji je bio na dnevnom redu. Rastvori rukopis, napisan latinski: »Anatomska opažanja o vezama usana i jezika« i počne čitati ne dižući očiju na slušatelje. A slušatelji su za to vrijeme razgledali inozemna izdanja, što su ležala pred njima.

Na konferencijama zasjedali su u ono vrijeme zajedno akademici, koji su radili na potpuno različitim područjima. Prirodno je, da se niti Stellin, koji je sebe smatrao stručnjakom za povijest umjetnosti, niti astronom i geograf Wiensheim, niti poznavalac pravnih nauka Goldbach nije mogao zanimati za opisivanje veza usana i jezika. Osim toga se Weitbrechtova knjiga »Syndesmologija«, veliko djelo na latinskom jeziku, u kojoj su se opisivale veze čovječjega tijela, već slagala u to vrijeme u tiskari Akademije znanosti, pa nije bilo potrebno čitati na konferencijama pojedina njezina poglavlja. Ali akademici morali su se sastajati često, pa su iznosili katkad i nepotrebne izvještaje, kao da su se šutke dogovorili jednom za uvijek ne smetati drugima, da čitaju na sjednicama što hoće.

Kad je Weitbrecht svršio referat, zada mu akademik Kraft dva ili tri pitanja, kako je to tražila pristojnost. Onda zamoli nekoliko razjašnjenja Goldbach, koji se od mladosti zanimao za medicinu. Time se zasjedanje svršilo i svi se brzo dignu kao ljudi, koji su izvršili svoju dužnost.

Izlazeći iz dvorane osjećao je Lomonosov čudno čuvstvo: kao da se hram znanosti, kakvim se prije njemu, neupućenom, pričinjala dvorana za konferencije, pokazao u znatnoj mjeri prazan.

Lomonosov počne dolaziti stalno na konferencije akademika. Čuvstvo nekakvoga nezadovoljstva, što ga je osjetio u početku, raslo je i nadalje.

Petrogradska akademija znanosti nalazila se privremeno u stanju nekoga opadanja. Najpoznatiji učenjaci, koji su bili članovi akademije, nisu se slagali sa Schuhmacherom, pa su otputovali, čim je istekao njihov petogodišnji ugovor. Najvrsnijemu od mladih akademika, Leonhardu Euleru, pošlo je za rukom, da za nekoliko godina proslavi svoje ime. Velik uspjeh kod matematičara cijeloga svijeta imali su oni svesci »Komentara Petrogradske Akademije znanosti«, u kojima su bili tiskani na latinskom jeziku njegovi članci. Ali i Euler je napustio Akademiju znanosti kratko vrijeme prije, nego što se Lomonosov vratio iz inozemstva.

Dva druga mlada i sposobna učenjaka, povjesničar Müller i prirodoslovac Gmaelin, nisu se još bili povratili s puta po Sibiriji. Otputovali su iz Petrograda gotovo prije devet godina, sudjelovali u ekspediciji kapetana zapovjednika Beringa i poslali za to vrijeme mnogo vrijednoga gradiva. Sad su se već vraćali i zadržavali se na različitim mjestima radi novih radova i opažanja.

Preostali akademici u Petrogradu bili su manje više osrednji ljudi. Mogli su dodati nekoliko svojih opažanja

onima, koja su već učinili drugi, ali nisu kušali krčiti nove puteve. Uza sve to držali su vrlo mnogo do svojih zasluga i gledali mladoga ruskoga pristava s visine.

»Preispunjeni su prevelikom važnošću zbog samoga svoga akademskoga položaja. A ne znadu ono, što je poznato i običnomu ruskom seljaku, koji je stvorio poslovicu: »Ne krasi mjesto čovjeka, nego čovjek mjesto«, mislio je katkad Lomonosov.

Sjetio se rudarskog savjetnika Henckela, kod kojega je učio u Freiburgu. Henckel je dobro znao onaj maleni odsjek nauke, kojim se bavio, i nije također prelazio preko njegovih granica. Isto je tako držao visoko svoj čin i odnosio se s omalovažavanjem prema ruskomu studentu, koji nije htio raditi poput ostalih i koji je neprestano postavljao pitanja: »Zašto? Zbog čega? Čemu?«

Lomonosov brzo osjeti, da u njemu raste kao i nekad u Freiburgu čuvstvo protesta protiv tih ljudi, zadovoljnih samim sobom, koji zasjedaju s takvom važnosti, a unose tako malo novoga u znanost.

Kao pristav za fiziku imao je Lomonosov raditi u fizikalnom kabinetu pod rukovodstvom profesora Krafta. Pokazalo se, da je fizikalni kabinet snabdjeven vrlo dobro.

Još je Petar I., šaljući prije osnivanja Akademije znanosti Schuhmachera u inozemstvo, rekao:

— Kupi i dovezi ovamo svakojake fizikalne i matematičke strojeve.

Schuhmacher se nikad nije bavio fizikom. Ali pregledajući inozemne muzeje i vodeći pregovore s inozemnim učenjacima saznavao je usput, gdje i tko najbolje izrađuje sprave za fizikalne pokuse. Označili su mu poznatoga nizozemskoga fizičara Muchenbroka, znamenitoga izumitelja živina toplomjera Fahrenheita u Londonu i amsterdamskoga majstora optičara Leuwenhoeka, koji je izumio sitnozor. Kad su prvi akademici stigli u Petrograd, našli su ovdje, na svoje čudo, takve pribore, kakve nisu očekivali naći u Rusiji. Fizikalni kabinet popunjavao se i onda, kad je njime počeo upravljati akademik Kraft, koji se slagao sa Schuhmacherom.

— Naš fizikalni kabinet je najugledniji u cijeloj Evropi — govorio je s ponosom Kraft.

Lomonosov je tu zaista našao sve, što je potrebno fizičaru: sisaljke za zrak i vodu, barometre i toplomjere svih sistema, najfinije vage i mnogo drugoga.

Akademik Kraft znao je dobro fiziku i matematiku. Ujedno je mnogo godina vršio opažanja o petrogradskom vremenu. Još carica Ana Ivanovna slala je za nevremena često k njemu s pitanjem: »kad će se promijeniti vrijeme?«

— Odgovarao sam uspješno na korist akademije — govorio je nakon toga Kraft.

Kraft dade smjesta zadatak novome pristavu: Lomonosov je imao prevesti na ruski jezik njegov članak »Kratak opis različitih strojeva«. U isto vrijeme počeo je Lomonosov pomagati Kraftu kod fizikalnih pokusa. To je bio koristan posao, jer se njime mogla steći navika potrebna za daljnji rad.

Ali novi pristav mislio je o mnogim takvim pitanjima, koja nikako nisu zanimala njegova profesora.

Kraft se ozbiljno zanimao samo za fiziku i djelomice za matematiku, iako je dobro poznavao i neke druge nauke. Pristava Lomonosova zanimala je kemija isto toliko kao i fizika, a mislio je ne samo na zakone prirode, nego i na pravila, kako se grade ruski stihovi.

— Da se napreduje u znanosti, potrebno je trsiti se saznati mnogo o malo stvari — govorio je Kraft.

— No ja želim znati mnogo o mnogim stvarima — odgovarao je Lomonosov.

Akademik Kraft i njegov ruski pristav ostali su tuđi jedan drugome.

Većma se Lomonosov sprijateljio s drugim akademikom, s mladim profesorom fizike Richmannom. Bio je to čovjek dobrodušan, skroman i radin, vršnjak Lomonosova. Sastajući se s Richmannom u fizikalnom kabinetu, razgovarao se Lomonosov s njim često prijateljski o pitanjima fizike. A ipak se Lomonosovu katkad činilo, da je fizikalni kabinet prazan: nije bilo nijednoga ruskoga studenta, koji bi tu radio.

Samo četiri ruska studenta vodila su se u ono vrijeme, da su na naukama pri Akademiji znanosti u Petrogradu. U uredskim spisima stajala je kraj njihovih imena bilješka: »Pridijeljeni astronomiji i sastavljanju zemljovidnih karata«. U stvari to je značilo, da su naprosto crtači pri akademiku Wiensheimu, koji je priređivao izdanje atlasa Ruske carevine.

Fizikalni kabinet s dvojicom akademika, koji su govorili samo njemački i latinski, pomagao je širenju znanja u Rusiji isto tako malo, kao da se nije nalazio u Petrogradu nego u inozemstvu.

»Nisam toliko godina učio u tuđim zemljama, da sad, kad sam se vratio u domovinu, opet radim kao u tuđoj zemlji. Treba nastojati oko toga, da se znanost udomaći napokon i u našoj ruskoj državi«, mislio je Lomonosov.

Nauka se mogla učiniti pristupačnom Rusima samo predavajući ruski o njezinim uspjesima. Lomonosov počne prevoditi omanju knjižicu Kristijana Wolfa »Eksperimentalna fizika«. Radeći taj prijevod sjećao se Lomonosov često, kako se učio u Slaveno-grčko-latinskoj akademiji u razredu fizikalnom: ondje je morao učiti napamet izvatke iz djela starogrčkoga filozofa Aristotela i tekst iz svetoga pisma. Učitelji su se najviše bojali, da učenici ne bi počeli misliti samostalno. Grijehom se smatrala svaka sumnja. A povijest znanosti pokazala je međutim već odavna, da samo točni pokusi pomažu pri otkrivanju prirodnih zakona. Ljudi, koji ponavljaju gotove sudove, tapkaju nemoćno na istom mjestu.

— Od slijepoga prianjanja mišljenju jednoga čovjeka pretrpjela je znanost nekad isto toliko, kao i od provale barbara. Svi, koji su se vježbali u znanosti, slijedili su samo Aristotela i njegovo mišljenje držali za istinu. Ja ne prezirem toga slavnoga i u svoje vrijeme istaknutoga filozofa. Ali se sa žaljenjem čudim ljudima, koji su za smrtna čovjeka mislili, da tobože nema nikakvih pogrješaka. I to je bila glavna zapreka napretku znanosti — govorio je Lomonosov spominjući se neplodne obuke u moskovskoj školi.

U Wolfovoj knjizi opisivali se pokusi, koji su otkrivali temeljne zakone fizike. Ona nije davala samo znanja, nego je učila i misliti. Lomonosov je držao, da je to najvažnije. Odlučio je napisati prijevodu predgovor, da izreče svoje misli.

»Pitagora je za pronalazak jednoga geometrijskoga pravila žrtvovao Zeusu stotinu volova. Ali kad bi se u današnje vrijeme uradilo prema praznovjernoj njegovoj revnosti za pravila, koja su pronašli oštroumni matematičari, teško da bi se našlo na cijelom svijetu toliko rogate stoke. Jednom riječju, u najnovije vrijeme uznapredovala je znanost toliko, da se tome nisu mogli nadati ne samo ljudi prije tisuću, nego ni prije stotinu godina. Dolazi to većinom odatle, što danas učenjaci, a osobito istraživači prirodnih pojava paze malo na izmišljanja i prazne riječi, što se rađaju u jednoj glavi. Glavni dio prirodnih znanosti — fizika — temelji se danas već na jednom načelu: zaključci se stvaraju na temelju pouzdanih i mnogo puta ponovljenih pokusa«, pisao je Lomonosov.

Prevodeći Wolfovu knjigu mogao je Lomonosov vršiti u fizikalnom kabinetu sve pokuse, o kojima je u njoj bilo riječi. To je bilo vrlo korisno: ponavljalo se i sređivalo znanje s područja fizike, stečeno za vrijeme učenja.

U inozemstvu učio je Lomonosov ustrajno ne samo fiziku, nego rudarstvo zajedno s metalurgijom. Sad je zaželio izložiti prosto i jasno sve, što je saznao. Počeo je pisati knjigu »Prvi temelji metalurgije ili rudarstva«.

U Lomonosovljevoj domaji gradili su pomorci čvrsto svoje velike brvnare, a nijedan rad nije propadao u njihovu gospodarstvu uzalud. Novi pristav gradio je isto tako svoj rad. Sabirao je sve, što je naučio i nastojao iskoristiti čitavo stečeno znanje.

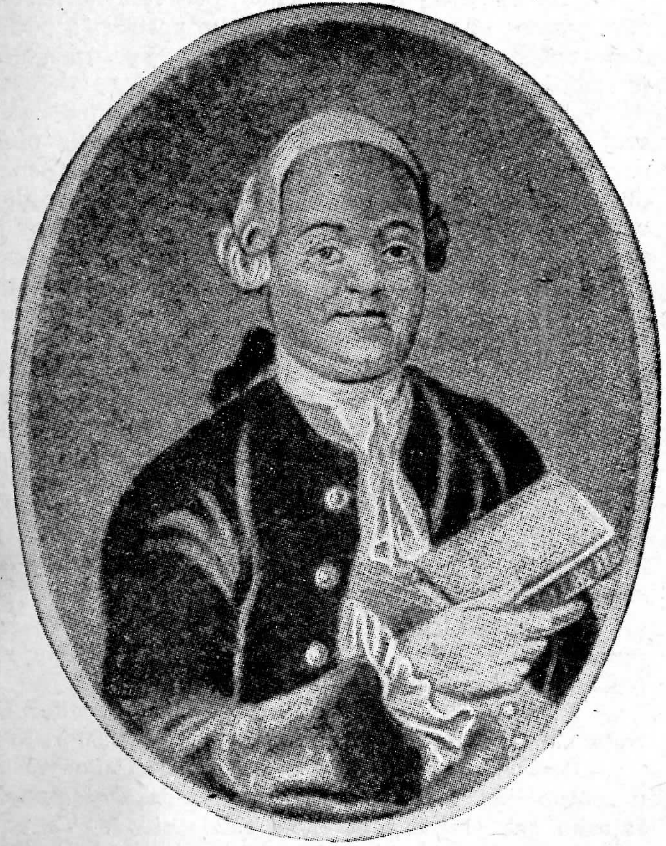

V. K. Tredjakovski

Ujedno se Lomonosov i nadalje usavršavao i u vještini pisanja stihova. Njegove pjesme postale su potrebnima mnogo prije negoli znanstvene knjige, na kojima je radio.

Jalisaveta Petrovna jasno je izrekla u jednom od svojih prvih ukaza želju, da se u Rusiji vlada prema zavjetu Petra I. Ostvariti taj zahtjev imali su Senat i druge najviše ustanove. Carica je potvrđivala njihove odredbe, ali sama se nije upoznavala s državnim poslovima.

Stupivši na prijestolje nastojala je pretvoriti svoj život u neprekidni blagdan. Plesna glazba odjekivala je u njezinu dvoru gotovo svaki dan. Svečani objedi i večere slijedili su jedni za drugima. Dvorska spremišta i podrumi bili su dovoljno puni do stupanja na prijestolje carice Jelisavete Petrovne, ali već nakon nekoliko tjedana pokazalo se, da njihove zalihe ne će trajati novoj carici dugo. U jedinim ruskim novinama »Petrogradskim Vijestima« počeli se donositi iz broja u broj oglasi: »Dvor njezina carskoga veličanstva kupuje znatnu količinu cimeta, muškatnjaka, kanarskoga najčišćega sladora, libanonske kave, smokava, ukuhanoga voća, suhih višanja, slatkoga badema, francuskih slatkiša i parmezanskoga sira: zato ako tko ima tih stvari spremljenih, neka se smjesta javi u dvorskom uredu.«

»Za opskrbu dvora njezina carskoga veličanstva treba dobaviti: meda 1500 pudova i hmelja 4000 pudova.«

»Dvor njezina carskoga veličanstva kupuje ova pića u znatnoj količini, i to: vino burgundsko, šampanjac, rajnsko, sekt, bijelo i crveno i ostala vina.«

Za osobito svečane dvorske gozbe trebalo je ne samo poslastica, nego i pozdravnih pjesama.

Poldrug mjeseca nakon proslave Jelisavetina rođendana imala se održati na dvoru nova sjajna svečanost. Starija sestra carice Jelisavete Petrovne, Ana Petrovna, udala se još godine 1725. za holsteinskoga hercega, s kojim je nekad plesala na Schuhmacherovoj svadbi. Nakon tri godine rodio joj se sin, koji je dobio

ime Petar u spomen svoga djeda Petra Velikoga. Poslije nekoliko mjeseci umre Ana Petrovna.

Kad je Jelisaveta Petrovna postala ruskom caricom, mislila je s uznemirenošću o malenom holsteinskom princu, koji ima pravo na rusko prijestolje kao jedini unuk Petra Velikoga.

— A u Holsteinu još živi vražić — govorila je svojoj okolini.

Jelisaveta Petrovna odluči proglasiti nećaka nasljednikom ruskoga prijestolja. U početku mjeseca veljače 1742. godine stigne princ u Petrograd. Carica mu priredi neobično svečan doček. Zaplače od radosti, kad ugleda jedinoga sina svoje sestre i prikopča mu na grudi veliku zvijezdu, posutu dijamantima: najviši red Ruske carevine — Andriju Prvozvanoga. Ali velikaši i dvorani gledali su s nekom sumnjom svoga budućega gospodara.

Bio je to za svoje godine premaleni momčić svijetle kose i glupa lica. Katkad bi iznenada stao praviti grimase i kreveljiti se. Onda bi holsteinski natkomornik Berkholz, koji se nije od njega udaljivao ni za korak, onaj isti, koji je još kao kamer-junker pratio u Rusiju njegova oca, trgnuo lako princa za rukav. Grimase bi nestalo s Petrova lica, ali on nije dugo zadržao ozbiljnost. A mnogima se javljala misao, koju se ipak nitko nije usudio izreći glasno:

»Njegovo visočanstvo je očito ponešto glupo«.

Uvečer bio je pred dvorom priređen tako sjajan vatromet, da se unatoč jake magle vidjelo nadaleko, kako k nebu uzlijeću plamenovi. A nakon pet dana dolazila je nova svečanost — budući prijestolonasljednik navršio je četrnaest godina.

Lomonosov je imao napisati uobičajenu odu, koju je trebalo predati Jelisaveti Petrovnoj »na uzvišeni dan nećakova rođenja«. U odi je bio lijepo opisan svečani doček, što je priređen prije nekoliko dana princu Petru, koji je postao ruskim velikim knezom:

Kolikom li željom u te sad,
Nado naša, gleda Petrov grad.
Pretijesne naše su grudi,
Da smjeste veselja svih ljudi.
Nego u vis baca blistav plam,
Te s njeg' svijetli i oblak sam.

Tu odu mogao je Lomonosov napisati bez velikoga napora: utvrdile se obvezatne poredbe i pohvalni izričaji, koji su se stavljali u srokovane stihove. Ali morao je ipak potrošiti nekoliko dana. Novi pristav imao se priučiti na misao, da će često trebati odložiti znanstveni rad zbog ovakvih stihova.

Nekoliko dana nakon toga, kako je proslavljen Petrov rođendan, otputuje carica Jelisaveta Petrovna sa svojim dvorom u Moskvu. Carevi i carice krunili su se vazda u Kremlju. Jelisaveta Petrovna željela se držati toga starinskoga običaja. Za njom krenu u Moskvu i viši dostojanstvenici. Svi su nastojali sudjelovati u svečanostima, da bi došli pred oči carice: na krunidbeni dan dijelili se svagda ordeni, činovi i novčane nagrade.

Schuhmacheru se javi akademik Stellin i smiješeći se prijazno izjavi, da i on mora putovati u Moskvu: bez njega se ne može biti ondje, gdje treba izrađivati osnove za svečanosti, vatromete i rasvjete. A u dvorskoj pisarni već je pripremljen nalog za ured Akademije znanosti: »da se pusti profesor Stellin u Moskvu i da mu se izda na račun akademije novac za put i druge troškove.«

Schuhmacher ga sasluša dobrohotno i zamoli, da ponese najbolje gravure i knjige, tiskane u tiskari Akademije znanosti.

— Ne propuštajte nikakove prilike, da ih poklonite u akademijino ime najuglednijim osobama i svakome, tko je sad pri dvoru od utjecaja — reče Schuhmacher.

Nakon Stellina dođe k Schuhmacheru Vasilije Kirilović Tredjakovski, koji se vodio kao tajnik Akademije znanosti. Schuhmacher, koji je svagda postupao s ljudima prema njihovu značenju, odgovori na naklon Tredjakovskoga nepažljivo. Prije dvanaest godina vratio se Tredjakovski u Rusiju, pošto je učio nekoliko godina u Francuskoj. Moglo se misliti, da ga čeka uspjeh u životu i u književnosti. Preveo je u stihovima francusku knjigu »Put na otok ljubavi« i u prilogu objavio svoje pjesme.

Onda se istom rađalo rusko svjetovno pjesništvo. Zato su se pjesme Tredjakovskoga pokazale izvanrednima unatoč njihova teškoga stila. Pjesnik je bio milostivo primljen u kuće nekih velikaša. Schuhmacher počne pisati Tredjakovskome ljubezna pisma na francuskom jeziku uvjeravajući ga o svome prijateljstvu.

Tredjakovski postane tajnikom Akademije znanosti s plaćom od 360 rubalja na godinu. Ipak nije trebao vršiti uredskih poslova, nego je prevodio knjige na ruski jezik. Još važnija bila je druga dužnost, koja je bila uvrštena u ugovor: »Pomenuti Tredjakovski obvezuje se čistiti ruski jezik pišući u stihovima kao i u prozi.«

Schuhmacher se prevario u svojim očekivanjima. Tredjakovski nije se znao istaknuti. Istina, uporno je izučavao stihotvorstvo i napisao knjigu »Nov način gradnje ruskih stihova«, ali malo ih je bilo onda, koji su se zanimali za teoriju stihova. U knjizi Tredjakovskoga bilo je novih i vrijednih misli, ali njegovi stihovi nisu mu polazili za rukom. Uporno je utiskivao riječi u metar stiha i često ih kvario, da se slože u ritam. A čitati njegove pjesme bilo je dosadno i teško.

Tredjakovski se nije održao u kućama velikaša, u kojima su pjesnika u prvi mah primili kao nešto neobično. Bio je sin popa iz Astrahana, a u mladosti podnio je mnogo nevolja i poniženja. Čitavoga svoga života nije se Tredjakovski mogao otresti bojažljivosti pred ljudima na visokim položajima i nije znao pobuditi u njima poštovanja, na koje je imao pravo prema svojemu znanju. Sam Tredjakovski cijenio je visoko svoj rad o pravilima ruskoga stihotvorstva i svoje stihove. O svojim zaslugama govorio bi katkad tako važno, da bi mu se počeli smijati.

Schuhmacher je davno već zaboravio, da je Tredjakovskome nekad pisao ljubezna pisma. Akademijin ured davao mu je i nadalje da prevodi francuske knjige, ali je prestao naručivati ode. A kad je za Stellinom izjavio Tredjakovski, da kani moliti dopuštenje za put u Moskvu, odgovori mu Schuhmacher prezirno:

— A šta ćete vi tamo?

— O tome ćete primiti ukaz od senatskoga ureda. A novac za put — stotinu rubalja — isplatit će državna blagajna — odgovori dosta važno Tredjakovski.

— To je sasvim druga stvar — reče Schuhmacher ljubeznije prelazeći na francuski, jer je njime govorio mnogo bolje negoli ruskim i jer je radije govorio francuski, kad je smatrao da je potrebno razgovarati se uljudnije.

Tredjakovski razjasni uzrok odlaska. Bio je pozvan u inozemni kolegij i tamo mu je rečeno, da je određen za tumača kod francuskoga poslanika markiza de la Chétardiea za vrijeme krunidbenih svečanosti. Poslanik je imao naskoro krenuti na put u Moskvu. Svima je bilo poznato, da je sjajni, lijepi i vazda po posljednjoj pariškoj modi odjeveni markiz u caričinoj milosti.

Tijesnu vezu podržavao je s poslanikom tjelesni liječnik caričin, Francuz Lestok, koji je sudjelovao u prevratu i došao do velikoga utjecaja u prvo vrijeme Jelisavetina vladanja. De la Chétardieu stali se dodvoravati čak i velikaši.

Tredjakovskome se najednom otvorio put k životnom uspjehu, koji mu je izmicao tako dugo. Prateći markiza de la Chétardiea mogao se upoznati i s Lestokom i s mnogim utjecajnim ljudima. Markiz je bio uvjeren, da mora trošiti novac kraljevskom darežljivosti, ako želi uzdržati dostojanstvo francuskoga kralja. Tumač njegov mogao se nadati znatnim novčanim nagradama. Vasilije Kirilović otputuje u Moskvu pun radosna očekivanja. Ubrzo primi Schuhmacher iz Moskve omašan omot. U njemu je bilo: pismo Tredjakovskoga, napisano francuski, i pjesme.

»Po savjetu svojih uglednih dobročinitelja sastavio sam prigodom krunisanja njezina veličanstva odu s posvetom,« pisao je Tredjakovski. Htio je, da se oda hitno tiska u akademijinoj tiskari. Bilo je potrebno izdati pedeset primjeraka na vrlo dobru papiru i uvezati u skupocjene korice: te primjerke trebalo je predati carici, velikome knezu Petru i različitim uglednim osobama.

»Svi ti izdaci molim da se učine na moj trošak«, pisao je Tredjakovski.

Markiz de la Chétardie nagrađivao je očito darežljivo svoga tumača. Tredjakovski odluči utrošiti dobiveni novac, kako bi podsjetio na ono, što se već počelo zaboravljati: da i on može pisati svečane ode.

Schuhmacher odredi, da se brzo izvrši narudžba. Kad je Lomonosov došao dva tjedna nakon toga u knjižnicu Akademije znanosti, sastane ondje Teplova.

Grigorij Nikolajević pregledavao je od vremena na vrijeme u knjižnici nove francuske i njemačke knjige: upoznavao se s njima svagda toliko, koliko mu je bilo potrebno da vješto vodi učeni razgovor. Ovaj put imao je u rukama netom tiskanu odu Tredjakovskoga. Teplov ju je čitao i smješkao se.

Opazivši Lomonosova, digne visoko glavu, kako je to radio Tredjakovski, kad bi počinjao govoriti o svojim zaslugama i stane deklamirati polagano, važno i glasno:

Ugodi dugo šutljiva liro
Gromoglasno sad žice svoje.
Glas, što nekad svijet je diro,
Da čuju svud polja, šume i hvoje.
Skladni do Peruna digni zvuk,
Gromova gdje odjekuje huk.

Onda reče Teplov obraćajući se potknjižničaru Taubertu i Lomonosovu:

— Dugo šutljiva lira zazvučala je. Ali glazba je ispala dosadna: Vasilije Kirilović uvlači s prevelikim marom riječi u stihove, a one se opiru svom snagom.

Teplov je vazda izricao samo misli, proračunane na siguran uspjeh. Lomonosov shvati, da je izrečen sud o odi: Tredjakovski je doživio novi neuspjeh. Zato bude Lomonosovu povjeren prijevod nove ode, koju je akademija imala uručiti Jelisaveti prigodom krunisanja.

Akademik Stellin bio je u ono vrijeme vrlo zaposlen. Ne samo da je sastavljao u Moskvi projekte za iluminaciju, nego je i žurno prevodio s talijanskoga jezika na francuski operu: »Titovo milosrđe,« koju su mislili prikazivati u dvoru za vrijeme svečanosti. Rukovodio je i repeticijama, svirao u flautu i sastavio proslov, koji je slavio milosrđe i druge Jelisavetine vrline. Mjesto njega napisao je odu za krunidbeni dan akademik Junker, koji se također smatrao pjesnikom. Napisao je pjesmu od dvjesta i osamdeset stihova. Lomonosov je opet morao odložiti na neko vrijeme bavljenje fizikom i prevoditi duge i dosadne njemačke stihove.

Akademija znanosti odluči prirediti svečanu sjednicu, da uveliča krunisanje. Senator i admiral grof Golovin, petrogradski zapovjednik general-poručnik Ignatijev i drugi petrogradski dostojanstvenici, koji nisu otputovali u Moskvu, prime poziv da »počaste svojom nazočnosti« akademiju.

Dvoranu ukrase slikama, koje su na brzu ruku izradili u risarskoj radionici pri akademiji, a stubište i pod pokriju zelenim jelovim granama.

Sjednica se održala 29. travnja. Otvorio je akademik Kraft govorom, u kojemu je izrekao »najvjernije želje njezinu veličanstvu,« a onda je dugo čitao latinski znanstveni referat. Odgovorio mu je također latinski Weitbrecht.

Dostojanstvenici i generali, koji nisu razumjeli latinski, sjedili su u prvim redovima ukočenih lica i uperenih očiju u jednu točku. U drugim redovima razgovarali su se ugledni gosti poluglasno jedan s drugim. Onda je akademik Junker pročitao svoju odu njemački. Ali i taj jezik razumijevali su samo nekoji od pozvanih. Dosada se zrcalila na svima licima. Nakon Junkerove ode

bila je sjednica završena na veliko zadovoljstvo visokih gostiju.

Ruski stihovi, na koje je Lomonosov preveo Junkerovu odu, nisu bili pročitani na svečanoj sjednici. Ali bili su tiskani, a na naslovnoj strani prijevoda bilo je označeno: »Na ruske stihove preveo Mihajlo Lomonosov, pristav Akademije znanosti«.

U ono vrijeme izlazile su knjige dosta rijetko. Prvih godina vladanja Jelisavetina tiskalo se na ruskom jeziku svake godine oko dvadeset do trideset knjiga, ubrajajući ovamo i opis vatrometa i iluminacija. Ime Lomonosovljevo pojavilo se godine 1742. dvaput na izdanjima oda, pa su ga morali opaziti oni, koji su čitali nove ruske knjige.

— Mihajlo Lomonosov počeo je dolaziti na glas svojim djelima — govorili su o njemu s nekom zavisti bivši drugovi iz moskovske škole, koji su prevodili spise u akademijskom uredu i teškom mukom životarili.

Ali sam Lomonosov nije bio zadovoljan. Čuvstvo razočaranja i zlovolje, koje je osjetio, kad je prisustvovao prvi put akademičkoj konferenciji, raslo je i nadalje. Akademici su i sad gledali s visoka na ruskoga pristava.

Nekoji od njih bavili su se samo na oko znanstvenim radom: Lomonosov je jasno shvaćao, da ti ljudi primajući daleko veće plaće, nego što su ih imali u domovini, daju za uzvrat vrlo malo. A njegov se znanstveni rad kočio.

Kad je rekao Schuhmacheru, da želi početi raditi na kemiji, ali da pri Akademiji znanosti još uvijek nije uređen kemijski laboratorij, odgovori mu ovaj:

— Za kemijski laboratorij nema akademija novaca.

Lomonosov se nije htio i nije znao pretvarati. Što duže je svladavao negodovanje, to snažnije je ono obično provaljivalo na kraju. Svladao je gnjev i nastavio raditi. Ali do provale moglo je doći svakoga časa.

PROVALA

Na Vasiljevskom otoku kraj botaničkoga vrta Akademije znanosti stajala je velika drvena prizemnica s prostranim dvorištem, na kojemu su bile sagrađene kuhinje sa stanovima za sluge, podrumi, staje i konjušnica.

Akademija znanosti kupila je tu kuću, da kraj nje uredi staklenik, a u prostorije za stanovanje da smjesti svoje namještenike.

Lomonosov dobije tu dvije sobice. Veći dio kuće zapremao je akademik botaničar Siegesbeck. To je bio ponešto neotesan i glup čovjek u godinama, po obrazovanju liječnik, koji je uzgajao ljekovito bilje. Spominjući njegovo ime dodavali su ostali akademici često sa smiješkom:

— Cuculus ingratus. Nezahvalna kukavica.

Pripovijedalo se, da se Siegesbeck često obraćao znamenitome švedskom botaničaru Linnéu s molbom, da mu protumači ovo ili ono pitanje u svojoj struci. Linné je odgovarao svagda ljubezno na njegova pisma. A kad je Linné objavio najveći rad svoga života, novi sustav klasifikacije biljaka, digne se Siegesbeck protiv njega s neotesanim napadajima.

Linné nije odgovarao, nego je poslao Siegesbecku na dar — omotić sa sjemenjem. U ljubeznom popratnom pismu pisao je Linné, da mu šalje sjeme od biljke, koja je nazvana njegovim imenom i moli ga, da ga posije u petrogradskom botaničkom vrtu. Siegesbeck s ponosom saopći svima znancima, da je biljka dobila njegovo ime i pokazivao im mladice, koje su nikle. A kad su one narasle, upoznaju petrogradski botaničari biljku, odavna poznatu u nauci pod čudnim latinskim imenom, koje znači: nezahvalna kukavica.

Drugi susjed Lomonosova bio je vrtlar botaničkoga vrta Sturm. Živio je kraj Lomonosova zajedno sa ženom i malenim sinom.

Sturm je bio veoma štedljiv čovjek, koji je znao doláziti do novca. Kad Lomonosov nije dugo primao plaće, davao mu je Sturm novac u zajam uz velike kamate, koristeći se za to potajno novcem njemačke evangeličke crkve, gdje je bio starješina.

Uvečer bi tri sina Siegesbecka, drzoviti momci, na vladanje kojih su se tužili ne jednom stanovnici susjednih kuća, urlali pjevajući njemačke pjesme, a iz Sturmova stana čulo se otegnuto pjevanje psalama.

Lomonosovu bila su jednako neugodna obadva njegova susjeda. Kad bi dolazio kući, osjećao je, da ga okružuju isto takvi tuđi ljudi kao i u akademiji.

Prošlo je gotovo pol godine, otkako je Lomonosov postao pristavom. Nastane ljeto godine 1742.

Lomonosov je kao i dosad živio osamljen u svojim sobama. U Marburgu ostala je njegova žena, mlađahna Jelisabeta, koju je bio uzeo za ženu prije odlaska u Rusiju. Bila je brižna i mogla je uvesti udobnost i red u petrogradski život Lomonosovljev. Odlazeći obećao je Jelisabeti, da će joj pisati, kad će moći doputovati u Petrograd. Od onda je prošla godina dana, a još nikako joj nije pisao.

Do imenovanja za pristava bio je položaj Lomonosova tako nestalan, da se nije mogao odlučiti zvati k sebi ženu. Onda je Lomonosov osjetio, da u duši njegovoj raste otpor protiv reda, koji se ustanovio u akademiji. Shvaćao je, da je pred njim borba, a nije znao, kako će se ona svršiti.

Jelisabeta je mogla stvoriti obitelj, ali ona je živjela u drugom svijetu nego njezin muž. U njezinu svijetu bila je kuhinja i briga za čitavo kućanstvo. U njegovu svijetu bio je fizikalni kabinet i znanstvene zamisli, knjige i pjesme. Njegovoj ženi nije bio poznat svijet, u kojemu je živio Lomonosov. I on se nije žurio pisati, da je očekuje u Petrogradu.

Dovršivši pjesnički prijevod ode prigodom krunisanja Jelisavete Petrovne vrati se Lomonosov započetu radu.

Prijevod Wolfove »Eksperimentalne fizike« na ruski jezik nije mu polazio za rukom lako, jer je u ono vrijeme bilo vrlo teško nalaziti ruske riječi za znastvenu knjigu.

Kad su se za vrijeme Petra I. počele prvi put prevoditi knjige iz različitih nauka, pokazalo se, da ruski jezik nema još mnogih za tu svrhu prijeko potrebnih riječi i izričaja. Onda počnu prosto uzimati tuđe riječi i upotrebljavati ne prevodeći ih uporedo s ruskima. Nastajale su trome rečenice, u kojima su bile pomiješane ruske, crkvenoslavenske i tuđe riječi.

U ono vrijeme, kad je Lomonosov počeo prevoditi Wolfovu knjigu, postao je ruski književni jezik samo malo bogatijim nego za Petra I. Ruski obrazovani ljudi izricali su svoje misli lijepo i točno francuski, a prelazeći na ruski jezik pisali su: »iskazati prijateljsku atenciju«, »imao je s njim eksplikaciju«, »vrtni arhitekt«, mjesto da kažu: »iskazati prijateljsku pažnju«, »objasnio se s njim« i »vrtlar«.

— Zašto kod nas pišu i vrlo duhoviti ljudi tako, da se jedva dokučuje smisao? — pitali su nekoji.

Samo malo ih je shvaćalo, kako je velik i dug posao potreban oko jezika, da se nađu nove riječi i izričaji za nove pojmove. Lomonosov je sad počeo taj posao. On je prvi uveo riječi, koje su kasnije svi počeli upotrebljavati, kad su govorili o fizikalnim zakonima: zračna sisaljka, klip, opružnost. Uveo je i nekoje tuđe nazive, za koje nije mogao naći ruskih oznaka: atmosfera, barometar, termometar i druge.

»Primoran sam bio tražiti riječi za nazive nekih fizikalnih sprava, za neke radnje i prirodna tijela, koje će se u prvi mah pokazati čudnima, ali nadam se, da će

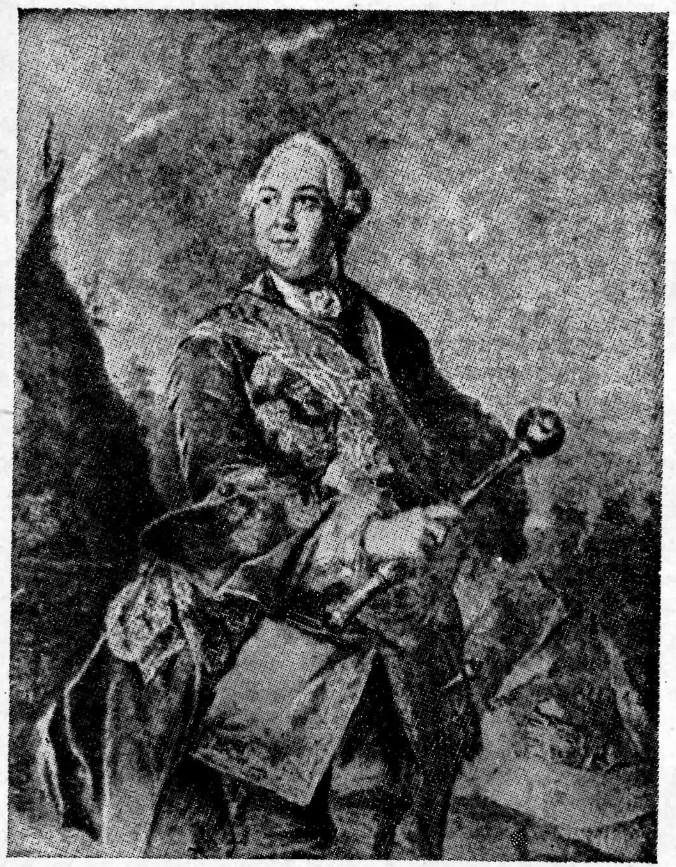

Grof K. G. Razumovski

s vremenom i upotrebom postati poznate«, pisao je Lomonosov u predgovoru svoga prijevoda.

Imao je pravo: mnoge riječi, koje je uveo on, ušle su zauvijek u ruski jezik.

Prevodeći »Eksperimentalnu fiziku« pisao je Lomonosov u isto vrijeme knjižicu o metalurgiji i rudarstvu. Davao je u njoj mnogo praktičnih uputa, ali se nije htio ograničiti time.

Dok je Lomonosov izučavao rudarstvo u inozemstvu, nije se trsio samo da sazna, kako se traže i obrađuju kovine, nego je nastojao naći i odgovor na mnoga druga pitanja: kakva je daleka prošlost zemlje? Kako je nastala zemaljska kugla? Je li odavna niknuo život na zemlji?

Radeći sad na svojoj knjizi sjeti se Lomonosov, kako su učitelji u Slaveno-grčko-latinskoj akademiji tražili, da učenici upamte, kako je prema bibliji u šest dana stvoren čitav svijet, Zemlja, biljke, životinje i čovjek. Kao da započinje prepiranje sa svojim bivšim učiteljima, pisao je Lomonosov: »Badava mnogi misle, da je sve, što vidimo, stvorio u početku tvorac, kao da su ne samo gore, doline i vode, nego i različite vrste ruda nastale zajedno sa cijelim svijetom, pa da stoga nije potrebno istraživati uzroke, radi kojih se razlikuju po unutarnjim svojstvima i položaju mjesta. Takvo prosuđivanje vrlo je štetno za napredak svakoga znanja, pa i prirodnoga poznavanja kugle zemaljske.«

Lomonosov je često naporno radio čitav dan. Onda, kad bi se umorio, izlazio bi iz kuće. Katkad bi se šetao po obali Vasiljevskoga otoka, zatim bi preko mosta prelazio na drugu obalu Njeve i vrljao ulicama.

Još prije kakvih četrdeset godina bila je na mjestu uređene obale gola barovita strana, a malene lijepe šljuke trčale su njišući se na tankim nožicama kraj rijeke. Onda su tisuće seljaka u likovim opancima i zakrpanim platnenim košuljama, poslane ovamo iz različitih krajeva zemlje, kopale kanale, sušile tlo, zagaćivale močvare, bolovale i umirale u vlažnim zemunicama. Na njihovo mjesto dolazili su drugi u pratnji vojnika u zelenim odorama s crvenim obrubima. A sad, kad se na Njevskoj perspektivi, u Velikoj Morskoj i drugim najljepšim gradskim ulicama dizale lijepe kamene kuće, govorili su starci, koji su još pamtili, kako se gradio Petrograd:

— Ovaj grad podigao se iz močvare protiv očekivanja i nasuprot prirodi stvari.

Još češće odlazio je Lomonosov nakon posla podalje od grada. Vasiljevski otok, kao i cijeli Petrograd, gradio se po nacrtu. Čak i ulice nazivale se ovdje linijama: Prva, Druga, Treća. Na močvarnu tlu rasla je tu još brezova šumica, koju je Petar I. zapovjedio po mogućnosti štedjeti. Kraj mnogih kuća sačuvale se breze, a odmah iza gradske međe počinjala je sitna šuma. Lomonosov je dolazio ovamo, a onda bi zakretao k primorju.

Za večernjih sati susretali bi se tu rijetko prolaznici. Lomonosov je rado dolazio ovamo, da se odmori i da porazmisli.

Jednom se Lomonosov vraćao šumom kući, kad je već nastupila ljetna petrogradska noć slična na čudno izblijedjeli dan. Najednom začuje pred sobom u grmlju kraj puta nekakvo šuškanje. Pljačkanje bilo je onda često u okolici Petrograda. Pametnije je bilo stati i čekati. Ali Lomonosov nije rado uzmicao. Krenuo je naprijed osluškujući i pogledavajući postrance. Iznenada iziđu iz grmlja preda nj trojica. Na njima su bile mornarske košulje i kratke platnene hlače do koljena, kakve su onda nosili mornari.

— Stoj! — vikne jedan mornar.

Lomonosov shvati smjesta: pljačkaši. Brzo se uspravi, stisne šake, korakne naprijed i udari najbližega mornara po glavi takvom silom, da se taj srušio. Drugi dobije udarac u trbuh i sjedne zgrčivši se od boli. Treći uhvati Lomonosova za ramena nastojeći ga oboriti. Lomonosov se zadrži na nogama, baci poda se pljačkaša i zajaši na njega držeći ga za ruke. Drugovi mu nisu mogli pomoći: jedan se digao napola omamljen i posrćući oteturao u šumu; drugi se sakrio u grmlju držeći se objema rukama za trbuh.

— Pusti me — molio je mornar.

— A šta biste vi uradili sa mnom? — upita Lomonosov.

— Skinuli bismo odjeću i pustili.

— A sad sam skidaj košulju i gaće i tornjaj se! — reče Lomonosov.

Vrativši se kući sjetio se Lomonosov gologa momka, kako trči u šumu i nasmiješio se. A onda pomisli, da je koračivši ravno naprijed u odlučnom času u stvari postupao samo onako, kako je radio vazda.

Ljeto je prilazilo kraju. Ali carica se nalazila još uvijek s čitavim dvorom i uglednijim dostojanstvenicima u Moskvi i nije se namjeravala vratiti prije prosinca. Schuhmacher je često pisao u Moskvu Stellinu moleći ga, da osigura za akademiju zaštitu tjelesnoga liječnika Lestoka, potkancelara Voroncova i drugih velikaša.

Iako su prvi mjeseci nove vladavine prošli po Schuhmachera dosta dobro, ipak se još osjećao nesigurno. Do njega su stizali glasovi, da ruski namještenici Akademije znanosti, koji su pretrpjeli toliko nepravde, smišljaju podnijeti ili tužbu ili prijavu o neredu u akademiji. Schuhmacher je znao čak i ime čovjeka, koga se imao osobito bojati: Andrjej Konstantinović Nartov.

Nartov je bio nešto mlađi od Schuhmachera i također je bio u činu kolegijskoga savjetnika. Po struci bio je on tokar i mehaničar. Prije trideset godina vidio je Petar I. mladića Nartova za tokarskom klupom i začudio se spretnosti, kojom su radile njegove ruke. Njegovu dlijetu pokoravalo se bez otpora drvo, kost i kovina. Car mu zapovjedi, da se nalazi pri dvoru zbog različitih tokarskih poslova. Nakon nekoliko godina reče Petar I. Nartovu:

— Otiđi u tuđe zemlje i pogledaj, kakvi su strojevi pronađeni za tokarske i mehaničarske poslove.

Nartov je proboravio u inozemstvu oko godinu dana i više puta pisao odanle caru.

Sudio je prezirno o vještini inozemnih tokara, ali je vrlo hvalio strojeve, izumljene u Engleskoj za urezivanje željeznih vijaka, za izrađivanje zubaca na točkovima i za bušenje bakrenih cijevi.

Kad se vratio u Rusiju, Nartov je upravljao tokarskom radionicom Petra I., onda je pomagao pri uređivanju proizvodnje topova u artilerijskim tvornicama, a napokon je stao upravljati instrumentalnom dvoranom pri Akademiji znanosti — kako se zvala radionica za popravljanje barometara, toplomjera i proizvodnju laboratorijskih instrumenata.

Nartov je živio u neprijateljstvu sa Schuhmacherom i govorio otvoreno, da su Nijemci prigrabili vlast u akademiji.

Kod njega počeli se često sastajati ruski namještenici osobito nezadovoljni Schuhmacherom: prevodilac Gorlicki, kancelist Grekov, Prokofije Šiškarev, bivši akademijin student, išibani prije nekoliko godina zbog neopreznih riječi: »Za Nijemce se kaže, da nisu kradljivci, ali i oni kradu«.

Svoju instrumentalnu radionicu počeo je najednom nazivati vrlo važno, ali nerazumljivo: »Ekspedicija laboratorija instrumentalnih i mehaničkih nauka«.

Takve ekspedicije nije imala akademija od prvoga početka — govorio je Scnuhmacher zlovoljno naslućujući, da Nartov nije badava smislio taj sugestivni naziv.

U sredini mjeseca kolovoza 1742. naredi senatska poslovnica akademijskom uredu, da pusti Nartova na tri mjeseca u Moskvu, gdje se onda nalazio Senat. U nalogu bilo je rečeno, da Nartov putuje radi toga, da ishodi u Senatu odluku na prijave, koje je podnio. Schuhmacheru nije bilo teško naslutiti, da se te prijave tiču Akademije znanosti i njezina ureda.

Odlučio je dokazati, kako poprima mjere za pripravljanje ruskih učenjaka. Profesorima i pristavima naredi, da od prvoga rujna počnu predavati ne samo studentima nego i slobodnim slušačima.

Schuhmacher odredi, da se tiskani oglas o tim predavanjima pošalje Senatu i drugim najvišim ustanovama, da svi saznadu, kako se akademija brine za širenje znanja. Samo jedno nije bilo rečeno u tom oglasu: nijedan od akademika nije mogao predavati ruski. U oglasu bilo je navedeno i predavanje pristava Lomonosova. On je imao »tumačiti« fizikalni zemljopis.

Lomonosov je zaželio povrh toga predavati kemiju i mineralogiju, kao i pravila stihotvorstva i »stil ruskoga jezika«.

U akademiji se našlo svega dvanaest studenata, ubrojivši tu i bivše drugove Lomonosova iz moskovske škole, koji su bili prevodioci.

Prije početka predavanja odluči akademijska konferencija, koja predavanja je dužan polaziti svaki student. Lomonosov dobije samo jednoga slušača. Kao na ruglo, Nijemca — Kleinfelda.

Lomonosovu je bilo jasno, da su njegova predavanja bila potrebna samo da se zavara javnost. I ponovo osjeti onu pobunu, koju je osjećao toliko puta.

To čuvstvo provali najednom izvanrednom snagom.

Jednoga večera na kraju mjeseca rujna dođu Lomonosovljevu susjedu vrtlaru Sturmu gosti, poznati Nijemci: upravitelj akademijske knjižare Preiser, majstor ljevaonice slova Bitker, prevodilac Grave i još nekolicina. Izišavši u predvorje naiđe Sturmova služinčad tu na Lomonosova. Njoj se vjerojatno pričinilo, da Lomonosov tobože prisluškuje pred vratima, pa mu je rekla nekakvu neotesanost. Lomonosov se rasrdi i uđe u Sturmovu sobu. Ugledavši Nijemce, gdje sjede ukočeno, reče im nekoliko uvredljivih riječi.

Nijemci skoče sa svojih mjesta i pokušaju izgurati Lomonosova. Ali prvi, koji mu se približio, dobije takav udarac, da je odletio u drugi kraj sobe. Nekoliko ljudi navali na Lomonosova. On već nije znao za sebe od gnjeva.

Zgrabivši prvo, što mu je dopalo ruku — visok drven stalak »bolvan«, na koji su se vješale vlasulje — dijelio je Lomonosov udarce svom snagom. Domaćica s vriskom skoči kroz prozor. Za njom pođe sam Sturm, onda istim putem ode Bitker. Lomonosov je dobio nekoliko jakih udaraca, ali protivnici su jedan za drugim napuštali borbu. Napokon ostane sam.

U tom času pojavi se Sturm s vojnicima od straže. Oni zatraže, da Lomonosov pođe s njima. Ali straža naiđe na isti otpor, kakav su doživjeli Nijemci. Teškom mukom dovedu šestorica vojnika Lomonosova u buharu, kako se onda nazivala policija.

Namještenici akademije odgovarali su za sitne prekršaje akademiji ili, točnije, njezinu uredu. Često su ih zatvarali u posebnu sobu pri Akademiji znanosti, a radnike su kažnjavali batinama.

Zato je Lomonosov bio drugoga jutra pušten iz policije, a akademijin ured primi zapisnik i Sturmovu tužbu. Pokazalo se, da je prevodiocu Graveu ranjena ruka i ozlijeđena noga, knjižar je legao u krevet, a ostali su prošli s modricama.

Kad je ured poslao po Lomonosova, nađen je ovaj u krevetu. Imao je prignječen grudni koš, bacao je krv i nije mogao stati na ozlijeđenu nogu.

Istraga se morala odložiti na nekoliko dana. A u isto vrijeme zbili se u akademiji takvi događaji, koji su bacili u zaborav tu stvar.

7. listopada raširi se najednom vijest: Schuhmacher je uhapšen i zatvoren pod oštrom stražom u svojemu stanu.

U ured i knjižaru dođu posadni vojnici pod zapovjedništvom časnika. On uhapsi knjižara Preisera, kontrolora Hoffmanna i još jednoga Nijemca kancelista. Zatvore ih u prostorije za uze pri Akademiji znanosti. Smjesta budu zapečaćeni svi uredski spisi, knjižara i muzej.

Drugi dan saznadu akademici uzrok zatvaranja.

Ujutro 7. listopada stigne glasnik s ukazom, potpisanim od same carice, za admirala i senatora Golovina, koji je ostao u Petrogradu, da upravlja senatskom poslovnicom, dok se Senat nalazio u Moskvi. U ukazu bilo je navedeno, da je Senat primio u Moskvi prijave protiv savjetnika Schuhmachera. Bio je optužen radi prisvajanja »velike svote državnoga novca« i djela, štetnih po razvitak nauke u Rusiji. Carica je naredila: smjesta uhapsiti Schuhmachera sa sukrivcima i povesti istragu.

Golovin bude imenovan predsjednikom istražnoga povjerenstva. Dvije druge visoko postavljene osobe — petrogradski zapovjednik general poručnik Ignatijev i tajni savjetnik knez Jusupov — određeni su za članove povjerenstva. »A nadzor nad svim, čime je upravljao Schuhmacher, da se povjeri savjetniku Nartovu«, pisalo je u ukazu.

Nakon nekoliko dana doputuje iz Moskve hitno Nartov i preuzme upravu Akademije znanosti.

Nartov je bio izvanredan tokar i vrlo sposoban izumitelj mehaničar, ali malo obrazovan čovjek. Imao je nejasan pojam o zadaćama Akademije znanosti. Nartov je djelovao odlučno, kruto i postupao često prenagljeno.

Lomonosov je svagda bio spreman početi borbu za rusku znanost. Ali nije sudjelovao u prijavama, koje su bile odaslane u Senat.

Lomonosov je shvaćao, da Nartov može načiniti takve pogrješke, koje će koristiti Schuhmacheru.

Prevodilac Gorlicki pisao je sa svojim drugovima, da se u akademiji krade, ali nije pripremio isprave, koje bi potvrdile optužbe. Optužili su Schuhmachera ne samo zbog krađe, nego i zbog špijunaže: »Javlja svojoj braći, našim neprijateljima Nijemcima, što oni ne bi mogli dobiti ni za mnoge milijune«.

Ali niti je Gorlicki, niti su njegovi drugovi naveli, kome je, kad i točno kakve obavijesti slao Schuhmacher u inozemstvo. Temeljitiji je bio protest protiv prednosti, koje je Schuhmacher davao Nijemcima na štetu Rusa.

»Poznato je Schuhmacherovo škrgutanje zubi protiv Rusije, kad za osamnaest godina nijedan Rus nije promaknut u akademiji za profesora. Nastoji živo, da i u buduće ne bude« — pisao je Gorlicki.

Pošlo je za rukom također utvrditi, da su Nijemci dobivali mnogo veće plaće od Rusa, koji su vršili iste službe u akademijinu uredu.

Senator i admiral Golovin bio je iskusan i zaslužan dostojanstvenik. Već deset godina rukovodio je admiralskim kolegijem, koji je upravljao ruskom mornaricom. Golovin je često vodio istrage, kad je dolazilo do zloupotrebe u mornarici. A sad je svratio pažnju uglavnom na optužbe radi krađe i izdajstva.

Na zahtjev Golovina dobije on posebne činovnike za pregledanje knjigovodstvenih knjiga i obračuna akademijina ureda. Istraga se otegla.

Nartov je međutim odlučio pokazati akademicima svoju vlast. Schuhmacher je često postupao protiv akademika, ali je nastojao pritom sačuvati pravila pristojnosti. Čak i najuvredljivije zahtjeve iznosio je u pismima, koja je počinjao, kako je u ono vrijeme bilo uobičajeno: »Visokorođeni, mnogo poštovani gospodine«, a potpisivao se, kao što su to radili i akademici: »Vašega blagorođa pokorni sluga«. A Nartov je počeo slati akademicima naloge kao namještenicima, koji se moraju pokoravati bez pogovora. Akademici odbiju odlučno da vrše odredbe Nartovljeve, napisane u obliku naloga.

— Ured je rep, a profesorska konferencija je glava akademije — reče Weitbrecht povrativši jedan Nartovljev nalog.

Nartov je ostajao pri svom. I tako prestane svako općenje između ureda i akademika.

Nartov stavi svojom vlasti pečate na arhiv, u kojemu se čuvahu zapisnici konferencije i dopisivanje akademije s inozemnim naučnim ustanovama. Akademici shvate to kao uvredu.

Nartov predloži Lomonosovu, da zajedno s Gorlickim pregleda, da li su cijeli pečati na arhivu konferencije.

Lomonosov dođe s Gorlickim u dvoranu za konferencije, kad je tamo bilo zasjedanje. Ne pazeći na akademike stanu oni pregledavati pečate.

Akademici prekinu zasjedanje. Upitaju Lomonosova, na kakvu temelju smeta on konferenciji. Lomonosov odgovori oštro i nastavi s pregledavanjem.

— To ne ćemo ostaviti samo tako — reče akademik Wiensheim, tajnik konferencije i čuvar njezina arhiva.

Akademici napišu istražnom povjerenstvu, da ih je Lomonosov »uvrijedio pred čitavim učenim svijetom«. Ujedno zabrane pristavu Lomonosovu, da sudjeluje na sjednicama konferencije dotle, dok ne bude kažnjen za svoj postupak.

— Potrebno je zatražiti od pristava Lomonosova, da odgovori, zašto je postupao tako samovoljno i drzovito — reče Golovin pročitavši tužbu akademika.

Lomonosov ne odgovori na pitanje povjerenstva. Radio je smiono. A položaj je postao opasnim. Akademici su bili uvrijeđeni. Nartovu se također nije mogao pridružiti potpuno.

Lomonosov je shvaćao, da mu najviše može pomoći uspjeh, koji imadu njegove ode na dvoru. Upravo u to vrijeme spremala se carica Jelisaveta na povratak u Petrograd iz Moskve, gdje se zadržala dugo nakon krunisanja. Pripremao se svečan doček. Lomonosov počne pisati odu za caričin dolazak.

Iskoristio je tu prigodu, da progovori o pobjedama ruskoga oružja i otkrićima ruskih moreplovaca. U Petrogradu je nedavno bio primljen izvještaj kapetana Čirikova, koji je zajedno s kapetanom zapovjednikom Beringom prvi put izvršio smjelu plovidbu od Kamčatke do Amerike.

Lomonosov je pisao u odi Jelisaveti:

Od istočne zemlje hrle već tebi
Američki valovi burni
U Kamčatsku luku radosni.

Prije je akademija vazda izdavala takve ode za svečane dane. Ali Nartov nije znao ili nije htio to učiniti. Oda nije bila tiskana.

Jelisavetin dolazak očekivao se 20. prosinca. Toga dana odjekivalo je od ranoga jutra po gradskim ulicama sitno bubnjanje. Jedna za drugom stupale su pukovnije u Njevskoj perspektivi. Tu se vojnici stanu svrstavati u dva reda s jedne i druge strane ulice. Sprijeda stanu zastavnici, bubnjari i trubači. Časnici u svečanim odorama pod toplom odjećom koračali su gore dolje pred redovima svojih četa topćući od vremena na vrijeme, da nekako ugriju ozeble noge.

Kraj trgovačke kuće stajali su u dva reda ugledni trgovci: desno — ruski, odjeveni svi kao jedan u suknene kaftane kavene boje s plavom podstavom i u plavim prslucima s gajtanima, a lijevo — inozemni. I oni su kao i ruski bili u odjeći, sašivenoj prije prema posebnom ukazu: Englezi — u kaftanima modre boje sa zlatnim obrubima, Holandijci i Nijemci — u smeđim kaftanima s pozlaćenim gumbima i reverima, na kojima se vidjela crvena baršunasta podstava.

U crkvi Kazanske majke božje stajalo je više svećenstvo u misnom ruhu od zlatnoga brokata iznad toplih halja i sa zlatnim križevima, što su se živo sjali na suncu. Zlato kao da je zalilo bijeli snježni trg. Tu su na drvenim podinama stajali i seminaristi u nekakvoj čudnoj bijeloj odjeći, u bijelim vlasuljama, s lovorovim vijencima na glavama i sa zelenim granama u rukama.

U gustim gomilama gurao se svijet, koji je već od ranoga jutra dolazio sa svih strana grada, iza vojničkih redova očekujući, kad će odjeknuti glazba i zagrmjeti topovski pozdrav, navješćujući caričin ulazak.

Lomonosov ode toga dana onamo, kamo su kretali svi: k Njevskoj perspektivi. Razmičući lako gomilu snažnim ramenima progurao se do reda gardijaca, koji su dijelili pozlaćeno svećenstvo od gomile.

U dvanaest sati opali muklo top. Odmah zatim zasvira u daljini glazba i dopru udaljeni uzvici »hura«. Glazba je svirala sve jače, sve jasnije se čulo bubnjanje. Gomila za Lomonosovim krene naprijed s takvom silom, da se on nekako nenadano našao blizu podine, na kojoj su stajali seminaristi.

Pozlaćena caričina kočija zaustavi se pred crkvom. Lomonosov začuje, kako s podine odjekne pjevanje nalik na crkveno. Mašući po taktu zelenim granama pjevali su seminaristi:

Stupaj, diži,
Svuda stiži.
Poput Petra, svoga oca,
Preslavnoga vladaoca,
Luk napinji,
Svud se vini,
I kod ljudi
Budi, budi.
Vladaj v' jek dično
I bezgranično!

»Isti nesmisao, kakvom su mene učili prije deset godina u razredu poetike«, pomisli Lomonosov.

Sjeti se svoje netiskane ode, pa se ozlovolji.

— Glupost! — reče on poluglasno i ode kući.

Kod kuće ležali su na bijelom nebojadisanom stolu debeli hrapavi listovi modrikasta papira, ispisani krupnim, čitljivim rukopisom — oda prigodom dolaska Jelisavete Petrovne. Lomonosov uzme posljednji list i dopiše:

Duše moj, diko i ponose
Nek zavist ne búde ti ljudi,
Lovorov vijenac što nose.
Dosta sam sebi ti budi.
Tvoju jer usrdnu revnost
Ni oluje gnjev, ni drevnost
Bacit ne će u zaborav.

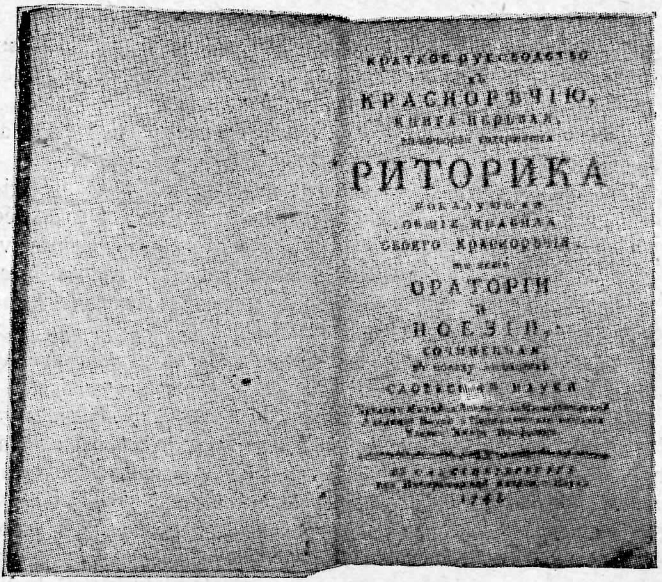

Naslovna strana Lomonosovljeve »Retorike«. SPB. 1748.

Istražno povjerenstvo nastavljalo je međutim svoj rad. Svaki čas pozivalo je na svoje sjednice Nartova, Gorlickoga i druge tužitelje. Pod pratnjom posadnoga vojnika dolazio je Schuhmacher. Isprva se smeo i davao ponešto nejasne izjave. Onda mu se vrati samopouzdanje. Počeo je tražiti, da tužitelji dokažu svaku riječ ispravom ili iskazom svjedoka.

Ali tužiteljima pošlo je za rukom dokazati ispravama samo jednu sitnu zloupotrebu: Schuhmacher je ne jednom uzimao besplatno spirit, koji je akademija kupovala za čuvanje preparata.

— Tako su radili i predsjednici akademije znanosti — reče Schuhmacher.

— Niti su oni, niti ste vi trebali to činiti — odgovori Golovin.

Osim toga bilo je utvrđeno, da su se sluge, koji su služili Schuhmachera, vodili kao akademijini podvornici i primali od nje plaću.

Schuhmachera su pitali u povjerenstvu, je li istina, da nije dao Rusima, da postanu profesori akademije.

— Lomonosov i Teplov unaprijeđeni su zato za pristave, da kasnije postanu profesori. Nadam se, da će prevodilac Golubcov i student Stjepan Krašenjinikov, koji su sposobni za nauku, postati također pristavima. Profesore pak ne postavlja ured, nego profesorska konferencija — odgovori Schuhmacher.

I pohvali se u misli radi opreznosti, koju je pokazao unaprijedivši Lomonosova i Teplova za pristave.

Admiral Golovin stao se srditi. On sam i druga dva dostojanstvenika, koja su bila na uglednim mjestima, morali su dva puta na tjedan ostavljati poslove i dolaziti na sjednice povjerenstva. A Gorlicki i njegovi drugovi nisu se opskrbili ispravama za optužbe. A osim toga su akademici Stellin i Kraft, koji su imali pristup u kuće nekih velikaša, nastojali svakako izbaviti Schuhmachera. Našao je branitelje među utjecajnim ljudima.

Krajem mjeseca prosinca zaključi povjerenstvo, da se Schuhmacher oslobodi kućnoga zatvora.

Po zakonu prijavitelji su se kažnjavali za lažnu prijavu.

1. siječnja 1743. godine budu zatvoreni prevodilac Gorlicki i nekoji njegovi drugovi.

No Nartov je i nadalje upravljao akademijinim uredom. Akademija kao ni prije nije primala od njega naloga. Akademijina blagajna bila je prazna.

Štednje radi obustavi Nartov izdavanje jedinoga ruskoga popularno znanstvenoga časopisa »Primjedbe k Petrogradskim Vijestima«, koji je izdavala Akademija. Onda je počeo dokazivati, da radi uštede sredstava treba ostaviti samo po jednoga akademika za svaku nauku, a ostale otpustiti.

Takve mjere mogle su samo smetati akademijinu radu.

Sad se moglo zasigurno reći, da će se Schuhmacher, već oslobođen od zatvora, brzo vratiti na svoje prijašnje mjesto.

Lomonosov je razmišljao, šta da se radi. Već četiri mjeseca nije bio na sjednicama konferencije. Uvrijeđeni akademici gledali su ga, kad bi ga susreli, kao da ga nema.

Lomonosov odluči ovako ili onako razjasniti položaj. Mjeseca veljače dođe na konferenciju i sjedne onamo, gdje su sjedili pristavi. Akademik Wiensheim digne se i reče latinski:

— Pitati treba pristava Lomonosova, koji je došao nepozvan na sjednicu, kojim pravom je došao. Poznato mu je, da akademijska konferencija, koju je uvrijedio, nije izjavila želju, da ga vidi.

Lomonosov ustane i izgovarajući razgovijetno svaku riječ odgovori također latinski:

— Došao sam, jer mi mjesto pristava daje pravo, da budem nazočan na konferencijama. Želim znati, kako dugo će, prema mišljenju poštovanih akademika, trajati moja nenazočnost.

Onda se digne akademik Müller. Tek prije nekoliko dana vratio se on u Petrograd nakon gotovo desetogodišnjega putovanja po Sibiru. Uza sve to već je znao sve, šta se dogodilo. Müller je bio neobično radin, samoljubiv i svagda je rado sudjelovao u svakoj borbi.

— Müller je po zvanju povjesničar, a po značaju vuk — govorili su o njemu sa smiješkom ostali akademici.

Lomonosov je sa zanimanjem motrio Müllera, s kojim se sastao prvi put .

Akademik je bio visok i širokih ramena, loše krojen, ali čvrsto šivan. Imao je krupne crte lica i malene žive oči.

Müller progovori tako zvučno, kao da ga ne slušaju desetorica, nego cijela pukovnija.

— Pristav Lomonosov nanio nam je sramotu vršeći uvredljivi nalog gospodina Nartova, koji je samovlasno zapečatio naš arhiv. Pristav Lomonosov omeo je nedopustivom drskosti sjednicu i naš rad. Zato se, kako je već odredila poštovana konferencija, ne smije puštati na sjednice, dok ne bude kažnjen. Ne udalji li se dragovoljno, morat ćemo prekinuti svoj današnji rad i prijaviti istražnom povjerenstvu o novoj smetnji, koja nam je učinjena.

Lomonosov se digne i stisne šake. Osjetio je, da ga obuzima gnjev. Lomonosov je dobro znao snagu, kojom je njime vladalo to čuvstvo, pa odluči, da se svlada. Okrene se oštro i iziđe zalupivši vratima.

Za pragom ga pograbi bjesnilo takvom snagom, te je teškom mukom svladao želju, da se vrati i odgovori Mülleru najuvredljivijim riječima.

»Inozemci se debljaju na našem kruhu, a ne će da shvate, da su samo došljaci, a ne gospodari u našoj zemlji. Potrebni su samo dotle, dok Rusi još nisu sebi utrli put k znanosti. Tuđinci nam zatvaraju vrata kao drzoviti gosti, koji gospodare ne puštaju u kuću«, mislio je Lomonosov odlazeći u ured Akademije znanosti.

Mjesto predsjednika akademije bilo je prazno već oko dvije godine, a Nartov je kao i prije Schuhmacher vršio nekoje njegove dužnosti. Lomonosov ispripovjedi Nartovu, šta se dogodilo.

Nartov pošalje konferenciji upit i protest.

Dođe proljeće 1743. godine. Lomonosov nije kao ni dosad mogao sudjelovati na konferencijama. Nije bilo jasno, šta ga čeka. Ta neizvjesnost postajala je vrlo teška. Lomonosov nije bez srdžbe mogao misliti na to, kako je morao otići iz dvorane konferencija.

U sredini mjeseca travnja primi Nartov odgovor na pitanje, zašto akademici ne puštaju Lomonosova na sjednice. Akademik Wiensheim odgovarao je ukratko, da Lomonosov ne će biti pušten dotle, dok istražno povjerenstvo ne razmotri njegovo »nepristojno vladanje«.

Nakon nekoliko dana dođe Lomonosov u zemljopisni odjel Akademije znanosti, u kojemu su radili njegovi bivši drugovi iz moskovske škole Šiškarev i Čadov.

Putem je otvorio vrata u dvoranu, u kojoj je u to vrijeme radio akademik Wiensheim. U njemu se probudi novom snagom gnjev, što ga je nastojao dugo svladavati. Ovoga puta nije se Lomonosov svladao.

Drugoga dana sastanu se akademici na izvanredno zasjedanje. Wiensheim saopći, što se dogodilo sinoć. Pripovijedao je, kako je Lomonosov unišao u šeširu i nije ga htio skinuti. Lomonosov se držao izazovno i uvredljivo. Viknuo je, da su ljudi, koji ga nisu pustili na konferenciju, lupeži, te dodao još nekoliko oštrih riječi.

A kad je Wiensheim počeo pisati Lomonosovljeve riječi, ovaj se nasmiješio i rekao:

— Pišite, pišite. I ja se razumijem u znanosti, koliko i profesori. A osim toga sam pravi Rus.

Akademici odluče pisati istražnom povjerenstvu, da ne će moći služiti duže u Rusiji, ne bude li pristav Lomonosov primjerno kažnjen.

Povjerenstvo pozove Lomonosova, da se javi, ali on odbije da dođe.

— Povjerenstvo je određeno, da vodi istragu protiv Schuhmachera i njegovih djela. Nada mnom nema ono vlasti — govorio je Lomonosov.

O postupcima akademijinih namještenika zaista je obično sudio samo akademijin ured. Ali visoko postavljeni članovi povjerenstva imali su mnogo veću vlast od savjetnika Nartova.

— Neka se ne usudi i pomisliti na takve suprotnosti, da se tobože nalazi pod drugom vlasti — reče član povjerenstva knez Jusupov.

Lomonosov ostane i nadalje pri svojem.

Tek na treći poziv dođe na sjednicu povjerenstva i izjavi:

— Ne želim uzalud odgovarati.

— Za takvu drzovitost treba ga staviti pod stražu bez daljnjega razgovora — predloži general poručnik Ignjatijev.

Zaključe: uhapsiti pristava Lomonosova i držati ga »pri povjerenstvu« do svršetka istrage.

U PRITVORU

Dođe mjesec lipanj. Minule su dvije godine, otkako se Lomonosov vratio u Petrograd, pošto je gotovo pet godina učio u inozemstvu.

Sjetio se sad, kako je, iznoseći na palubu svoj putni kovčežić, gledao zamišljen obalu Njeve, koja se približavala. Vraćao se Lomonosov u domovinu s novim znanjem. Osjećao je, da može samostalno raditi na različitim područjima znanosti i graditi takve ruske stihove, kakvih do njega nije pisao nitko. A mislio je međutim pun nemira, šta ga očekuje.

U uredu akademije znanosti ležala je tužba njegova učitelja, rudarskoga savjetnika Henckela, koji je pisao o uvredi, što mu je nanio student Lomonosov posvadivši se s njim i napustivši samovoljno učenje.

Za takav čin mogao je student biti isključen iz akademije. Zauvijek je mogao biti zatvoren za njega put k znanstvenu radu. Ali ta opasnost je prošla. Za te dvije godine postao je Lomonosov pristavom Akademije znanosti. A sad se ponovo našao na raskršću. Protiv njega je započeta istraga. Sjedio je u komori za uznike pri Akademiji znanosti, a pred vratima stražari posadni vojnik.

Ipak se Lomonosov držao tako, kao da se nimalo ne uznemiruje za svoju sudbinu.

— Na moru je nakon tišine vjetar, a poslije vjetra tišina — ponavljao je mornarsku poslovicu.

Lomonosov osjećao je čak i neko olakšanje, što je u njemu protiv akademika tuđinaca provalio gnjev, koji se nabirao odavna. Bio je miran i zaželio se rada. Lomonosov nije mogao izići iz uza, ali nije mu se branilo primati knjige, čitati i pisati.

Stao je dovršavati radove, koje je počeo 1742. godine: prijevod »Eksperimentalne fizike« od Kristijana Wolfa i »Prve temelje metalurgije«. Ujedno je počeo smišljati nove znanstvene radove. Za to je trebao knjiga. Na Lomonosovljevu molbu odredi ured, da mu se na račun plaće dadu iz knjižare dvije akademijine knjige na latinskom jeziku: »Newtonova fizika« i »Univerzalna aritmetika«.

Katkad su mu dolazili gosti. Pohađali ga njegovi drugovi iz moskovske škole, prevodioci Ivan Golubcov i Vasilije Lebedjev. Obojica su bili skromni, radini ljudi. Golubcova je privlačio znanstveni rad, pa je rado slušao predavanja, kad su ih akademici htjeli držati. Schuhmacher je hvalio njegovu marljivost, ali ga je ostavljao u istoj službi prevodioca. Ni Lebedjev se nije znao protisnuti naprijed.

— Ti si od prirode vrlo vatrene ćudi, pa je ne umiješ svladavati — govorio je Golubcov.

— Tko mnogo ne govori izbavlja od žalosti svoju dušu — ponavljao je Lebedjev starinsku izreku.

— Ništa nije probitačnije nego šutjeti ili ponavljati: da, da, vrlo dobro, tako je, tako. Samo ja klimavac ne ću biti. Nikome ne ću povlađivati — odgovarao je Lomonosov zlovoljno.

Izjavljivao je kao i dosad, da ne će odgovarati istražnom povjerenstvu na profesorske tužbe.

— Zbog te nepopustljivosti bit će samo njemu gore — govorili su članovi povjerenstva.

Tajnik povjerenstva dobije nalog, da nađe u ukazima, kako treba postupati s okrivljenicima, koji ne će da odgovaraju sudu. Tajnik nađe zakon, zapisan još u »Zborniku« cara Aleksija Mihajlovića*):

»Ako okrivljenik, pošto dođe pred sud, ne odgovara, neka se taj okrivljenik bez suda kazni«.

— Potraži sad u ukazima, kakvu kazan treba da dobije pristav Lomonosov — reče tajniku general poručnik Ignjatijev, koji je zamijenio admirala Golovina, kad je ovaj isplovio s mornaricom na more.

U ono vrijeme nije bilo zbornika zakona, prema kojemu bi se moglo smjesta odrediti krivcu kazan. Nakon »Zbornika« cara Aleksija Mihajlovića skupilo se mnogo ukaza, koji su određivali različite kazni za jednake prekršaje. Za okrivljenike tražili se članci i u »Zborniku« i u vojnom ili pomorskom zakonu Petra Velikoga i u ukazima, izdanima mnogo kasnije.

Tajnik počne ispisivati iz zakona, a Lomonosov je i nadalje sjedio u zatvoru.

Na kraju mjeseca lipnja preda on molbu, da bude oslobođen dokazujući, da u zatvoru ne može plodonosno raditi.

»Od mene nema domovina nikakve koristi«, pisao je Lomonosov. Ali istražna komisija ne htjede ga pustiti.

— Vrijeme moje propada uzalud — govorio je Lomonosov.

Ali uistinu radio je uporno. Lomonosov je pažljivo čitao Newtonova djela. Veliki engleski učenjak izvodio je fizikalne zakone pomoću matematičkih metoda. Lomonosov se već u inozemstvu zanimao za primjenjivanje matematike u fizici i kemiji. Čitajući Newtona mislio je, da pri istraživanju prirode treba zaključivati istom oštrom dosljednosti i jasnosti, koja je potrebna u matematici.

---

* Car Aleksije Mihajlović, sin Mihajla Romanova, (od 1645. — 1676.) izda nalog, da stručnjaci skupe sve stare zakone. Taj zbornik (»Uloženije«) štampan je g. 1649. i vrijedio je sve do g. 1833.

Kao uvijek nije ga privlačila samo fizika i kemija, nego i živa čovjekova riječ, stihovi i proza.

»Do čovjekove riječi stoji u mnogom sreća cijeloga ljudskoga roda. Da ljudi ne umiju govoriti, kako bi mogli živjeti zajedno, graditi gradove i brodove i skupljati se u čete za obranu od neprijatelja? Ali snaga čovječje riječi može biti povećana vještinom. Odavna retoričari i pisci nastoje uzvisiti riječ i time su uvelike koristili. A kod nas samo malo tko znade za njihove radove«, mislio je Lomonosov.

Nauka o govorništvu zvala se retorikom. Lomonosov ju je učio još prije deset godina u Slaveno-grčko-latinskoj akademiji. Bilježio je onda pravila, koja je čuo u razredu.

Na ruskom jeziku nije bilo udžbenika retorike, ma da se taj predmet smatrao vrlo potrebnim.

Propovjednici, koji su obučavali retoriku, rado su ukrašivali propovijedi vještačkim poredbama. Često su gubili sposobnost govoriti obično. I tvrdili su sjećajući se stihova, koje su čuli još u školskim klupama:

Govornička retorika
Puna je slatka krika.

Lomonosov nije podnosio praznih govora. »Slatki krik« nije mu bio potreban.

Ali retorika nije učila samo lijepo govoriti. Proučavali su se govori velikih govornika, sačuvani u bilješkama, i djela uglednih pisaca. A onda se stvarali zaključci, da se odgovori na pitanja:

»Kako se može govor načiniti jasnim i uvjerljivim? Kakvi dokazi imadu najveću snagu? Kako da se kod slušatelja probudi zanimanje, suosjećanje ili negodovanje?«

Da se odgovori na ta pitanja, trebalo je ne samo naučiti pravila govorništva, nego i misliti. A misliti nastojeći da što točnije izražava svoje misli, volio je Lomonosov iznad svega. Učeći prirodne nauke i metalurgiju u inozemstvu zanimao se on i nadalje za retoriku. U Rusiju je sa sobom donio udžbenik, po kojemu se obučavala retorika u inozemnim školama.

Prošle godine počeo je sastavljati udžbenik metalurgije i prevoditi priručnik za fiziku. Sad je taj posao prilazio kraju.

Lomonosov se lati sastavljanja prvoga ruskoga udžbenika retorike.

Imao je u ruci inostrane priručnike retorike, ali ih nije slijedio slijepo: mnogo toga oblikovao je po svojemu. Pred njim su se dizali likovi velikih govornika prošlosti, govore kojih je često čitao.

Čak i najdarovitiji od njih stekli su samo upornim radom svoju vještinu.

Najveći grčki govornik Demosten, koji je govorima digao narod na borbu protiv tuđega osvajača kralja Filipa Macedonskoga, izazivao je u mladosti samo podrugivanje, kad je kušao govoriti javno. Imao je slab glas i nerazgovjetan izgovor. Prsa su mu bila slaba i dah kratak. Kad bi počeo govoriti, brzo bi stao i smeo se, a slušatelji bi se smijali i dobacivali ujedljive primjedbe. On shvati, da treba uporno raditi. Cijele dane provodio je Demosten u podrumu svoje kuće, gdje ga nitko nije mogao vidjeti. Mećući kamenčiće u usta, da mu bude teže izgovarati riječi, postigao je vještinu čisto i jasno izricati nasamo cijele govore. Onda bi odlazio izvan grada, vježbao se u trčanju i deklamirao pritom napamet stihove, da razvije dihanje. Zatvoren u svojem podrumu, govorio je mnogo puta jedan te isti govor razmišljajući o dokazima, dok nisu bili potpuno uvjerljivi. Kad su kasnije na narodnoj skupštini slušatelji slušali njegove govore nastojeći da ne propuste nijedne riječi, znali su samo malobrojni, kakvim je naporom skovano to oružje protiv osvajača.

Drugi veliki govornik, čije riječi i govore je Lomonosov stalno čitao, bio je Rimljanin Ciceron. Lomonosov je shvaćao, da se nije sama po sebi javila ni izvanredna vještina, kojom se Ciceron služi dokazima.

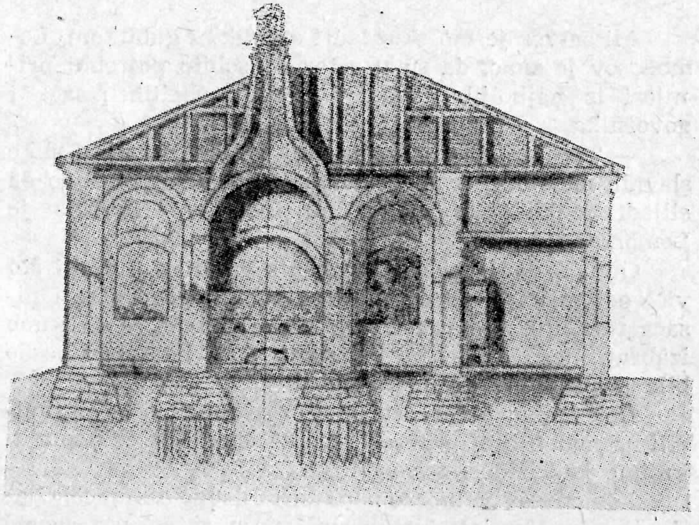

Zgrada Kemijskoga laboratorija Lomonosova (u prerezu)

Njegovi govori bili su do kraja promišljeni i brižno izbrušeni. Majstorstvo je stvarala ne samo darovitost, nego i uporan rad.

Čitajući govore znamenitih govornika staroga vijeka prenosio se Lomonosov u mislima u drugo, davno prošlo vrijeme. Onda je, kao da se vratio u stvarnost, bacao pogled na prostorije, u kojima se nalazio. Bila je to malena soba s grubo slupanim drvenim krevetom i nebojadisanim stolom. Na stolu su ležale knjige Newtonove, lijepo izdanje djela Ciceronovih, sveščić govora Demostenovih. Vrata su bila zatvorena željeznim zasunom iz hodnika. Lomonosov se smješkao i mislio:

»Zatvorili su vrata, da ne mogu izići. A k meni su došli najslavniji matematičar i fizičar Newton, te najslavniji govornici Ciceron i Demosten. Oni mi kazuju najljepše misli unatoč zasuna. S takvim subesjednicima može se provesti vrijeme korisnije nego na slobodi«.

Ali zatvor je bio skopčan i s velikim gubitkom. Lomonosov je znao, da su u retorici osobito potrebni primjeri iz najboljih govora i djela različitih pisaca i govornika.

— Tko uči slikarstvo, nastoji vidjeti risarije i slike slavnih majstora. A govorništvu je još više potrebno da slijedi velike primjere te umjetnosti — govorio je Lomonosov.

Odluči, da će u svoj udžbenik retorike uvrstiti što više odlomaka iz govora i djela velikih govornika i pisaca različitih zemalja. Te odlomke trebalo je ne samo izabrati, nego i prevesti na ruski jezik. Za takav posao bila je potrebna cijela knjižnica.

Dok je bio u zatvoru, morao se Lomonosov ograničiti na malen broj primjera. Odluči dakle da će popuniti knjigu, kad iziđe na slobodu.

Lomonosov je morao podnositi i druge oskudice. Gladovalo se. Namještenici hranili se u zatvoru o svome trošku. Jednima su donosili objed ukućani, drugi su davali novac stražarima, koji su im kupovali kruh, kvas*, luk i drugu hranu. Zatvorenici imali su dobivati polovinu plaće. Lomonosov je vrlo oskudijevao na novcu, a akademijina blagajna bila je sasvim prazna.

— Akademija je u krajnjem siromaštvu i oskudici — govorio je Nartov.

Gotovo svakoga dana dolazili su Nartovu molitelji.

— Mnogo mjeseci ne primamo plaće. Hodamo goli i bosi, i teško izlazimo sa svakidašnjom hranom — izjavljivali su niži uredski namještenici i slagari akademijine tiskare.

— U ime Kristovo prosjačimo kod poznatih ljudi hranu — govorili su studenti, koji su radili u zemljopisnom odjelu akademije.

Svi su dobivali jedan te isti odgovor:

— Nema novaca.

---

* Kvas — kiselkasto piće od zakvašena crnoga tijesta ili crnoga kruha sa sladom.

Nekoji su pozamljivali novac uz velike kamate i davali zajmodavcu potvrdu, kojom je mjesto njih dizao plaću, čim se u blagajni pojavio novac. Drugi su dobivali dio plaće u knjigama iz knjižare i prodavali ih onda uz veliki popust.

Sjedeći u zatvoru nije Lomonosov mogao učiniti niti jedno, niti drugo.

— Zapao sam u krajnju oskudicu — govorio je Lomonosov.

Tri mjeseca nakon toga, kako je bio zatvoren, pisao je uredu Akademije znanosti:

»Sad sam bolestan, pa ne samo lijeka nego ni svakidašnje hrane nemam za što kupiti, niti mogu gdje dobiti novac u zajam. Radi toga molim Akademiju najpokornije, neka odredi, da mi se na račun zaslužene plaće izda novaca, koliko akademija nađe za shodno«.

— Zbog nestašice novca u blagajni neka se izda Lomonosovu pet rubalja — naredi Nartov.

Istražna komisija našla je međutim zakonske članke, koji su se mogli primijeniti na optužbu Lomonosovljevu. Više nisu preslušavali nepokornoga pristava. Sastave optužbu.

Lomonosov imao je odgovarati za svoj postupak kao za uvredu vlasti u službenom mjestu.

»Tko bude ružnim riječima vrijeđao admirala i ostale više starješine, ima se kazniti tjelesnom kazni ili oduzimanjem života, prema veličini krivnje«, stajalo je u Pomorskom zakonu.

Lomonosov nije bio mornar, ali Pomorski zakon primjenjivao se i u običnim sudbenim poslovima. U »Generalnom pravilniku« Petra I. bilo je rečeno:

»Daje se do znanja svima i svakome napose, ma kakvoga čina ili dostojanstva tko bio, da se nitko ne usudi pogrdnim riječima napadati kolegije«. Takve »prekršitelje dobrih običaja i javnoga mira« kažnjavali su također »tjelesno«.

Komisija je ustanovila, da Lomonosov zaslužuje kazan i po Pomorskom zakonu i po Generalnom pravilniku.

Prema točnom smislu tih zakona trebalo ga je batinati knutom ili batinama. No to nije bilo konačno rješenje.

Akademija znanosti nazivala se »carskom«, a Jelisaveta Petrovna smatrala se njezinom vrhovnom zaštitnicom. Komisija odluči predati osudu »na premilostivu odluku njezina carskoga veličanstva«.

Komisija nije odredila niti broj batina, koje je trebao dobiti Lomonosov, niti njegovu sudbinu nakon kažnjavanja. Lomonosov se mogao zato nadati, da je tako oštra odluka bila prihvaćena samo na oko, da bi se zadovoljili akademici, koji su tražili »znatnu zadovoljštinu« za uvrede.

Moglo se držati, da će carica pristati, da se tjelesna kazan zamijeni lakšom. Ali gotovo u istoj mjeri trebalo se bojati, da će osuda biti izvršena u cijelosti.

Glavni način kažnjavanja onoga vremena nije bio zatvor, nego batinanje knutovima, bičevima ili batinama.

Na početku vladanja Jelisavete Petrovne bile su kažnjene knutom na trgu čak dvije ugledne dvorske dame, Lopuhina i Bestuževa, koje su se vladale neprijateljski prema carici i izrekle nadu, da se ona ne će održati dugo na prijestolju.

Lomonosov se spominjao svojih oda tiskanih na divnom papiru sa zlatorezom i uvezanih u skupocjene brokatne korice, koje su bile predane Jelisaveti Petrovnoj u ime Akademije znanosti. Činilo mu se, da bi carica morala bila zapamtiti njegovo ime, čak i ako je bila lijena pročitati njegove stihove. A ipak se javljala sumnja: ako naprosto i ne misleći šta radi, stavi na preponizni prijedlog istražne komisije obične četiri riječi: »Neka bude tako. Jelisaveta.«

Dugo nije bilo odgovora na to pitanje.

Trebalo je pokazati veliku vještinu i strpljivost da se ulove rijetki časovi, kad je Jelisaveta Petrovna bila spremna slušati poslovne izvještaje.

»Velika je njezina mržnja na sve, što se poslom zove«, pisao je o carici francuski poslanik markiz Chétardie.

Čak i ugovori s drugim državama ostajali su katkad po nekoliko mjeseci nepotvrđeni, jer Jelisaveta Petrovna nije nikako stigla da ih potpiše.

Istražna komisija stvorila je odluku u stvari Lomonosova u sredini ljeta 1743. godine. A ljeti je bilo još teže podnijeti carici izvještaj negoli u drugo vrijeme godine. Često i nadugo odlazila je u okolicu Petrograda — u Sarsko selo, Peterhof, Krasno selo i druga mjesta, gdje su bile branjevine i posebni parkovi za lov. Ovamo su naročito dovozili jelene, zečeve, različite sitne životinje i divlje ptice. Puštali su ih ondje, gdje je carica rado lovila.

Jelisavetu Petrovnu pratio je posvuda najbliži od njezine okoline — Aleksije Grigorijević Razumovski. To je bio sin običnoga ukrajinskoga kozaka, koji je u ranoj mladosti pasao stado. Razumovski je imao vrlo lijep glas i postao pjevačem. Kad je dospio u Jelisavetin zbor, svidio joj se. Kasnije se čak tvrdilo, da se s njim potajno vjenčala. Prigodom krunisanja dobio je najviši orden carevine, Andriju Prvozvanoga i visok dvorski položaj vrhovnoga lovca, koji je upravljao carskim lovom.

Bio je to čovjek dobrodušan, bezbrižan i potpuno neobrazovan. Za državne poslove nije se brinuo. »Oberprokuror« Senata, knez N. J. Trubeckoj, koji je bio dužan izvješćivati caricu o najvažnijim poslovima, često je mnogo dana redom pitao Razumovskoga, nije li carica danas voljna saslušati redoviti najponizniji izvještaj. A ovaj bi odgovarao ukrajinski:

— Ne treba.

Odluka o stvari Lomonosovljevoj nije bila predložena carici niti ljeti, niti u jesen.

Lomonosov je i nadalje sjedio u zatvoru. Uporno je radio. Rukopisu »Retorike« dodavao je gotovo svakoga dana nove strane, napisane njegovim krupnim i čvrstim pismom. Pažljivo je proučavao Newtonovu knjigu »Matematička načela prirodne filozofije«. Najveći engleski učenjak izlagao je u toj knjizi izvanrednom dosljednošću i točnošću matematske formule, koje su izricale zakone svemirske teže.

Newton je ujedno izricao misli o uređenju svemira. Kao i mnogi učenjaci onoga vremena tvrdio je on tumačeći prirodne zakone još ipak, da je svijet stvorio bog.

Čitajući tu knjigu razmišljao je Lomonosov o uređenju svemira. Sjećao se mračne siječanjske noći, neba, pokrivenoga sjajnim zvijezdama i polarne svjetlosti, koju je često vidio u djetinjstvu i ranoj mladosti. Onih godina izlazio je mnogo puta za noćnih sati iz očinske kuće, da vidi, kako »sve igra«. Nebo se počinjalo obasjavati sa sjevera. Po nebeskom svodu jurili su svijetli valovi sviju boja: zeleni, purpurno crveni, modri i nježno ružičasti.

Čitajući Newtonovu knjigu nije Lomonosov mogao misliti samo na matematske formule, koje su tumačile kretanje nebeskih tjelesa. Pred njim se dizala slika zvjezdana neba i polarne svjetlosti. Počeo je slagati stihove promislivši brižno svaki redak i ne dopuštajući nijedne nepotrebne riječi. Pjesma je počinjala opisivanjem zvjezdane noći:

Nesta svakog sv'jetla trak.
Svud zavlada crni mrak
I protjera danje sv'jetlo.
Niknu bezdan zv'jezda puna.
Mnoštvo j' zv'jezda bezdan je bez dna.

Lomonosov je razmišljao o dalekim nebeskim tjelesima, od kojih su mnoga bila kud i kamo veća od zemaljske kugle. Spominjao se ne samo Newtonove knjige nego i djela francuskoga astronoma Fontenellea »Razgovori o mnoštvu svjetova«, koje je Akademija znanosti izdala u ruskom prijevodu prije dvije godine i koje se još prodavalo u njezinoj knjižari.

O toj knjizi mnogo se raspravljalo. U obliku prostih i oštroumnih razgovora mladoga učenjaka i francuske markize upoznaje Fontenelle čitatelje s uređenjem svemira. Ruga se ljudima, koji vjeruju, da je Zemlja tobože u središtu svijeta, a sunce i zvijezde da su stvorene samo zato, da joj svijetle. Fontenelle je tvrdio, da je život moguć ne samo na Zemlji, nego i na drugim planetima. Lomonosov je smatrao, da je ta misao potpuno vjerojatna. Izrekao ju je u stihovima o polarnoj svjetlosti:

Usta nam mudraca zbore,
Bezbroj planeta tamo kreće,
Brojna sunca tamo gore,
Ljudi ima i vrijeme teče.
I ondje slavu božanskog bića
Sila iste prirode veliča.

Početak polarne svjetlosti prikazao je Lomonosov značajnim i škrtim stihovima:

Zar je, prirodo, zakon tvoj nesto,
Na sjeveru da se rađa sjaj?
Ne diže l' sunce tamo svoj pr' jesto,
Ne siplje l' vatru ledeni kraj?
Hladni taj plamen pokrio nas.
Nastao dan je u noćni čas!

Obraćajući se učenjacima postavlja on pitanja o uzrocima polarne svjetlosti i o uređenju svemira:

Odgovor vaš sumnje je pun
O tom, šta krije blizi nam džbun.
Kolik je, recite, svijet taj
I gdje je za zvijezdama kraj?

Poput Newtonove knjige završuje pjesma Lomonosovljeva riječima o veličini one sile, kojoj pripisuje stvaranje svijeta:

Nepoznat vam je tvari kraj.
Tko zna, kolik je tvorac taj?

U drugoj pjesmi dao je Lomonosov neobično živ i znanstveno točan opis Sunca. Ta pjesma zvala se »Jutarnje razmišljanje o božjem veličanstvu« i iznosila u umjetničkom obliku zaključke astronomije o uređenju Sunca:

Kad samrtnik tako visoko
Uzvinuo bi se smjelo,
Sunce da slabo nam oko
Izbliza vidjet bi htjelo,
Pred njime tamo bi gore
Vatreno planulo more.
Zahučali gorući vali,
Što nikad još nisu stali.
O obale tam talas ne tresne,
Tek vatrene oluje bjesne.
Ko voda se kamenje njiše
I vatrene padaju kiše.

Dođe maglovita, vlažna petrogradska jesen. Dani su bivali sve kraći. Lomonosov je dugo čitao kraj lojenice. U to vrijeme primicao se rad istražne komisije kraju. Imalo se odlučiti o sudbini svih optuženih.

Prva se razjasnila sudbina Schuhmacherova.

»Schuhmacher neka vodi akademijine poslove kao i prije«, odredi komisija. Ona je pronašla da Nartovljeva uprava može donijeti Akademiji znanosti »konačnu sramotu«.

— On ne samo da nije učen čovjek nego ne zna ni strane jezike, pa i ruski samo teško može potpisati svoje ime — govorili su članovi komisije.

Nartovu bude naloženo, da upravlja samo mehaničkom radionicom.

Po zakonima onoga vremena kažnjavali su se prijavljivači za lažne optužbe onom kazni, kojom je imao biti kažnjen čovjek, koga su optužili, da je njihova prijava bila istinita.

Izdajstvo i druga zločinstva, za koja je bio optužen Shuhmacher, kažnjavala se smrtnom kazni, a u najboljem slučaju bičevanjem i progonstvom. Sad je radi nepotvrđene optužbe mogao Gorlicki sa svojim drugovima biti osuđen na te kazni.

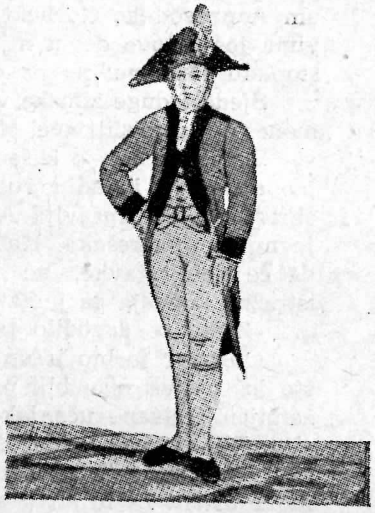

Student kopnenog plemićkog korpusa

Komisija je odredila: »Gorlicki neka se zbog starosti i mnogogodišnje službe ne kažnjava smrtnom kazni«, nego neka se bičuje i progna u Orenburg na vječna vremena. I drugi su bili osuđeni na progonstvo i tjelesno kažnjavanje.

I oni su poput Lomonosova sjedili mnogo mjeseci u zatvoru i čekali, hoće li biti potvrđena osuda.

Petar I. dao je senatu vlast, da rješava parnice mjesto vladara u njegovoj odsutnosti. Jelisaveta Petrovna potvrdila je posebnim ukazom prava Senata. A jer ona nije bila voljna baviti se poslovima, odlučivao je Senat često mjesto nje.

Siječnja mjeseca 1744. godine pregledao je Senat osudu u predmetu Lomonosova, koju je trebala potvrditi carica.

Mnogi senatori već su znali za ime Lomonosova, jer je Akademija znanosti predavala njegove ode svima utjecajnim dostojanstvenicima.

Senat odredi: »Pristav Lomonosov neka se radi njegove dovoljne učenosti oslobodi od kazni«. Senatori su ipak dali i akademicima zadovoljštinu. Lomonosovu su predložili, da moli oproštenje pred konferencijom »radi učinjenih drzovitosti«. Plaća mu je smanjena na polovicu.

A prevodilac Gorlicki odsjedio je sa svojim drugovima još gotovo devet mjeseci. Oslobođeni su tek u listopadu 1744. godine na caričin ukaz bez kazni.

Sjedeći duge zimske večeri u zatvoru mogao je Lomonosov promisliti sve, šta se dogodilo.

Schuhmacher je izišao iz vode suh. Nartov, koji je bio sposoban i radin ruski čovjek, nije bio dovoljno obrazovan, da upravlja Akademijom znanosti i načinio je mnogo pogrešaka. Kad su akademici stali prijetiti, da će dati ostavke, ne bude li kažnjen Lomonosov, istražna komisja ga je zatvorila i oštro osudila.

»Zašto se dogodilo tako?« pitao se Lomonosov.

Odgovor je bio jasan. Dogodilo se to najprije zato, što još uvijek nisu bili pripravljeni ruski ljudi, koji bi zamijenili strane učenjake, privremeno pozvane u Rusiju. Bilo je već jasno, da samo tuđinci ne će pripremiti sebi zamjenike. I Lomonosov je mislio na to, da on mora uložiti za tu stvar svoje snage.

Sjećao se tučnjave s Nijemcima u Sturmovu stanu i pogrdnih riječi, zbog kojih su se uvrijedili akademici. U prvom slučaju dospio je u redarstvo, a u drugom — u zatvor.

Bilo je očito, da se za rusku znanost treba boriti drugačije. Lomonosov je već pristupio toj borbi počevši raditi oko prevođenja »Eksperimentalne fizike« i sastavljajući udžbenike za metalurgiju i retoriku. Trebalo je samo nastaviti i produbiti taj posao.

Ujedno je svojim znanstvenim radom imao pokazati, šta mogu načiniti ruski učenjaci. I taj rad već je bio započeo.

POBJEDA

Krajem siječnja 1744. došao je pristav Lomonosov prvi put nakon dugoga prekida u dvoranu konferencija Akademije znanosti. Akademici su kao obično sjedili za okruglim stolom, pokrivenim zelenim suknom. Ovoga puta bili su gotovo svi na okupu: na dnevnom redu sjednice bila je ne sasvim obična točka.

Debeli akademik Wiensheim digne se s mjesta i uruči Lomonosovu spis, napisan latinski. To je bio tekst isprike i svečana obećanja, koji su sastavili akademici. Akademici su se postarali naći izraze, uvredljive za ponos nepokornoga pristava.

Lomonosov je morao pročitati glasno taj tekst do kraja i potpisati se pod njim.

— Pristav Lomonosov može zauzeti mjesto u konferenciji — reče Wiensheim i pokaže na stolac, što je stajao za profesorskim leđima.

Ništa se nije na prvi pogled promijenilo od onda, kad je Lomonosov morao prekinuti pohađanje konferencija. Jednako se čitao izvještaj s dnevnoga reda na latinskom jeziku i jednako su akademici za vrijeme sjednice pregledavali strane novine i časopise.

Uistinu pak nastale su neke promjene. Još prošle godine, kad je počela raspra među Nartovim i članovima akademije, izjavio je Kraft s dvojicom drugih akademika, da će otputovati, čim se svrši njihov ugovor. Sad su se spremali na odlazak. Pristava Teplova nije bilo. U njegovu životu zbio se događaj, iz kojega se nađao izvući znatnu korist: Aleksije Grigorijević Razumovski postao je zaštitnikom Teplovljevim.

Razumovskome je u rodnom selu u Ukrajini ostao momčić brat Kiril. Kao i Aleksije Razumovski, išao je kao dječak za volovima. Nakon stupanja na prijestolje Jelisavete Petrovne doveden je Kiril Razumovski u Petrograd.

Zamijenio je platnenu surku s kaftanom od finoga engleskoga sukna sa zlatnim vezom i manžetama od skupocjenih briselskih čipaka. Dobio je učitelje, da ga uče ruski i francuski. Ali prije svega počeo se učiti vještini da lijepo i ukusno troši imutak, koji je dobio zahvaljujući starijemu bratu.

Teplov postane glavnim učiteljem Kirila Razumovskoga ostajući i nadalje pristavom. Godine 1743. odluče poslati Kirila Razumovskoga radi učenja i usavršivanja u jezicima u inozemstvo u pratnji Teplova. Akademija znanosti dobije ukaz da pristava Teplova odašalje na nekoliko godina radi upoznavanja inostranih sveučilišta i akademija.

Carica Jelisaveta pobrinula se, da Kiril Razumovski može sa svojim odgojiteljem živjeti u inozemstvu u velikom raskošu — dobili su tri sluge i mnogo novaca. Nije bilo rečeno, kakvu nauku treba da uči u tuđim zemljama pristav Teplov. Ali on sam znao je to vrlo dobro. Spremao se voditi razgovore i s inozemnim profesorima i sa svjetskim ljudima u pariškim salonima, kamo je dobio pristup Kiril Razumovski, postavši uglednom osobom. Teplov je htio steći vanjsku uglađenost za daljnju sjajnu karijeru.

Tako je Lomonosov ostao u stvari jedini ruski pristav.

Na prvi pogled ostalo je sve kao i prije i u uredu. Drugoga dana nakon uspostavljanja u službi dovezao se Schuhmacher u ured kao uvijek točno u devet sati. Pisari i kancelisti brzo ustanu, kad se on pojavio i naklone mu se još niže negoli obično. Svi su shvaćali, da se sada, kad su optužbe, koje su se nakupile kroz

mnoge godine, izrečene i ostale bez posljedica, položaj Schuhmacherov učvrstio većma nego ikad prije. Odgovorivši jedva vidljivim pokretom na naklone ode Schuhmacher mirno i važno u svoj kabinet i zatraži tajnika radi izvještaja o redovitim poslovima.

Schuhmacher je još prije zatvora primio od glavnoga prokurora kneza N. J. Trubeckoga nalog, da izradi i izda što ljepše s mnogim ilustracijama opis krunisanja Jelisavete Petrovne. Schuhmacher je već onda izračunao, koju svotu može dobiti kao predujam iz dvorske državne pisarne za to izdanje i kakvu će ono donijeti korist, ako se svidi carici.

Sad je Schuhmacher prije svega upitao, kako stoji stvar s izdavanjem te knjige.

Smiješeći se ponizno izvijesti tajnik, da je savjetnik Nartov pozvao iz Moskve šest ruskih učenika graviranja i predao im znatan dio toga rada.

Schuhmacher je znao, da će opis krunisanja biti poslan inozemnim vladarima, pa da zato oko te knjige imadu raditi ne učenici, nego najbolji graveri. Saslušao je tajnikove riječi sa zadovoljstvom kao čovjek, koji je uvidio, da protivnik njegov nije znao iskoristiti prilike.

Schuhmacher je mogao smjesta otpraviti ruske učenike, ali se kao uvijek pokazao opreznim. Naredio je, da se napiše nalog graverskom majstoru Wortmannu i podmajstoru Sokolovu, da ocijene rad učenika i da podnesu pismen izvještaj, da taj rad ne odgovara. I odmah je naložio, da se iz Frankfurta naruči najbolja tiskarska boja za knjigu o krunisanju. Onda je tajnik pročitao molbu staroga slagara Nijemca Rosea, kojega je otpustio Nartov. Rose je molio, da ga vrate u službu i da mu se isplati plaća za vrijeme, dok je bio bez posla.

Schuhmacher zapovjedi, da mu donesu veliku knjigu ukaza Petra I., uvezanu u žutu kožu.

— Neka se ispiše iz ukaza od 1723. godine o majstorima, pozvanima iz inozemstva: »Budu li sposobni, neka se uzdržavaju u svakom dostatku, a iziđe li i ugovor i već se naši izuče, a on ne će da putuje, takvi neka se nikako ne otpuštaju, nego drže, kako je gore rečeno« — pročita Schuhmacher i doda: — Neka se Roseu izda 165 rubalja 83 kopejke na račun njegove plaće za vrijeme provedeno bez posla na zahtjev savjetnika Nartova. A u objašnjenju napiše: »da on, Rose, ne može s pravom prigovoriti, da se s njime, kao inozemcem postupa u ruskoj službi loše i da se vrijeđa«.

I raspoloživši se poput šahista, koji učini dobar potez, dopusti Schuhmacher sebi šalu:

— Opominjući se svoje službe pri caru Petru Velikom poziva se gospodin savjetnik Nartov rado na njegovo veličanstvo. Treba smatrati, da će gospodin savjetnik s velikim zadovoljstvom saznati, da je stvar riješena točno prema ukazu cara Petra Velikoga.

— Prevodioci Golubcov i Lebedjev podnijeli su ponovo molbu: plaća da je njihova najslabija, pa i ta im se već mnogo mjeseci ne isplaćuje — nastavi izvještavati tajnik.

To je bila obična, dobro poznata stvar. I Schuhmacher izdiktira običnu odluku:

— Odbiti zbog nestašice novca, ali objasniti, da u buduće, opazi li se njihov mar, ne će ostati bez nagrade.

Kao strojar, kad se vrati na svoje mjesto, pokrenuo je Schuhmacher upravni stroj pritišćući jedno za drugim dobro poznatu dugmad i pedale. I ponovo proradi kao i prije stari uredski stroj, na koji se prijašnjih godina tužilo s toliko opravdanja. Uvjeren o svojoj nepovredivosti, stao se Schuhmacher držati još kruće i obračunavati sa svima, koji mu nisu htjeli ugađati.

— Uznio se sad gore od prijašnjega — govorili su o Schuhmacheru ruski namještenici ureda.

— Savjetnik Schuhmacher hoće da sam upravlja svojim uredom svima akademijinim poslovima, i učenim i gospodarskim. Vrijeđa nas na svakom koraku — govorili su akademici.

Ali Schuhmacher se obazirao sad još manje nego prije na proteste i tužbe.

Lomonosov je živio kao i prije u kući akademijinih namještenika. Ali sad nije živio sam. Ne dobivši od njega vrlo dugo nikakvih vijesti napiše njegova žena pismo ruskom poslaniku s molbom, da joj se javi, nema li on podataka o Lomonosovljevoj sudbini. Poslanik otpremi pismo Akademiji znanosti.

— Neka dođe, kad hoće — reče Lomonosov pročitavši pismo.

Jelisabeta doputuje zauvijek u Rusiju uzevši sa sobom dječaka brata.

U Lomonosovljevim sobama postane udobnije, na prozorima se pojave zavjese, na stolu — stolnjak, mjesto nebojadisanih stočića — stolci s kožnatim sjedalima i visokim ravnim naslonima. Život postane odmjereniji. Moglo se sabranije raditi.

Oslobodivši se zatvora dade Lomonosov prije svega prepisivati netom dovršenu »Retoriku«.

Nije bilo lako izdati veliku knjigu, jer izdavalački posao nije još bio dosta razvijen: čitave godine 1744. izišlo je u Rusiji svega samo dvadeset i osam knjiga, osim knjiga za bogoslužje. Da akademici lakše pristanu na izdavanje »Retorike«, odluči Lomonosov posvetiti udžbenik velikom knezu Petru, koji je još bio dječak i nije dovršio nauke.

Rukopis bude uvezan u crven baršun i poslan Stellinu, koji je postao nasljednikovim učiteljem, a vodio se i dalje kao akademik. Ali visoko postavljeni učenik nije nikako htio učiti. Ugađajući mu igrao se Stellin s njim vojnika. A dvorani su govorili poluglasno:

— Jakov Jakovljević ne uči toliko njegovo visočanstvo, koliko je njegova budala.

Takvom učeniku nije bila osobito potrebna retorika. Stellin pošalje rukopis Akademiji znanosti pod izlikom, da treba dobiti od akademika sud o vrijednosti »Retorike«, prije no što će se posvetiti velikom knezu.

Mjeseca veljače 1744. godine odobri konferencija Lomonosovljevu knjigu, ali ustanovi, da je treba popuniti. Lomonosov pristane rado: i sam je želio preraditi »Retoriku« dodavanjem primjera iz onih knjiga, koje nije mogao dobiti u zatvoru.

Prijevod »Eksperimentalne fizike« zamislio je posvetiti kakvome utjecajnom velikašu, da olakša izdanje. Izabere potkancelara grofa M. L. Voroncova. Ali trebalo je još dotjerati prijevod, a onda prepisati načisto. To je Lomonosov radio nerado. Njegovu pažnju zaokupi drugi, novi i samostalni rad.

Kristijan Wolf, čija je predavanja slušao Lomonosov u Marburgu, učio je, da su sva tijela sastavljena od najmanjih, prostim okom nevidljivih i nedjeljivih čestica. Svojstvo svakoga tijela stoji do toga, kakvo je tvorivo tih čestica: kovine, rude i sva druga tijela razlikuju se upravo zbog toga jedno od drugoga, što su im različite te najmanje čestice, od kojih su sastavljena.

Ta teorija nije bila Wolfov pronalazak. Već starogrčki filozofi govorili su o atomima, od kojih su sastavljena sva tijela. Veliki engleski učenjaci Newton*) i Boyle**) pisali su također o najmanjim nedjeljivim česticama tumačeći pomoću te teorije mnoge fizikalne pojave.

»Kad sam pročitao kod Boylea o najmanjim česticama tijela, zahvati me strastvena želja, da ih proučavam«, sjećao se poslije Lomonosov.

Boyleova djela pročitao je Lomonosov još kao student, godine 1738., a od onda zanimalo ga je stalno pitanje o građi materije.

— Kad bih htio čitati, a ne bih znao slova, bila bi to besmislena stvar. A isto tako besmisleno bi bilo, kad bih htio prosuđivati o prirodnim stvarima, a ne bih želio upoznati njihovih temelja — govorio je poslije.

Kristijan Wolf učio je kao i drugi fizičari, da među nedjeljivim česticama tvoriva, »korpuskulima«, ima šupljina, također nevidljivih za prosto oko, koje se zovu pore.

---

* Isak Newton (1643. — 1727.) egleski fizičar i astronom.

** Robert Boyle (1626. — 1691.) osnivač znanstvene kemije.

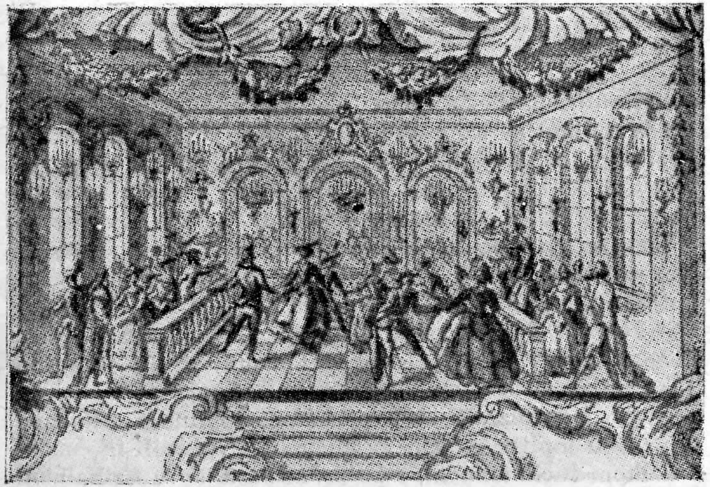

Dvorski krabuljni ples
Gravura iz 1744. godine

U onim slučajevima, kad su pore dosta velike, mogle su kroz njih, po mišljenju Wolfovu, prodirati čestice vode ili zraka. Ako su te čestice, dospjevši u pore, bile znatne, nastajale su tekućine ili plinovi.

Ali Wolf, kao i mnogi drugi učenjaci onoga vremena, mislio je, da opstoje tobože osim toga neke, također prostim okom nevidljive materije: upaljivosti, pruživosti i težine, što prodiru u pore. Te materije prodiru prema njegovu učenju u pore tvoriva i daju mu odgovarajuća svojstva.

Napose je učio, da ima tobože posebna materija topline, a sposobnost tvoriva da gori stoji do toga, u kojoj količini se ona nalazi u porama. U drvetu, na primjer, ima je mnogo i zato ono gori dobro. Tu prostim okom nevidljivu materiju zvali su flogistonom, jer su stari Grci gorivo zvali »flogista«. Nauku o flogistonu razvio je još u XVII. stoljeću kemičar Stahl, pa se ona održala u fizici dosta dugo. Prisutnošću flogistona tumačio je toplinu ne samo Wolf i Henckel, predavanja kojih je slušao Lomonosov, nego i mnogi učenjaci čak u drugoj polovini XVIII. stoljeća. Lomonosov nije sumnjao u to, da su tijela sastavljena od najmanjih čestica, koje su se u njegovo vrijeme zvale korpuskule, a onda su ih počeli nazivati molekulima. Ali odlučno je sumnjao u opstojanje flogistona..

Lomonosov je počeo bilježiti na latinskom jeziku misli o pojavljivanju topline. Formulirao ih je jasno i točno kao matematičke dokaze. Svoje istraživanje prozvao je »Razmišljanja o prirodi topline i studeni«. O uzroku topline mogao je govoriti latinski ili njemački s fizikom Richmannom, s kojim se sastajao u fizikalnom kabinetu Akademije znanosti.

— Šta rađa toplinu? — pitao je Lomonosov. I sam je odgovarao: — Kretanje.

Navodio je opće poznate primjere: ruke se griju od uzajamna trenja; pri udarcu kremena o ognjilo pojavljuju se iskre; na vatri ugrijano željezo užari se od udaraca čekića.

— Prema tome, dovoljan temelj za toplinu imamo u kretanju — zaključivao je Lomonosov.

— Ljudi, koji nisu vikli misliti o fizikalnim zakonima, odgovorit će, da čak i komad željeza, užaren do crvenila, ostaje na oko potpuno nepomičan — odgovori Richmann.

— Da, ali ako mu se primaknu neka tvoriva, počet će se ona taliti, a voda se može čak ugrijati tako, da se pretvori u paru. Drugačije rečeno, vrelo željezo dovodi čestice tih tvoriva u kretanje, pa prema tome i u njemu samom ima kretanja, samo nevidljiva za naše oko — govorio je Lomonosov.

Navodio je primjer: ako kroz šumu huji vjetar, miče se lišće i grane, ma da se gledajući iz daleka ne vidi kretanje.

— Toplina nastaje od kretanja najmanjih čestica u nutrini tijela, od kojih je ono sastavljeno.

— Na to se može odgovoriti, da se u tako tvrdu tijelu kao što je željezo, ne mogu najmanje čestice bilo kako kretati —, govorio je Richmann.

— U komadu željeza ne mogu se zaista korpuskuli kretati s mjesta na mjesto ili čak kolebati se: oni su vrlo čvrsto i tijesno svezani jedan s drugim uzajamnim privlačenjem. Ali svaka čestica može se okretati oko svoje osi, kao što se vrti zvrk — odgovarao je Lomonosov.

Izveo je zaključak: »Uzrok topline je u unutrašnjem kružnom kretanju čestica svezane materije«.

Pri takvu tumačenju nije više bilo potrebno pretpostavljati, da opstoji nekakva zagonetna materija flogiston, koji rađa toplinu.

— Odstranio sam materiju topline, koju su brižno ovjekovječili drugi — kazao je Lomonosov sabirući u jedno svoja razmišljanja.

Baveći se fizikom mislio je Lomonosov na zakone kemije. U ono vrijeme gledalo se na kemiju kao na praktičnu stvar.

Kemija uči, kako se razlučuje složeno tvorivo na sastavljene dijelove. I obratno: ona uči spajati nekoja tvoriva, da se od njih dobije drugo, složeno tvorivo — govorili su kemičari.

Počevši od srednjega vijeka, kad su alkemici nastojeći stvoriti vještačkim putem zlato rastavljali i ponovo spajali najraznovrsnija tvoriva, izvršili su učenjaci mnogo pokusa. Našli su mnogo korisnih recepata, na primjer naučili se praviti nekoja tvoriva u praktične svrhe — od baruta do raznovrsnih boja.

Lomonosov je shvaćao i cijenio onu korist, koju kemija može donijeti industriji. No želio je znati i drugo.

— Kemičar mora ne samo rastavljati ili spajati tvoriva. Treba tražiti, koji je uzrok kemijskoj promjeni. Kemija će postati znanošću kao i fizika, kad se nauči otkrivati zakone bivstva — govorio je Lomonosov.

O tome nisu kemičari onda još mislili. Za njih bila je kemija korisna vještina, a ne znanost.

Lomonosov je počeo raditi oko omanjega istraživanja, u kojemu je nastojao odgovoriti na pitanje, kako se zbiva kemijsko otapanje tjelesa.

Znademo na primjer, da dušična kiselina otapa srebro, bakar ili željezo. A nije nam poznato, kako se to djelovanje zbiva. Kemičari u laboratorijima bave se stalno otapanjem različitih tvoriva. Ali samo malo koji od njih razmišlja o tom, kakva je mehanika toga djelovanja, na koji upravo način otapalo*) razlučuje čestice tvoriva, koje otapa — govorio je Lomonosov Richmannu.

— Robert Boyle je držao, da čestice otapala ulaze u pore tvoriva, koje se otapa i kidaju ga na najmanje čestice. Pretpostavio je čak, da čestice otapala imadu oštre bodljike ili klinove, kojima kidaju tvorivo, što ga otapaju. A Isaak Newton mislio je, da otapanje soli u vodi može nastati od uzajamnoga privlačenja čestica soli i vode. I danas drže mnogi učeni kemičari, da čestice otapala otapaju srodno tvorivo ulazeći u njegove pore zato, jer privlače njegove čestice. Na taj način čestice otapala kao da kidaju tijelo, koje otapaju, silom privlačenja i spajaju se s njim u otopini — odgovarao je Richmann.

Ali Lomonosova nije zadovoljavala nijedna od ovih teorija. Kušao je dati novo tumačenje.

I Lomonosov je mislio, da otapalo ulazi u pore kemijski srodnih tjelesa. Ali govorio je s podsmijehom o učenjacima, koji drže, da čestice otapala imadu tobože klinove ili kukice. Mislio je, da u porama i otapala i tvoriva, koje se otapa, ima stisnuta zraka. Taj zrak oslobađa se i širi u času otapanja. Širenje zraka zbiva se s takvom silom, da on rastavlja čestice tijela, koje se otapa, slično onome kako voda pri smrzavanju šireći se, kida stijenke posude.

Lomonosov je izvršio niz pokusa, koji su — kako mu se činilo — potvrdili njegovo mišljenje. Samostalno je, kao uvijek, tražio tumačenje pojava, koji je htio razumjeti. Ovaj put nije mu pošlo za rukom naći pravilno rješenje. Njegovo tumačenje nije prihvatila znanost. Ali usput je on prvi došao do otkrića, koje je kasnije ušlo u kemiju. Pokazao je, da postoje dvije vrste otapanja tvoriva. Kad se kovine otapaju u kiselinama, stvara se toplina i opaža se grijanje. A kad se soli otapaju u vodi, troše se topline i dolazi do ohlađivanja.

Lomonosov je uporno radio nastojeći što točnije izložiti i dokazati svoje zaključke.

— Pun je strasti za znanost — rekao je o njemu jednom Stellin.

Čak su i akademici, koji su nedavno tražili, da Lomonosov bude osjetljivo kažnjen, počeli shvaćati: nepokorni ruski pristav postaje istaknutim učenjakom.

Nakon odlaska Krafta i dvojice drugih akademika trebalo je popuniti broj akademika. Svi su shvaćali, da se u Petrogradsku akademiju znanosti ne smiju više pozivati samo strani učenjaci.

Schuhmacher se sjećao, kako je morao odgovarati pred istražnom komisijom, što hotimice ne pušta Ruse među akademike. Sad se pitao: tko od Rusa, osim Lomonosova, može biti izabran za člana akademije?

I dolazio do zaključka: nitko.

Osim Lomonosova radila su pri Akademiji znanosti još dva Rusa, koji su se uporno bavili znanošću: Krašenjinikov i Tredjakovski.

Krašenjinikov je kao i Lomonosov sam sebi probijao put k znanosti. Bio je vojnički sin i također se učio u moskovskoj Slaveno-grčko-latinskoj akademiji. Krašenjinikov bio je stariji od Lomonosova i godine 1732. već je bio u razredu filozofije. U ono vrijeme odluči Akademija znanosti sudjelovati u Kamčatskoj ekspediciji kapetana-zapovjednika Beringa i poslati u Sibiriju tri profesora: prirodoslovca Gmaelina, povjesničara Müllera i astronoma Ludovika de la Kreuera.

Sibirija je u ono vrijeme bila još vrlo malo istražena. Onamo izaslani učenjaci imali su uraditi mnogo toga za njezino proučavanje. Akademija znanosti pomagala im, da na široko zasnuju istraživački rad.

---

* Otapalo tekućina, u kojoj se tijelo otapa.

Bilo je odlučeno, da se s profesorima pošalju studenti, koji će služiti kao prevodioci i pomagati pri sabiranju zbirki. U Petrogradu takvih studenata nije bilo. Akademija znanosti zatraži od Slaveno-grčko-latinske akademije učenike, koji znadu latinski, te izabere među njima šestoricu, koji će sudjelovati u ekspediciji. Među njima je bio Krašenjinikov.

Pretpostavljalo se, da će profesori putem obučavati studente svojim predmetima. Ali profesori nisu predavali za vrijeme ekspedicije. Gotovo svi studenti bili su slabo pripravljeni za samostalan znanstveni rad. Jedni su naučili samo sušiti biljke i puniti ptice, drugi — crtati karte, a treći nisu naučili ništa.

— Od njih uspio je samo Krašenjinikov, a ostali su se svi pokvarili radi slaboga nadzora — govorio je kasnije Lomonosov o tim studentima.

Krašenjinikov se koristio svakom prilikom, da steče znanja kod onih profesora, s kojima je on putovao. Gmaelin je pristao, da ga uči botanici, pa se Krašenjinikov upoznao temeljito s tom naukom. Zanimao se također za zemljopis, etnografiju i povijest Sibirije. Gmaelin i Müller doputovali su do Jakutska, ali im se učinio suviše napornim daleki put do Kamčatke, gdje bi morali podnijeti veliku oskudicu.

Otpravili su onamo Krašenjinikova, koji je požrtvovno proučavao taj kraj, najprije zajedno sa zoologom pristavom Stellerom, zatim potpuno samostalno. Zamislio je napisati veliku knjigu o Kamčatskoj zemlji. Kad se u veljači 1743. godine Krašenjinikov vratio u Petrograd, uvjerila se akademija, da mu je potrebno popuniti samo neke praznine u znanju, da dovrši pripravu za znanstveni rad.

Gmaelin i Müller pripovijedali su, da se Krašenjinikov odlikovao za vrijeme ekspedicije ne samo marljivošću nego i »dobrim postupcima«. Nije se rado prepirao i radije je popuštao negoli se svađao.

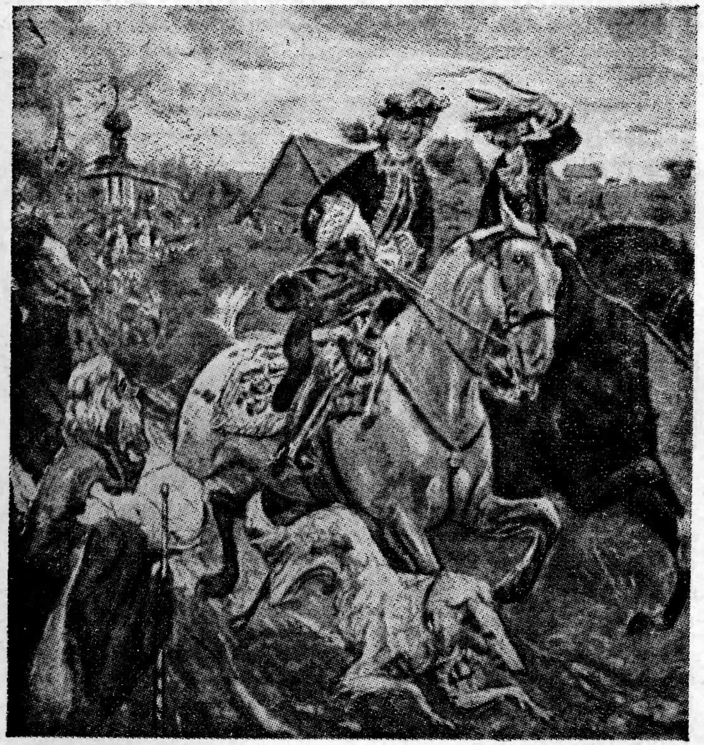

Jelisaveta Petrovna u lovu
Sa slike V. A. Sjerova

Schuhmacher bi radije imao posla s Krašenjinikovim, nego s Lomonosovim, da se moglo birati među njima. Ali Krašenjinikov se nije mogao načiniti, naravno, smjesta akademikom, jer se još uvijek vodio kao student. Schuhmacheru je bilo jasno, da Krašenjinikova mogu imenovati samo pristavom, bude li se morao pustiti za pristava još jedan Rus.

Akademikom je želio postati Vasilije Kirilović Tredjakovski.

1743. navršio je Tredjakovski četrdeset godina. U četrdesetim godinama stvaraju sebi ljudi obično određen položaj u životu. A Vasilije Kirilović je osjećao, da još uvijek nema čvrstoga tla pod nogama. U njegovu životu nastao je prekid, koji je trajao već nekoliko godina.

Tredjakovski se godine 1733. smatrao tajnikom Akademije znanosti i od onda se nije maknuo naprijed. Kao ni prije nije radio u uredu, nego je u glavnom prevodio s francuskoga jezika za Akademiju znanosti. A mnogi su pitali:

— Kakav je on tajnik, kad ima samo tajnički naslov, a ne vrši tajničke poslove?

— Sada, nakon deset godina moje službe, sumnjaju nekoji prosuđujući moje tajništvo u akademiji. Te sumnje imadu vrlo slabe temelje, ako se spomenu svi moji radovi. Ali da izbjegnem štetnim svađama, smislio sam da će biti bolje braniti se od svadljivaca strpljivošću — govorio je Tredjakovski.

Ali ipak je često mislio na to, kako su u činovima napredovali ljudi, koji su počeli služiti u isto vrijeme s njim, kako primaju veće plaće, a nitko ne govori, da oni zapremaju tobože naročito izmišljena mjesta. Sjetio se, s kakvom upornošću i s kakvom mukom je utro sebi u mladosti put k učenju.

— Svršio sam nauke na Pariškom sveučilištu došavši onamo pješice po svojoj volji. Učio sam podnoseći krajnje siromaštvo u korist domovine — govorio je Tredjakovski.

Uporni rad nastavljao se i onda, kad je završio nauke.

Trebalo je mnogo raditi, da se napiše knjiga »Novi način gradnje ruskih stihova.« Trebalo je raditi iz dana u dan, da se prevede gotovo svake godine velik svezak »Povijesti staroga vijeka« francuskoga povjesničara Rollina. Trebalo je mnogo misliti objašnjavajući neka pitanja ruske gramatike. A sav taj plodonosni rad ostao je bez nagrade.

Godine 1742. imao je prilike za vrijeme krunidbenih svečanosti u Moskvi dolaziti češće u najuglednije kuće, kamo je pratio markiza de la Chétardiea kao prevodilac. Mogao se upoznati s velikašima i onda iskoristiti njihovu zaštitu. Ali nije znao to učiniti, jer je bio suviše bojažljiv i nespretan u razgovoru.

— Vasilije Kirilović traži riječi po džepovima — govorili su šaljivci.

Dok je bio prevodilac kod francuskoga poslanika zaboravio je Tredjakovski privremeno na oskudicu. Odlučio je čak osnovati obitelj i oženio se s kćeri nekoga sitnoga činovnika, s kojim se upoznao u Moskvi. A kad se povratio u Pterograd, našao se u istom neodređenom položaju tajnika bez tajničkih dužnosti, morao je isto tako čekati po nekoliko mjeseci na plaću, kao i drugi akademijini namještenici. A troškovi su znatno porasli, kad se pojavila obitelj.

— Pao sam u siromaštvo i dugove, a prema tome i u brigu i žalost — govorio je Tredjakovski.

Godine 1743., dok se Schuhmacher nalazio još pod istragom, a uredom je upravljao Nartov, odluči Tredjakovski tražiti mjesto akademika. Računao je, da će ga Nartov poduprijeti kao Rusa, koji je mnogo radio na znanstvenom i književnom području.

Tredjakovski je želio postati profesorom latinske i ruske »elokvencije«, kako se zvala nauka o pravilima književnoga izricanja i govorništva.

Ali akademike-tuđince nije nimalo zanimao rad Tredjakovskoga oko gradnje ruskih stihova. Za njih je on bio samo ruski prevodilac i neuspjeli pjesnik. Konferencija odbije Tredjakovskoga pod izlikom, da je profesor latinske elokvencije Stellin, a mjesto profesora ruske elokvencije ne opstoji pri akademiji.

— Tim izgovorom pregradili su mi put k profesuri. Dakle njihov je izgovor: ako je i vrijedan profesure, ipak nam nije potreban radi toga, da se ne ugura u naše društvo Rus — govorio je Tredjakovski.

Nartov se obratio Senatu s molbom, da Tredjakovskoga postavi za profesora elokvencije unatoč odbijanja konferencije. Senat se nije žurio s odgovorom. Međutim se Schuhmacher vratio na vlast. Nije bio sklon, da učini akademikom čovjeka, koji je govorio, da Nijemci mogu biti članovima ruske akademije samo dotle, dok im se ne nađu ruski nasljednici.

— Nemam vremena govoriti s vama — odgovori Schuhmacher, kad je Tredjakovski kušao zahtijevati, da ured podupre ponovo njegovu molbu.

— Čovjeku nesretna udesa ne pomaže, očito, ni pravda — reče Tredjakovski.

Schuhmacher odluči, da će morati izabrati, ako je već prijeko potrebno pustiti Rusa u akademike, Lomonosova, koji se s mnogo mara bavi znanstvenim istraživanjem.

Lomonosov je mogao zahtijevati, da mu se dade mjesto profesora fizike ili kemije. Ali profesor fizike bio je Richmann, a kemijom se nije u akademiji bavio nitko. Gmaelin, koji se vodio kao profesor kemije, bavio se već odavna botanikom i s mnogo mara izrađivao veliko djelo »Sibirska flora«.

Travnja mjeseca 1745. godine dođe Lomonosov k Schuhmacheru u akademijin ured. Schuhmacher je dobro razumio ruski, ali je tim jezikom govorio nepravilno i nerado. Lomonosov reče njemački:

— Još godine 1736., kad su me otpremali na nauke u tuđe krajeve, rekli ste mi, da ću moći dobiti mjesto profesora u akademiji, ako izučim određene nauke i napišem djela, koja će dokazati moje znanje. Otada ne samo da sam učio gotovo pet godina u inozemstvu, nego radim znanstveno nakon povratka nešto manje od četiri godine, prevodio sam znanstvena djela, ja sam napisao sam djelo o metalurgiji i udžbenik retorike, vršim nova istraživanja u fizici i kemiji. Smatram, da je došlo vrijeme da se ispuni nekad dano mi obećanje, pa sam donio molbu, da budem imenovan za profesora kemije.

Schuhmacher je očekivao takvu izjavu i unaprijed smislio odgovor.

— Molbu vašu predat ću konferenciji. A ako ona pristane, a gospodin Gmaelin vam ustupi kemiju i ostane profesorom prirodoslovlja, ne ću se protiviti — reče Schuhmacher.

— Govorio sam s gospodinom Gmaelinom. On pristaje — odgovori Lomonosov.

Mjeseca lipnja 1745. godine zbio se u akademiji događaj, koji se očekivao tako dugo. Prvi put bude izabran za akademika ruski učenjak. Konferencija je zaključila, da se Lomonosovu dade mjesto profesora kemije. Na istoj sjednici izabran je Krašenjinikov za pristava prirodoslovlja.

Akademija znanosti priznala je darovitost i znanje dvojice ruskih prirodoslovaca. Zasad su bila samo dvojica: jedan — seljački, drugi — vojnički sin. Ali njihova je bila budućnost.

Odluka konferencije otišla je na potvrdu u Senat. Ovaj je dotle razmotrio i spis o imenovanju Tredjakovskoga za profesora elokvencije.

— Ako mu profesori Nijemci pregrađuju put pozivajući se samo na to, da tobože nema drugoga mjesta elokvencije, može se i bez njih. Tredjakovski piše s pravom: »Nije profesorska služba u tom, da ne pušta na profesorski stepen ruskoga čovjeka« — govorili su senatori.

Senat odluči, da se ima udovoljiti molbi Tredjakovskoga.

Krajem mjeseca srpnja potpisala je Jelisaveta Petrovna ukaz: tajnik Tredjakovski i pristav Lomonosov neka budu u akademiji profesori.

Akademici su bili povrijeđeni tim, što je za člana akademije imenovan Tredjakovski, koga oni nisu izabrali. Moglo se reći unaprijed, da će novome akademiku ostali članovi u buduće nastojati pričiniti mnogo neugodnosti. Ali se ipak nitko nije usudio, da otvoreno rogobori protiv najvišega ukaza.

Na prvoj sjednici bude Lomonosovu i Tredjakovskomu ponuđeno, da zauzmu mjesta kraj akademika.

Tredjakovski izreče na latinskom jeziku nastupni govor »o bujnom, različitom i vještom govorništvu«.

Na kraju sjednice čestitali su svi akademici prema običaju novim profesorima na imenovanju za članove akademije.

Kad se nakon sjednice vratio Lomonosov kući, zamislio se. Dobio je zvanje profesora. Bio je prvi ruski učenjak, koji je prisilio akademike-tuđince da priznadu, da on ima pravo zauzeti mjesto među njima kao jednaki s jednakima. To nije bila samo njegova pobjeda: za njim moraju doći i drugi ruski učenjaci, kojima je utro put. Spomenuo se, kako je gotovo prije dvadeset godina kao seoski momčić uzeo prvi put u ruke »Aritmetiku« Leontija Magnickoga.

»Ta knjiga može zaista biti nazvana vratima moje učenosti«, pomisli Lomonosov.

Htio ju je pogledati kao staroga prijatelja, koga čovjek želi vidjeti u svečani dan, da mu zahvali za iskazanu uslugu.

Lomonosov priđe k polici s knjigama i uzme »Aritmetiku« Magnickoga. Otvori knjigu i sa smiješkom pročita stihove:

Od nauka ovog čast neka ti bude
I da uđeš u v' jeće med učene ljude.

Sad se to proročanstvo potpuno ostvarilo.

NA ŠIROKU PUTU

Novi akademik Mihajlo Vasiljević Lomonosov mogao se s ponosom sjetiti svih zapreka, koje je svladao. Obazirući se kao da je vidio prekretnice, nakon kojih je život ulazio u novu kolotečinu: odlazak od kuće i prve dane učenja u Moskvi; poziv da sluša predavanja u Petrogradu i odlazak u inozemstvo, početak rada pri akademiji nakon povratka i dan imenovanja za pristava.

Sad je ponovo stajao na prekretnici. U njegovu životu počelo je opet novo razdoblje.

Lomonosov se naučio, da sebi točno objasni sve, o čemu je mislio. A sad se pitao: šta se promijenilo, kad je sa stolca pristava kraj zida u dvorani konferencija sjeo u naslonjač akademika za okruglim stolom? Od toga nije mogao postati pametnijim ili sposobnijim, kao što nije postao glupljim, kad su mu oduzeli pravo da pohađa konferencije i bacili ga u zatvor.

Za stolom konferencije sjedili su zajedno s istaknutim učenjacima ljudi, koje je Lomonosov slabo cijenio, iako su bili profesori: Wiensheim, koji čitavoga svoga života nije rekao jedne nove misli; Stellin, koji je za svaki svečani dan pisao jednako glatke i jednako prazne stihove; Siegesbeck, grub i neuk čovjek.

Svi su oni pripisivali osobito značenje svojemu zvanju i gledali s visoka na ljude, koji su često bili daleko darovitiji i sposobniji za rad od njih, ali nisu bili profesori. Za Lomonosova nije bila tolika čast sjediti s njima, kao što su to oni mislili.

Ali Lomonosov je dobro shvaćao, kako je važno djelovanje Akademije znanosti za razvitak ruske nauke. Znao je također, da će se i njegov vlastiti znanstveni rad odvijati sad u mnogo boljim uslovima, negoli prije izbora u akademiju.

Istina, Lomonosovu je već služba pristava dala mogućnost da radi znanstveno u fizici i kemiji. Ali pristavu je bilo daleko teže postići, da akademija tiska njegove radove.

Lomonosov je bio pristav tri i pol godine. Objelodanio je za to vrijeme samo nekoliko oda. Da je htio izdati o svom trošku makar samo prijevod »Eksperimentalne fizike« od Wolfa, morao bi bio platiti tiskari preko dvjesta rubalja, a to nije mogao učiniti primajući trista i šezdeset rubalja na godinu.

Međutim mogao je i najosrednjiji akademik lako objelodanjivati svoje radove i prije se pročuti, negoli viđen učenjak, koji radi znanstveno izvan akademije. Poslovica »Ne krasi mjesto čovjeka, nego čovjek mjesto« nije bila svagda opravdana. Uistinu je često mjesto krasilo čovjeka.

Pred novim akademikom otkrio se najednom širok put.

Već prije podnio je Lomonosov rukopis prijevoda »Eksperimentalna fizika« potkancelaru grofu Voroncovu, kojemu je posvetio tu knjigu, da je uzmogne lakše izdati. Ali stvar je napredovala polagano. Sad se pitanje o tiskanju knjige riješilo bez poteškoća.

U proljeću 1746. godine iziđe knjiga na svijet. Bio je to jedini udžbenik iz prirodoslovlja, koji je tiskan u Rusiji cijele te godine. Ali u posveti, priloženoj prijevodu, pisao je Lomonosov s uvjerenjem: »I u prostranoj ovoj državi izabrat će sebi uzvišene nauke prebivalište, i u ruskom narodu osvojit će one sebi ljubav i poštovanje.«

U narednom svesku »Komentara«, koji je donosio radove akademika za 1746. godinu, pojavio se Lomonosovljev rad na latinskom jeziku »O sjaju kovina«. Bilo

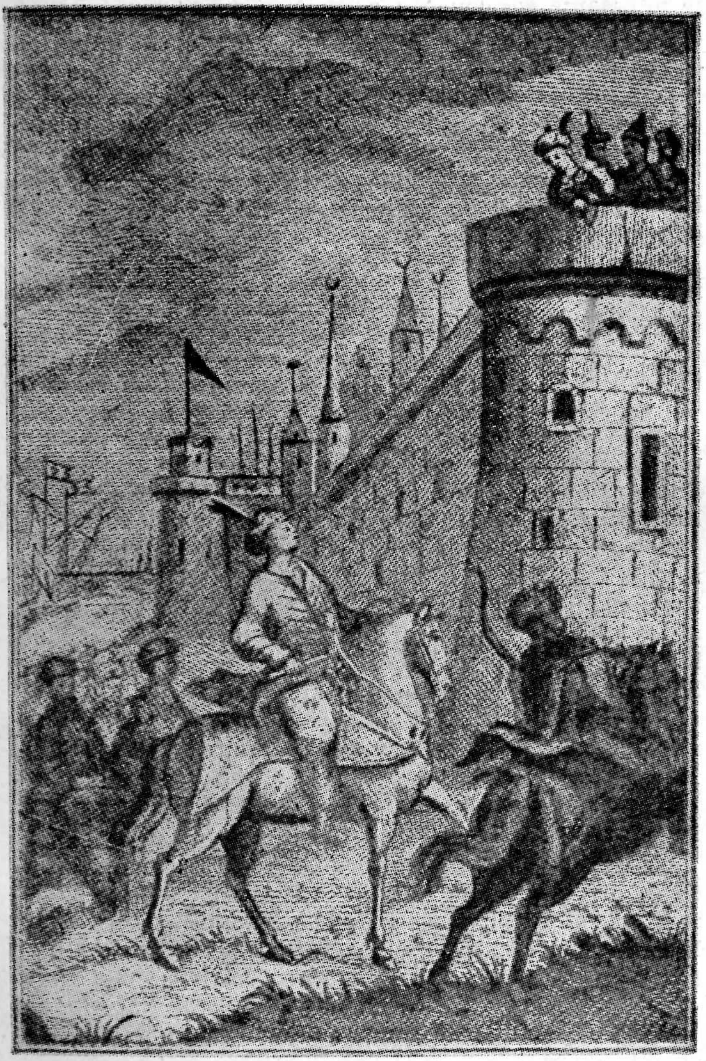

Crtež iz Lomonosovljeve tragedije »Tamira i Selim«.
SPB. 1750.

je to omanje istraživanje, napisano još prijašnje godine, kad je Lomonosov izjavio, da želi dobiti mjesto profesora kemije.

Davno je bilo poznato, da kositar, olovo i druge neke kovine gube svoj sjaj pri žarenju i da se pretvaraju u sivo tvorivo, koje se u starini nazivalo »okalina«*), a onda dobilo znanstveni naziv: okis. Lomonosov je kušao protumačiti tu pojavu i shvatiti kemijski proces, koji nastaje za žarenja.

U ono vrijeme, kad je Lomonosov radio oko toga istraživanja, u proljeću 1745. godine, dovezla se u Petrograd krasna kočija, koju je zacijelo izradio jedan od najboljih pariških majstora. Za kočijom slijedila su dvoja kola sa stvarima i slugama. Otraga bili su za kočiju privezani skupocjeni inozemni kovčezi. Prolaznici mogli su se lako dosjetiti, da su u prijestolnicu stigli ugledni putnici iz tuđih krajeva. Mladi velikaš K. G. Razumovski i njegov učitelj G. N. Teplov vratili se u Rusiju nakon dvogodišnjega izbivanja.

Za to vrijeme dobili su vrhovni lovac A. G. Razumovski i njegov mlađi brat grofovski naslov. Kiril Razumovski pretvorio se u aristokrata, kojemu se nitko ne bi usudio napomenuti, da je još prije četiri godine bio običan ukrajinski momak i da je živio u prostoj kolibi s majkom, udovicom Razumicom.

Za vrijeme učenja u inozemstvu nije Kiril Razumovski pokazao ni marljivosti, ni zanimanja za nauku. Ali naučio je govoriti francuski i zahvaljujući nastojanju Teplova stekao osnovno znanje, dovoljno, da se ne ističe među ostalim svjetskim ljudima neukošću.

Ruski poslanik u Francuskoj pisao je u ono vrijeme, da se djeca uglednih plemića, poslana na nauke u inozemstvo, najlakše nauče »raskošu, nadutosti i lijenosti«. Kiril Razumovski usvojio je te nauke savršeno, iako nije bio ugledna podrijetla. Vidio je u Parizu, kako francuski aristokrati, pokazujući fin ukus troše golem novac za divnu odjeću, kako svoje kuće pretvaraju u dvorce, a objede — u blagdane kuharske umjetnosti. Vrativši se u Rusiju spremao se Razumovski na takmičenje s njima.

Carica Jelisaveta imenovala ga je komornikom svoga dvora. Onda mu je zaželjela dati još kakvu počasnu i uglednu službu. Svibnja mjeseca 1746. godine postane dvadesetogodišnji komornik grof Kiril Grigorijević Razumovski predsjednikom Akademije znanosti.

Grigorij Nikolajević Teplov nije se u inozemstvu bavio nikakvom određenom naukom, ali je pročitao mnogo knjiga, koje je u ono vrijeme morao poznavati dobro obrazovan čovjek. Teplov se kao i prije vodio kao pristav prirodoznanstva, ali je najradije čitao djela Voltaireova i drugih francuskih filozofa. Usvojio je vještinu, da umno govori o svemu prešućujući vješto ono, što ne zna. I naučio se, kako su to rado činili neki aristokrati želeći pokazati svoju nadmoć, govoriti s lakim prezirom o ruskom životu, podrugujući se pomalo načinu govora ruskih pokrajinskih plemića, običajima i odjeći ruskih trgovaca i navikama pisara.

U uputi, koju je primio Kiril Razumovski, kad je odlazio u inozemstvo, bilo je rečeno, da se »povjerava nadzoru i vodstvu pristava Teplova.« Ovaj je znao Kirila Razumovskoga osloboditi svih životnih poslova i briga. Pod njegovom upravom nalazili se čak i sluge mladoga velikaša. Teplov je spretno vršio taj zadatak sačuvavši ujedno i izvrsne odnose prema svome uglednom učeniku.

Razumovski nije bio voljan, da se opterećuje brigama oko uprave Akademijom znanosti. Odlučio je, da će Teplov, koji je dobro upravljao njegovim slugama, moći isto tako uspješno vršiti nadzor i nad akademicima.

Teplov bude imenovan prisjednikom ureda Akademije znanosti. Prisjednik je bio niži činom od savjetnika, ali sve važnije stvari morali su rješavati zajednički.

---

* Okujina, tanka naslaga na užarenu željezu, koja pri kovanju otpada.

Ljudi, koji su poznavali častoljubivost Teplova i vlastoljubivost Schuhmachera, govorili su puni nade:

— Dva medvjeda ne će se složiti u jednom brlogu. Došao je kraj Schuhmacherovoj vlasti.

No prevarili su se u računu. Teplov je želio utjecati na upravljanje akademijom, ali nije kanio sjediti od jutra do večera u uredu i držati sve niti u svojim rukama, kao što je to radio Schuhmacher. A ovaj je shvaćao, da će doživjeti poraz, bude li se svađao s Teplovim. Zato se Schuhmacher radije već unaprijed sporazumijevao s njim o stvarima, koje je ovaj želio svakako riješiti po svojemu. Obojica su bila jednako gipka i prekrasno su se slagala.

— Prisjednik Teplov bio je predsjedniku predvodnik, a Schuhmacheru — prijatelj. Predsjednik se odmah spočetka povjerio Schuhmacheru — govorio je kasnije Lomonosov.

Novi predsjednik Akademije znanosti smatrao je potrebnim, da u prvo vrijeme ma na koji način ukaže pažnju akademicima. Okoristio se za to prvim slučajem. Lomonosov je već odavna odlučio da održi tečaj predavanja iz fizike, na koji bi imali pristupa ne samo studenti, nego svatko tko želi. Ta predavanja trebala su početi prvih dana mjeseca lipnja 1746. Schuhmacher javi Lomonosovu, da grof Razumovski želi počastiti Lomonosovljeva predavanja svojom nazočnosti.

— Gospodin predsjednik otputio se danas u Peterhof, gdje se njezino veličanstvo izvoli odmarati, pa stoga želi, da se predavanje odgodi do njegova povratka — doda Schuhmacher.

Nakon nekoliko tjedana naloži predsjednik, da se razašalju pozivi u nekoje državne ustanove, pozivajući slušatelje. A onda opet naredi, da se predavanje odgodi, jer želi biti toga dana nazočan na objedu u dvoru.

Napokon je 30. srpnja došlo do prvoga predavanja. Dvorana je izgledala neobično svečana.

»Osim velikoga broja vojnih i građanskih slušača bio je nazočan i sam gospodin predsjednik Akademije s nekojim dvorskim kavalirima i drugim uglednim osobama,« bilo je navedeno u bilješci, objelodanjenoj u »Petrogradskim Vijestima«.

Predstavnici višega društva nisu došli zato, što su se najednom zainteresirali za fiziku, nego zbog toga, što je predavanje bila novost, a pozivao je na nj Razumovski, koji je već uveo u dvoru ne jednu modu.

Lomonosov počne predavanje prema svima pravilima govorničke vještine. Na široko iskoristi različite poredbe i primjere.

— Divna je radost, što zanosi duh, gledati raskoš bogate prirode, kad ona za ugodnih dana nastaloga ljeta pokriva polja, šume i vrtove nježnim zelenilom i ukrašuje ih bezbrojnim vrstama cvijeća. Očekivati plodnost od polja i vrtova, posijanih i zasađenih u znoju lica, najslađa je nada, koja odnosi u zaborav uloženu muku. Žuđeno je zadovoljstvo sabirati pune rukoveti blagoslovljene žetve. No ma da su ova prava blaženstva toliko ugodna, mogu ona biti dovedena do neuporedivo višega stupnja, poznavaju li se natanko svojstva i uzroci

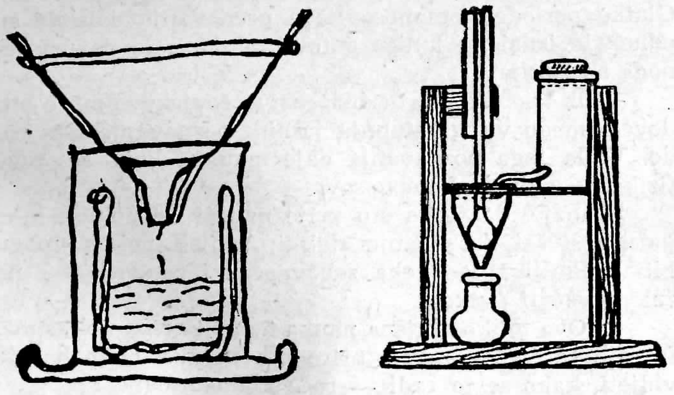

Sprave za ispitivanje kohezije tekućina, napravljene po nacrtima Lomonosova samih stvari, od kojih dolaze ta blaženstva — govorio je Lomonosov.

Imao je jasan, zvučan glas. Govorio je lijepo i s uvjerenjem. Slušatelji su isprva pratili njegovu misao. Ali oni nisu bili vični usredotočiti pažnju na takvim pitanjima. Lomonosov ubrzo opazi, da se počinju dosađivati. Požurio se navesti zorni primjer:

— Ne će li se više obradovati ljepotom sata onaj, tko ga razloži i ugleda izvanredne i lijepe oblike dijelova, njihov uzajamni odnos i sam uzrok kretanja, od onoga, tko gleda stroj samo izvana i ne shvaća nutarnje građe. Isto tako, koliko više zadovoljstva ima onaj, tko znade svojstva i sastav najmanjih čestica, od kojih su sastavljena tjelesa, od onoga, tko motri samo vanjštinu stvari? — pitao je Lomonosov.

Grof Razumovski izvadi velik i težak zlatan satlukovicu. Na njegovu poklopcu bio je vješto izrađen dijamantni monogram od prvih slova njegova imena i prezimena. Razumovski se zamislio, ne bi li trebalo nad monogramom izraditi malenu dijamantnu grofovsku krunu.

Uživati u satu moglo se ne misleći na njegov uređaj. Glatke periode Lomonosovljeva predavanja dolazile su odnekale izdaleka i nisu gotovo ni dopirale do uzvišenoga slušatelja.

— Iz toga slijedi, da blaženstvo čovjekovo može biti dovedeno do višega stupnja jasnim poznavanjem prirode. Vrela toga poznavanja daje nauka, koja se zove fizika — objasni Lomonosov.

Znao je, da treba što prije prijeći na pokuse, ako pažnja slušatelja počinje slabiti: uspjeli pokusi mogu biti zanimljivi kao neka zabava čak i za one, koji ne žele shvaćati fizike.

— Ova toliko korisna nauka temelji se na pokusima. Iz njih se izvode uzroci prirodnih pojava. Odmah ćete vidjeti, kako se to radi — reče Lomonosov.

Rekavši da je zrak težak i pruživ pristupi Lomonosov pokusima.

Slušatelji vidljivo ožive. Za mnoge su bile novost riječi o tom, da zrak ima težinu.

Podvornik, koji je pomagao pri pokusima, stavi na stol zračnu sisaljku. Lomonosov pokaže njezine dijelove: bakrenu cijev, izbrušenu iznutra i klip, koji je u nju ulazio.

— Ovaj klip sastavljen je od kolutova jelenje kože, pričvršćenih k željeznom prutu i natopljenih svinjskom masti i salom. To je načinjeno, da u cijev ulazi čvrsto i da između njega i stijena cijevi ne može prodirati zrak — reče Lomonosov.

Onda svrati pažnju slušatelja na stakleno zvono, pričvršćeno k priboru, koje je stajalo na okrugloj, glatko izbrušenoj bakrenoj ploči.

— Metnimo sad pod zvono zgnječeni ovčji mjehur. Mjehur je gotovo plosnat, jer u njemu ima vrlo malo zraka. Taj zrak, koji je ostao u naborima mjehura, ne može izići iz njega, jer je mjehur čvrsto svezan — protumači Lomonosov. — A sad počnimo isisavati zrak iz zvona, pod kojim taj mjehur leži — reče on i stane okretati omanji kotač, pomoću kojega se pokretao klip.

Slušatelji su gledali Lomonosovljeve ruke, kao da im je pokazivao nepoznatu čaroliju.

Najednom se makne zgnječeni mjehur, koji je ležao pod zvonom. Nabori na njemu počnu se širiti, a on se stane naduhavati. Nakon dva tri časa prestane mjehur nalikovati na praznu krpu i pretvori se u naduvenu kuglu.

— Šta se dogodilo, kad sam isisavao zrak iz zvona. Zrak je izišao i prestao pritiskati stijenke mjehura. A malena količina zraka, koja se nalazila među naborima mjehura, rastezala se. To se dogodilo samo poradi toga, što onaj zrak, koji se nalazio u zvonu prije, nije mogao — jer je bio isisan — više stiskivati mjehura. Prema tome pokazuje ovaj pokus dva prirodna zakona odjednom. Prvo, zrak je težak, jer inače ne bi pritiskao stijenke mjehura, dokle nije bio isisan iz zvona. A drugo, on je opruživ i sposoban da se rasteže. Jer mala količina zraka, koja se nalazila u stisnutu mjehuru, raširila se i naduhala mjehur, kad njegove stijenke nije više ništa pritiskalo — tumačio je Lomonosov.

Slušatelji su se razgovarali jedan s drugim. Jedni su raspravljali o netom pokazanu pokusu, drugi, — o drugim stvarima.

Lomonosov reče nekoliko zaključnih riječi i završi predavanje. Ugledni slušatelji bili su zadovoljni. Ali malo ih je pitalo, kad će se nastaviti predavanja. Nitko od njih nije odlučio baviti se ozbiljno fizikom. Predsjednik reče ljubezno Lomonosovu, da ga želi i u buduće slušati, ali da privremeno odlazi iz Petrograda.

— Dok se ne vratim, molim da se predavanja ne drže — reče Razumovski.

Javna predavanja iz fizike prestanu. Lomonosov nije pokušavao da ih obnovi. Nije se očito moglo računati na slučajne slušatelje iz visokoga društva. Bolje je bilo imati posla s trojicom četvoricom studenata, koji su zaista željeli raditi.

Ipak se položaj Lomonosovljev još više učvrstio nakon toga javnog predavanja. Bio je jedini akademik, čije je predavanje pohodio predsjednik zajedno s drugim uglednim slušateljima. Prije je pisao ode za svakogodišnju dvorsku slavu na dan stupanja na prijestolje Jelisavete obično njemački akademik Stellin. Lomonosov ih je imao samo prevoditi na ruski jezik. Sad mu je bilo omogućeno, da samostalno piše te ode, koje su imale toliku važnost.

25. studenoga 1746. slavila se petogodišnjica Jelisavetina vladanja. Lomonosov napiše za taj dan veliku odu.

Čitav dan trajala je na dvoru svečanost. Od jutra dolazili su inozemni poslanici i najugledniji velikaši čestitati, a onda je počeo svečani objed. Glazbenici su trubili u trublje i udarali u bubnjeve, svirao je talijanski orkestar, a kad su se počele držati zdravice, odjeknu topovski pozdrav. Uvečer obuče Jelisaveta odoru gardijske Preobraženske pukovnije. U dvor dođe na svečanu večeru prva četa Preobraženaca, koja je podigla Jelisavetu na prijestolje i koja se je sad nazivala »tjelesna kompanija«.

Među čestitarima bio je predsjednik Akademije znanosti grof K. G. Razumovski. Podnio je carici raskošno izdanu odu Lomonosova. Oda je bila primljena »vrlo milostivo«, kako su javile o tom »Petrogradske Vijesti«.

Čestitarski stihovi postali su gotovo isto tako prijeko potrebni na dvorskim svečanostima kao i zlatno vezivo na kaftanima velikaša, koji su dolazili u dvor. Lomonosov, koji je stvorio te ode, nije ih sam mogao čak ni uručivati. Nije pripadao uglednim osobama, pa nisu smatrali potrebnim pozivati ga na svečane dane u dvor, kao što nisu zvali ni onih majstora, koji su zlatom vezli odore dvorana.

Lomonosov nikako nije htio pretvarati svoje stihove u jedno od lijepih, ali nekorisnih ukrasa dvorskoga života. Znao je, da njegove stihove može pročitati ne samo Jelisaveta. Svi ugledni dostojanstvenici primali su od akademije na dar ode njezina izdanja, uvezane u čvrst zlatan ili srebrn papir. Lomonosov odluči stavljati u svoje stihove misli, što ih je htio uliti tim ljudima, koji su upravljali državom.

Shvaćao je, da to ne može činiti izravno. Da je počeo, na primjer, zahtijevati u stihovima, da carica državni novac troši na narodno obrazovanje, pokazao bi se takav netraženi savjet drskošću. Takva oda ne bi se mogla čak ni tiskati. Zato je trebalo govoriti s biranom hvalom o tom, kako carica već širi nauku u Rusiji prema primjeru Petra I., a onda protumačiti, kako je to potrebno.

Osobito brižno izradio je Lomonosov odu, koju je trebalo napisati 1747. godine za dan stupanja na prijestolje Jelisavete. Rusija je već nekoliko godina uživala mir. Lomonosov je svagda hvalio pobjede Petrove i uspjehe ruskih četa, ali bio je protivnik osvajačkih ratova. Radovao se, što Rusija proživljuje mir, »tišinu«. Oda je počinjala stihovima:

O tišino, ti carstva srećo.
Preradostan je poklon tvoj.
Blaženstvo sela, štite grada.
Ti čuvaš ljudski trud i znoj!
Za duga mira cvijeće cvate.
Na poljanama klasje zri,
A brodovi po moru brode
I valovlje kad burno vri.
Darežljive ti ruke dar
Nagrađuje tad ljudi mar.

Te lijepe i zvučne stihove ocijenili su visoko ne samo Lomonosovi suvremenici. Mnoga pokoljenja učenika učila su ih kasnije napamet.

U odi je bilo mnogo neizbježivih pohvala. Ali hvaleći Jelisavetu provodio je Lomonosov omiljelu misao:

Utišajte plamene zvuke
I kolebati prestan'te svijeta:
Tu širi med ljudima nauke
Preslavna Jelisaveta.

Mnogi još nisu shvaćali, šta mogu dati nauke. Lomonosov razjasni to lijepim stihovima, koji se lako pamte:

Nauke mladiće hrane,
A starcima krase dane,
Sretan život ti vesele,
Nesreću pak podijele;
U kućnome tješe jadu,
Slade odmor i u radu.
Na daleku vode putu,
Koriste u svakom kutu:
U gomili i u noći,
U pustinji i samoći.

Znao je, da će odu pročitati ne samo carica i velikaši, nego i drugi čitatelji. Ona će se prodavati u akademijinoj knjižari, doći će u ruke studenata akademije i drugih ruskih mladića, željnih znanja. To će oni morati zamijeniti tuđe učenjake, pozivane u Rusiju.

O vi, koje očekuje
Domovina s krila svog!
Onakve želi imati,
Kakve zove iz tuđine.
Nek snage vaše blagoslov
Digne na nove hrabrosti,
Revnošću vi pokažite,
Da svoje može Newtone
I razumne Platone
Ruska zemlja rađati.

Carica je očito bila zadovoljna. Grofu Razumovskomu, koji je podnio tu odu u ime akademije, bio je darovan mač, bogato ukrašen dijamantima.

Nakon godinu dana dao je Lomonosov u novoj odi poslije običnih pohvala Jelisaveti široku sliku rodne zemlje — od Neve i Volge do Jeniseja i Lene.

Kao uvijek bila je onoga dana, kad se slavilo stupanje carice Jelisavete na prijestolje, priređena u Petrogradu divna iluminacija. Pred Zimskim dvorom bila je na golemu štitu prikazana stotinama upaljenih svijeća slika: dvostrukim rovom i šancem okružena tvrđava sa zastavom, na kojoj je vatrenim slovima gorjelo caričino ime. Pod slikom bili su stihovi, koje je spjevao Stellin, no koje je preveo na ruski Lomonosov:

Sretnu promjenu kada objavi,
Koju narod sad voljno slavi,
Kad ti nadvlada smetnje već sve
I sretno stupi na prijestolje.
U spomen tog' dana i te noći u čast
Palit, Jelisaveto, vatre je slast.

Ovaj put darovala je Jelisaveta, kad joj je Razumovski podnio odu, Lomonosovu dvije tisuće rubalja u zlatu.

Gradeći svečane ode radio je Lomonosov i nadalje teški i nevidljivi, ali vrlo velik posao oko »Retorike«.

Lomonosov čitao je ne samo govore Demostena i Cicerona, nego i stihove grčkoga pjesnika Anakreona, poeme Homera, djela rimskoga povjesničara Tacita i djela pisaca novoga vremena. Pritom je pitao samoga sebe: na koji je način pošlo velikome piscu za rukom učiniti djelo tako snažnim? Zašto se tako lako pamte neke poredbe? Zašto sve dosad toliko uzbuđuju riječi, izgovorene prije stotine godina?

Kad je pravilo trebalo potvrditi primjerom, prevodio je Lomonosov sam na ruski jezik odlomke iz djela različitih pisaca. Tumačeći kako se pisac služi različitim načinima pri izricanju misli navodi Lomonosov često i svoje neobjelodanjene stihove.

Pozdravne ode izdavale se iz godine u godinu, ali druge pjesme nije Lomonosov imao gdje objavljivati, jer u ono vrijeme nije bilo nijednoga časopisa na ruskom jeziku. Netiskana ostala je čak i pjesma o polarnoj svjetlosti, napisana prije 1743. godine.

Lomonosov je uvrsti među primjere u »Retoriku«. U tu knjigu stavio je kao primjer priče pjesničku šalu — i svoj prijevod Anakreonove pjesme o nestašnom bogu Kupidonu. Nakon svečanih oda preneražavao je početak pjesme jednostavnošću i ljepotom:

Prevuče se noćni mrak
Preko c' jelog neba,
Sklopio je oči svak,
Koji mira treba.
Al' se javi mlađahan
Kupidon na vrata
I pokvari mnogo san
Ponoćnoga sata.

Mjesto predgovora bila je »Retorici« priložena posveta nasljedniku prijestolja. Lomonosov je s ponosom pisao u posveti o bogatstvu ruskoga jezika: »Jezik, kojim Ruska država zapovijeda svojom moći nad velikim dijelom svijeta, ima i prirodnoga obilja, ljepote i snage, u čemu ne zaostaje ni za kojim evropskim jezikom«.

U proljeću 1748. godine iziđe »Retorika« na svijetlo. Imala je velik uspjeh. Jedni su je kupovali, da uče,

I. I. Šuvalov
Mozaički portret, izrađen u radionici Lomonosova

drugi da — čitaju one odlomke iz različitih djela, koji su bili navedeni kao primjeri. Postala je ne samo udžbenikom, nego i prvom ruskom književnom antologijom. Iste godine bilo je potrebno novo izdanje. Kasnije se knjiga izdavala još nekoliko puta.

Lomonosov postane poznat ruskome čitatelju kao pjesnik i sastavljač »Retorike«. Ali sam on smatrao je, da je njegov osnovni posao — znanstveni rad.

— Fizika je moje zanimanje, pjesništvo — moja zabava — govorio je Lomonosov.

Završio je istraživanja, koja je počeo još kao pristav. Konferencija je odobrila »Razmišljanja o uzrocima topline i studeni« i članak o djelovanju kemijskih otapala. Bili su tiskani na latinskom jeziku.

Sad Lomonosov počne raditi oko rješavanja novoga zadatka.

— Zbog čega se zrak rasteže, kad tlak pada, a steže, ako tlak raste? — pitao je Lomonosov.

Tumačio je to kretanjem najmanjih čestica, od kojih je sastavljen zrak. Lomonosov je izradio teoriju, koja je imala dokazati, kako se kreću te čestice pod utjecajem različitih uzroka. Svoje poglede izloži u članku »Pokušaj teorije o pruživoj sili zraka«.

Mjeseca rujna 1748. godine izvijesti Lomonosov konferenciju o svome radu o uzrocima pruživosti zraka. Pošto ga je nakon toga nadopunio, bude to istraživanje tiskano u latinskom časopisu akademije.

Još prije no što su prvi znanstveni radovi Lomonosovljevi bili tiskani, poslao je Schuhmacher njegove rukopise znamenitome matematičaru Euleru, počasnom članu Petrogradske Akademije znanosti.

— Schuhmacher je to uradio s namjerom: nadao se, da će Euler moje radove pokuditi, ali se prevario u računu — govorio je kasnije Lomonosov.

»Svi radovi gospodina Lomonosova iz fizike i kemije ne samo da su dobri, nego i izvanredni, jer on tako temeljito razlaže najzanimljivije predmete, potpuno nepoznate i nerazumljive i najvećim genijima, da sam posve uvjeren o istinitosti njegovih tumačenja«, odgovorio je Euler.

Kad je Lomonosovljeve radove izdala Akademija znanosti na latinskom jeziku, mogli su ih pročitati i drugi evropski učenjaci.

Lomonosovljevi pogledi, izloženi u tim istraživanjima, pretekli su uvelike njegovo vrijeme. Ali on često nije mogao potvrditi svoje nove misli potpuno pouzdanim pokusima. Mnoge njegove genijalne pretpostavke bile su potvrđene mnogo kasnije, neke stotinu godina nakon njegove smrti, kad su drugi učenjaci došli do istih zaključaka na temelju mnogobrojnih pokusa. Zato suvremenici nisu mogli ocijeniti svu veličinu njegova znanstvenoga genija.

Lomonosov smatrao se profesorom kemije, ali dugo vremena nije se mogao gotovo ni baviti tom naukom, jer pri akademiji nije bilo laboratorija.

— Profesor kemije ne može gotovo ništa biti koristan bez laboratorija, kao ni astronom bez opservatorija — govorio je Lomonosov.

Još kao pristav izjavio je dva puta, da je prijeko potrebno sagraditi taj laboratorij. A ured je to svaki put odbijao pozivajući se na nestašicu novca. Kad je postao profesorom, pokrene Lomonosov opet pitanje kemijskoga laboratorija.

Ovaj put odredi konferencija, da ne pitajući Schuhmachera moli izravno Senat, da doznači novac za laboratorij. Senat pristane.

Lomonosov sastavi sam potanki nacrt laboratorija. Bila je to zidana zgrada, usred koje je stajala velika peć za kemijske pokuse. Uz glavnu prostoriju bile su dvije sobice: u jednoj je bilo uređeno skladište kemijskih posuda, reaktiva i različita materijala, druga je bila određena za rad sa studentima. U jesen 1748. godine bio je laboratorij napokon sagrađen i uređen prema uputama Lomonosova.

Tako nastade prvi kemijski laboratorij u Rusiji.

Na Lomonosovljevu molbu bio je laboratorij sagrađen kraj one kuće, u kojoj mu je Akademija znanosti dala dvije sobe nakon povratka njegova iz inozemstva. Sad je Lomonosov zapremao sa svojom obitelji već velik dio te kuće.

U studenom 1748. godine navršilo se Lomonosovu trideset i sedam godina. Postigao je do toga vremena položaj, na kojemu su mu zavidali mnogi.

Lomonosov je već došao na glas svojim odama. Njegovu »Retoriku« odobrili su svi. Lomonosov se isticao svojom darovitošću među akademicima. Nije prošlo još ni dvadeset godina, otkako je živio u prostoj seljačkoj kolibi u dalekom arhangelskom seocetu. Sad je imao stan od pet lijepih soba s kaljevim pećima, sa stropovima, urešenim drvenom rezbarijom i zidovima, prevučenim islikanim platnom, koje je zamjenjivalo tapete.

Lomonosov je trošio sve svoje sile na raznovrstan i zanimljiv rad. Ali njegov život i rad nije nimalo prolazio onako glatko i mirno, kako bi to mogao željeti. Na njegovu putu stajalo je mnogo zapreka.

NOVA BORBA

U ono vrijeme, kad su Lomonosov i Tredjakovski postali članovima Akademije znanosti, vodila se u njoj borba. Akademici su navijestili otvoreni rat savjetniku Schuhmacheru.

Godine 1745. navršilo se Schuhmacheru pedeset i pet godina. S godinama postajao je sve oštrijim i samopouzdanijim. Gospodareći prije u akademiji držao se Schuhmacher radije na oko ljubezno s akademicima. Sad se nije nimalo obazirao na njih. Svojim pomoćnikom načinio je brižnoga i ograničenoga Tauberta, za kojega je htio udati svoju kćer. Schuhmacher mu je bio odredio nadzor nad knjižnicom, muzejem, tiskarom i radom prevodilaca. Taubert bude postavljen za pristava bez znanja akademijske konferencije.

— Zamislili ste povjeriti pomalo Taubertu i knjižnicu i upravu ureda i na taj način obje ove službe načiniti nasljednima u svojoj obitelji — izjavili su akademici Schuhmacheru.

Godine 1745. saznalo se, da je Schuhmacher pokušavao pod izlikom da smanji rashode dobiti pravo, da otpušta akademike.

Akademici predadu u Senat jednu za drugom nekoliko prijava, koje su iscrpno opisivale »Schuhmacherove lukavštine«.

Senatori su pamtili, da je nedavno istražna komisija opravdala Schuhmachera. Nisu se žurili rješavati tu stvar.

Mjeseca kolovoza 1745. godine odluče akademici predati još jednu tužbu. Perom se oboružao Müller, koji je svagda vatreno sudjelovao u svima sukobima.

»Prisiljeni smo pokazati nesavjesne postupke savjetnika Schuhmachera«, pisao je Müller.

Prije cigle dvije i pol godine sastavljao je Müller s ostalim profesorima tužbu protiv pristava Lomonosova tražeći njegovo zatvaranje. Sad je trebalo cijeniti potpis novoga akademika Lomonosova.

— Dobro su mi poznati Schuhmacherovi postupci — reče Lomonosov i potpiše tužbu.

I Tredjakovski se pridruži nezadovoljnicima.

Schuhmacher odgovori, da je profesorska konferencija stvorena samo zato, da akademici čitaju i prosuđuju svoja znanstvena djela.

Dokazivao je, da ima paziti zamjenjujući predsjednika, kako bi svaki profesor vršio svoju dužnost i da »ne bi primao plaću badava«.

Senatori odgode stvar do imenovanja predsjednika Akademije znanosti.

— Profesori nisu postigli ništa zato, što su navikli baviti se jedino naukom, a nisu se naučili klanjati se po uglednim kućama, pa nisu mogli steći zaštitnike — govorio je kasnije Lomonosov.

Kad je Razumovski postao predsjednikom akademije, požurio se Schuhmacher k njemu s izvještajem o svojim razmiricama s akademijskom konferencijom.

— Profesori bi htjeli dobiti vlast, da sebi čine olakšice i povisuju jedan drugome plaću — upozori Schuhmacher novoga predsjednika.

Senat pošalje Razumovskomu tužbe akademika. Teplov, koji je vodio predsjednikove poslove, stavi preda nj na stol čitavu hrpu papira, što su je ispisali akademici. Trebalo je utrošiti dosta vremena, da se pročitaju sve te tužbe. Razumovski se nije htio umarati.

— Snađi se, Grigorije Nikolajeviću, a onda me izvijesti — reče on Teplovu.

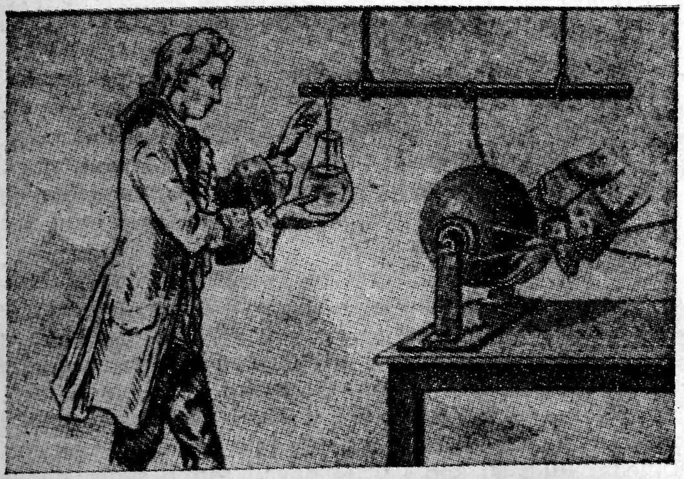

Električni stroj
Gravura iz sredine XVIII. vijeka

Teplov predloži u ime predsjednika Schuhmacheru, da odgovori na tužbe akademika, a onda izvijesti Razumovskoga, da su akademici svojim tužbama nanijeli nezasluženu uvredu Schuhmacheru.

Razumovski potpiše odluku:

»Ukoriti profesore na sjednici zbog svih njihovih nepodopština. Ponovno najčvršće ponoviti, da napuste svoje prijašnje zahtjeve«.

U isto vrijeme izradili su Teplov i Schuhmacher nova pravila Akademije znanosti, a Razumovski ih podnese na potpis carici.

»Učeni ljudi da se ne bave nikakvim poslovima osim nauke, nego da sve predlažu uredu«, stajalo je u pravilima.

U pravilima je bilo rečeno, da predsjednik upravlja Akademijom znanosti preko ureda. Po novim pravilima jačala je vlast predsjednikova. Sad akademici nisu više mogli govoriti, da je ured prisvojio prava, koja mu ne pripadaju.

»Ured — to sam ja«, mislio je zadovoljno Schuhmacher čitajući nova pravila.

»Predsjednik — to sam ja«, mogao je reći Teplov.

Niti je Lomonosov, niti su drugi akademici mogli utjecati na akademijine poslove. Ali Schuhmacher je shvaćao, da Lomonosov ne će postati popustljivijim bez obzira na bilo kakva pravila.

— Načinio sam veliku pogrešku u svojoj politici, što sam pustio Lomonosova u profesore — govorio je Schuhmacher.

Lomonosov je kao i prije uporno zahtijevao, da akademija poboljša spremanje ruskih studenata.

Godine 1745. ostala su u akademiji svega četiri ruska studenta. Među njima nije bilo nijednoga plemića. Ugledni ljudi su kao i prije davali radije svoje sinove u škole, koje su im otvarale put vojničkoj ili činovničkoj karijeri. Na plemiće nije se moglo računati.

Lomonosov predloži Akademiji znanosti da zamoli Senat neka izda ukaz, da Slaveno-grčko-latinska akademija i sjemeništa pošalju svoje najbolje učenike. Senat pristane da zatraži dvadeset studenata.

Tredjakovski otputuje u Moskvu i Novgorod, da izabere u Slaveno-grčko-latinskoj akademiji i u novgorodskom sjemeništu najsposobnije učenike, a Lomonosov održi u tu svrhu ispite u petrogradskom sjemeništu. Tako su prvi ruski akademici počeli sami birati mladiće, da ih priprave za znanstveni rad.

Kasnije su neki od tih studenata postali akademicima i profesorima.

Lomonosov je morao voditi borbu ne samo s uredom.

Već godine 1739. poslao je student Lomonosov Akademiji znanosti pismo »O pravilima ruskoga stihotvorstva«. U tome pismu rješavao je neka pitanja drugačije od Tredjakovskoga, koji je napisao prvu knjigu o tom, kako se grade stihovi. Tredjakovski sastavi smjesta opširan odgovor. Ali ured odbije da pošalje rukopis Tredjakovskoga Lomonosovu »da se spriječe daljnje nekorisne i uzaludne prepirke«.

Sad su Lomonosov i Tredjakovski sjedili jedan kraj drugoga u akademijskoj konferenciji. Nijedan od njih nije bio popustljiv. Među njima moralo je neizbježivo doći do oštrih sukoba.

Već prije dvadeset godina, kad je Tredjakovski stupio u službu u akademiji, obvezao se poraditi i oko ruske gramatike. Bio je to vrlo važan posao, jer u ono vrijeme nisu još gotovo nikako bila utvrđena pravila za pravopis. Obrazovani ljudi pisali su različito jedne te iste riječi. Nije konačno bio utvrđen ni broj slova ruske azbuke, koju je Petar I. uveo mjesto prijašnje crkvenoslavenske.

Tredjakovski počne proučavati povijest azbuke i misliti o gramatičkim pravilima. Radio je tvrdokorno.

— Neprestano se bavim radom. Na neki me goni dužnost, a drugome privlači me želja, koja je prema poslovici gora od sile. A ni oko čega se toliko ne trsim, kao oko toga, da poslužim domovini na ovaj ili onaj način — govorio je Tredjakovski.

Mnoga pitanja riješio je na nov način. Tredjakovski je shvaćao, da takva samostalnost može donijeti mnogo neugodnosti. I sam je govorio o tome:

— Zacijelo kazat će mi se i u oči: »Piši ti, braco, kao što ti je pisao djed«. A ja ću reći: »Pišući slova griješio je moj djed u neznanju, a ja, unuk njegov, ne ću da griješim, kad znadem«.

Pošto je postao akademikom, javila se u Tredjakovskoga nada, da će moći objelodaniti svoje teoretske zaključke. Na početku 1746. godine pročita Tredjakovski u konferenciji referat na latinskom jeziku. Referat je bio nazvan: »O završecima pridjeva u množini«. Tredjakovski postavi pitanje, koje je zaista trebalo riješiti.

— Dosad pišu jedni bez razlike: »dobryja mužčiny i dobryje ženščini«. A drugi naprotiv: »dobryje mužčiny i dobryja ženščini«. Treba napokon odrediti na čvrstom temelju, kako da se piše — govorio je Tredjakovski.

Iznio je pravilo, prema kojemu je htio riješiti sva pravopisna pitanja:

— Treba pisati, kako se čuje.

Tredjakovski je držao, da pisati treba onako, kako se izgovaraju riječi. Ali upravo u ovom slučaju bio je izgovor nejasan.

— Govoreći brzo ne čini se dosta razlike među glasovima »ji«, »je« i »ja«. Gutaju se svršeci riječi i sva tri izgovaraju se jednako, zbog čega je to ušlo i u pismo — tvrdio je Tredjakovski.

I on predloži novo pravilo:

»Svršavati treba pridjeve muškoga roda na »ji«, ženskoga na »je«, a srednjega na »ja«.

Tredjakovski je temeljio taj prijedlog govoreći, da se u crkvenoslavenskom, ukrajinskom i drugim jezicima srodnima ruskome, pridjevi muškoga roda svršavaju u množini na »i«.

Akademici Nijemci nisu se upuštali u prosuđivanje njegova referata.

— Pitanje ovo tiče se više ruskih članova Akademije znanosti — reče Wiensheim latinski i pogleda Lomonosova.

— Ako se u slavenskom jeziku pridjevi muškoga roda u množini i svršavaju na »i«, odatle ipak ne slijedi, da se moraju tako svršavati i u velikoruskom jeziku — reče Lomonosov.

I navede niz primjera, koji su potvrđivali, da se crkvenoslavenski jezik u mnogom razlikuje od ruskoga.

— U tihom govoru zaista se nejasno izgovara posljednji glas. Ali ako Rus vikne, ne će viknuti »dobriji ljudi«, nego »dobrije ljudi«. Pa i u tiskanim knjigama, koje su pisali Velikorusi, nikad nisam mogao vidjeti, da bi itko upotrebljavao svršetak na »ji« kod tih pridjeva — nastavi Lomonosov.

Tredjakovski se ne složi s njim.

— Pravopis, prema kojemu se tiskaju knjige u akademijinoj tiskari, uveden je već preko deset godina. Ako se njegova pravila i ne mogu dokazati naučno, ali

ne protuslove ruskom jeziku. I zato ne treba vršiti promjena. Pisati treba, kako je uobičajeno: dobryje mužčiny, dobryja ženščiny i djeti — odgovarao je Lomonosov.

— Nije sve opravdano, što je staro — odgovori Tredjakovski braneći svoje novotarije.

U prepiranju je pokazao veliku učenost. Ali nije mogao pobijediti zdravi smisao, koji je bio u Lomonosovljevim riječima. Nije bilo prihvaćeno pravilo, koje je smislio Tredjakovski.

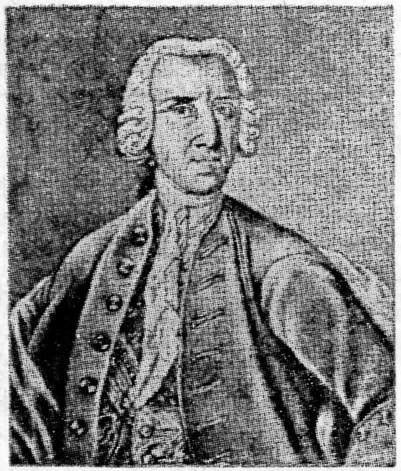

Akademik Richmann

Odlučio je napisati veliku knjigu o pravopisu.

— Sam znadem, da ne predlažem sočno, nego nejasno gradivo, koje može dosaditi — govorio je Tredjakovski.

Zato je uznastojao, da iznese svoje misli o pravopisu u obliku razgovora među Rusom i tuđincem. Tredjakovski nazove knjigu: »Razgovor o ortografiji«.

U toj knjizi postavi pitanje, nema li u ruskoj azbuci nepotrebnih slova.

— Slova treba da je toliko, koliko je glasova. A u nas ih je daleko više — govorio je Tredjakovski.

I zaista, jedan te isti glas »ji« bilježio se s dva slova: obični »i« i »i s točkom«. Posljednje slovo upotrebljavalo se, kad je »i« stajao pred samoglasnikom. Isto tako se isti glas bilježio s »f« i »fitom«, s »je« i »jat«. Za pisanje istoga glasa »z« služilo je slovo »z« i slovo »s«.

Posljednje slovo uveo je Petar I., ali ubrzo se počelo upotrebljavati samo u nekojim riječima, na primjer: Svjezda, Smjej, Slostj. Tredjakovski predloži, da se zadrži slovo i (»i« s točkom) u svima slučajevima, a slovo »и« da se posve izbaci iz azbuke.

— Jedno je od njih nepotrebno. Slovo »i s točkom« takva je oblika kao i u latinskoj abecedi, kojoj je vladar Petar Veliki htio približiti našu azbuku, pa zato mora ostati — govorio je Tredjakovski.

Htio je ostaviti također samo slovo »f«, a uništiti »fitu«. Od dva slova »z« i »s« volio je Tredjakovski slovo »s« s istih razloga, kao i slovo »i« s točkom. Htio je ukinuti i slovo »jat«.

»Zašto da se mjesto slova »jat« ne piše posvuda »e«? Koliko pamćenja je potrebno zbog te trice« pisao je Tredjakovski.

— Osobito teško pamte to oni, koji uče za sitan novac, kako se veli — govorio je Tredjakovski pozivajući se na to, da siromašni učenici ne mogu trošiti toliko vremena na učenje kao bogati.

Pristajao je, da se »jat« ostavi, ali samo privremeno. Ali slovo »i« s točkom i »s« odlučio je uvesti smjesta.

Na zahtjev Tredjakovskoga slagala se njegova djela od onda samo tim slovima.

Misli Tredjakovskoga o pojednostavljenju pravopisa bile su pravilne u svojoj osnovi, ali u ono vrijeme nisu bile prihvaćene. Slova »fita« i »jat« održala se u ruskoj azbuci još oko stotinu i sedamdeset godina na veliku žalost učenika. Isto toliko vremena upotrebljavala se dva slova za bilježenje glasa »i«, dok jedno od njih, »i« s točkom, nije bilo ukinuto. Samo se glas »z« ubrzo počeo bilježiti jednim slovom, ali ne onim, koje je predlagao Tredjakovski.

»Ukorijenjeno mišljenje jače je u ljudima negoli gola istina... Bolje bi bilo zaista okaniti se. Ali mar za služenjem domovini potiskuje sve te bojazni«, pisao je.

— Neka se ne prime moja načela. Pa šta onda? Za mene je glavno, da sâm osjećam njihovu opravdanost — govorio je Tredjakovski.

Slutio je neuspjeh. »Počet će me ujedati podrugivanjem, jer se vazda rad o slovima smatrao smiješnim«, pisao je u »Razgovoru o ortografiji«.

Podrugljivac se zaista našao. Bio je to Aleksandar Petrović Sumarokov, koji je stalno dosađivao zagrižljivim šalama i Tredjakovskome i Lomonosovu.

Sumarokov prošao je posve drugu školu od Lomonosova i Tredjakovskoga. Godine 1732. otvorila se u Petrogradu škola za plemićku mladež — Kopneni plemićki zbor. Tu su se učile ne samo vojne nauke, nego se davala i ona priprema, koja je bila potrebna mladu uglednu plemiću: učili se jezici, pa čak i ples.

— Na plesu se uči ne samo plesanju, nego više pristojnosti, kako se stoji, ide, klanja i okreće — govorili su svjetski ljudi dokazujući korist od učenja plesa.

Uskoro nakon osnivanja zbora stupio je onamo četrnaestogodišnji dječak stare plemićke obitelji, Aleksandar Sumarokov. U zboru se upoznao s francuskom književnosti i počeo pisati pjesme.

Još kao kadet napisao je jednu odu carici Ani Ivanovnoj. Oda ispane slabo. Ali Sumarokov se strastveno zanosio književnošću. U njega se pokazao raznolik književni dar.

Kad je svršio školu, dobije Sumarokov mjesto, na kojemu bi bio mogao načiniti sjajnu karijeru, da nije mislio na pjesme, nego na činovne razrede: postao je glavnim pobočnikom — »general-ađutantom« vrhovnoga lovca A. G. Razumovskoga.

Po podrijetlu i službi nije Sumarokov imao ništa zajedničko s Lomonosovim i Tredjakovskim. Ali bio je kao i oni spreman dati sve svoje snage ruskoj književnosti.

Godine 1743. stao se Sumarokov prvi put takmičiti s obojicom pjesnika. Tredjakovski dokazivao je još u »Novom načinu gradnje ruskih stihova«, da je za rusko stihotvorstvo osobito prikladno mjerilo, koje se zove horej. Lomonosov je pisao ode u jambima: u njegovim stihovima padao je naglasak na svaki drugi slog, a u stihovima Tredjakovskoga — na prvi. I Sumarokov je tvrdio, da jamb nije nimalo gori od horeja.

Odluče provesti osebujan pokus: svaki je preveo stihovima crkvenu pjesmu, psalam 143. — Lomonosov i Sumarokov jambom, a Tredjakovski horejem. Onda su tiskali sve tri pjesme zajedno predlažući čitateljima, da sami upoređuju. Takvo mirno takmičenje moglo je trajati dugo.

— Aleksandar Petrović dovoljno je poznat s oštra jezika. Ne može se svladati od zagrižljive riječi — govorilo se za Sumarokova.

Bio je zaista vatren i lako je gubio sposobnost svladavanja. Na pokretnom licu Sumarokova pokazivalo se svako njegovo čuvstvo. Zanoseći se razgovorom, prepirući se, toliko se žurio da izreče, što misli, kao da je nastojao izreći nekoliko riječi najedamput. Rengajući*) i migajući nervozno je navaljivao na protivnika, koji se odlučio, da s njim počne prepirku.

Šaljivci visokoga društva rado su se zabavljali pripovijedajući o njegovim ispadima i oponašali šaljivo njegov način govora. Ali nisu se obično usudili smijati mu se u brk: bio je samoljubiv, brzo bi planuo i lako se svađao.

Godine 1747. izda Sumarokov o svom trošku tragediju »Horev«, napisanu stihovima. Ta prva ruska tragedija imala je velik uspjeh.

— On pokazuje zvučnim stihovima veličinu osjećaja — govorili su o Sumarokovu suvremenici.

Druge godine odluči Sumarokov istupiti s dvije »epistole«, to jest poslanice u stihovima o ruskom jeziku i književnosti. Sumarokov je pisao:

Slova u jeziku dosta nam je svima,
No pisaca u njem premalo ima.

---

* Renga tko ne izgovara dobro glas r.

Zaista u ono vrijeme bila su u ruskoj književnosti osim samoga Sumarokova samo još dva vidna pisca: Lomonosov i Tredjakovski. Sumarokov je zlobno ismijao Tredjakovskoga:

Neka, misliš, nitko me ne hvali,
No tog' srce moje nimalo ne žali:
Sam se hvalim: šta mi hoće hvale?
Jako, jako, jako prijane moj vješt si.
Prepirat se ne ću, ali pjesnik nijesi.
Ne vjeruješ meni, dobro, druge pitaj.
Svaki će ti reći: pero u grm hitaj!

Sumarokov je dirnuo i Lomonosova, ali mnogo blaže, zamjerivši mu, da je u mladosti oponašao pjesnika Günthera. U isto vrijeme pisao je o Lomonosovu kao o izvanrednom pjesniku:

On Malherbe je naše zemlje
I na Pindara nalik.

Malherbe bio je znameniti francuski, a Pindar starogrčki pjesnik.

Lomonosov se nerado prepirao zbog gramatičkih pitanja.

— Zaposlen sam poslovima, koji se tiču izravno moje dužnosti — govorio je Tredjakovskomu.

Ali poslije nekoga vremena ušao je Lomonosov ipak u prepirku i to daleko ogorčeniju. Ovaj put bio je njegov protivnik akademik Müller.

Nakon dugoga prekida obnovili se svečani javni sastanci Akademije znanosti godine 1749. Prema pravilima trebalo je takve sastanke priređivati tri puta na godinu. Dok među akademicima nije bilo nijednoga Rusa, čitali se izvještaji samo na latinskom jeziku. Ugledni pohodnici, koji su bili pozivani na sastanke, slušali su iz pristojnosti ne razumijevajući ništa. Pošto je Lomonosov postao akademikom, nije se više trebalo ograničiti izvještajima na latinskom jeziku. Sad je i Schuhmacher protiv volje priznao, da treba dati Lomonosovu riječ na javnom sastanku.

Lomonosov primi nalog, da održi »Pohvalnu riječ« Jelisaveti Petrovnoj. Od akademika je razmjerno dobro znao ruski samo Müller.

— Ima dosta dobar ruski izgovor, jak glas i prisutnost duha, bliz bezobrazluku — govorio je o Mülleru Schuhmacher, koji mu nije mogao oprostiti, što je sudjelovao u tužbama protiv ureda.

Mülleru bude povjereno drugo predavanje: »Podrijetlo naroda i imena ruskoga«.

Povijest Rusije onda još nikako nije bila napisana. O davnoj prošlosti ruskoga naroda govorili su ljetopisi i neke predaje. Prema tim predajama bila je sastavljena knjižica »Sinopsis«, puna fantastičnih podataka, koja je ipak zamjenjivala povijesni udžbenik. U toj knjizi pisalo se, da su ruski knezovi potekli tobože od Mosha, kneza ruskoga, koga spominje biblija. Taj Mosh bio je prema bibliji unuk Noe, koji se spasao u kovčegu od općega potopa. Tvrdilo se također, da su Roksolani, o kojima su pisali rimski povjesničari, i Rusi isti narod.

Čitatelji »Sinopsisa« primali su rado na vjeru podatke, koje je saopćavala ta knjiga.

Međutim petrogradski akademik Bayer, koji je umro 1738. godine, izdao je kratko vrijeme prije svoje smrti članak na latinskom jeziku, u kojemu je dokazivao, da su prvi ruski knezovi, Varjazi, došli sa svojim četama iz Skandinavije. Taj članak prošao je gotovo neopažen za ruske čitatelje, jer je od njih malo tko znao latinski jezik.

Müller je temeljio svoje predavanje na Bayerovoj misli. Müller je tvrdio, da se ruski knezovi ne smiju smatrati potomcima legendarnoga Mosha. Dokazivao je također, da nema osnova govoriti, da su Roksolani i Rusi — isti narod.

Varjazi su bili Skandinavci. Rusi su dobili svoje ime od švedskoga plemena Ross. Varjaški knezovi najprije su pokorili Slavene, onda su ih ovi protjerali, a nakon toga pozvali su ih opet Novgorodci — govorio je Müller.

Lomonosov se nije slagao s tim mislima. Dobro je poznavao pripovijedanje starih povjesničara o skitskim plemenima, što su živjeli blizu Crnoga mora. Lomonosov ih je približio Slavenima. Mislio je, da bi od tih plemena mogao potjecati ruski narod.

Skitska plemena imala su svoje vođe. Lomonosov je držao, da Rusima nije bilo potrebno pozivati knezove iz tuđega naroda. Kao uvijek bio je Lomonosov spreman braniti vatreno svoje mišljenje.

Javni sastanak Akademije znanosti bude određen za 6. rujna. Ali Teplov pošalje neočekivano Schuhmacheru predsjednikov nalog, da se sastanak odgodi, a Müllerovo predavanje da akademici »pregledaju«.

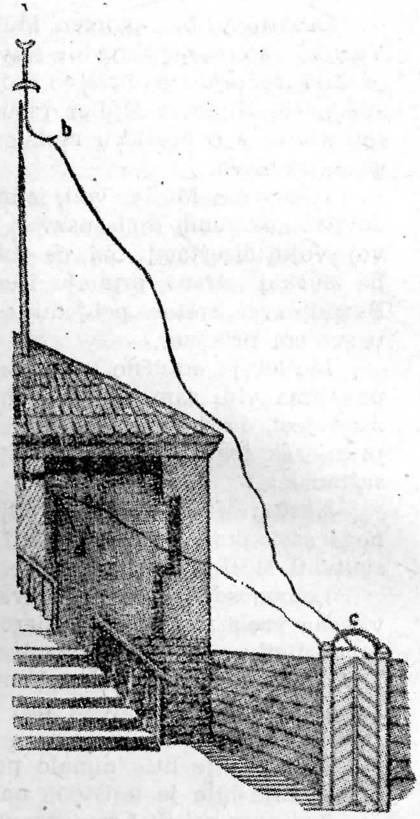

Električna strijela (gromovod) na kući Lomonosova. SPB. 1753.

— Ne će li se u tom predavanju naći što nepovoljno po Rusiju? — reče Schuhmacher dajući Lomonosovu Müllerovo predavanje.

Lomonosov ustanovi, da je predavanje neuvjerljivo.

— Müllerovi navodi slični su mračnoj noći — izjavi Lomonosov.

Osobito je bio ogorčen Müllerovim riječima, da su Varjazi »sretno« pobijedili slavenska plemena. Dirnuto je bilo rodoljubno čuvstvo Lomonosova; bunio se žestoko, što Nijemac Müller rasuđuje u svojem predavanju s visoka o prošlosti ruskoga naroda, a ne vidi njegova junaštva.

»Gospodin Müller veli, istina, da su se naši pradjedovi zbog slavnih djela nazvali Slavenima ali se u čitavoj svojoj disertaciji trsi, da dokaže protivno, jer gotovo u svojoj strani primaju Rusi batina, pljačkaju ih i na svakoj strani primaju Rusi batina, pljačkaju ih i Skandinavci sretno pobjeđuju«, pisao je Lomonosov u svojem prikazu.

Müller je odlučno protestirao. Izjavio je, da u napadajima vidi samo »nedobrohotnost«. Ali predsjednik zapovjedi, da se iz akademijinih zidova ne pušta nijedan primjerak toga predavanja, koje je već bilo tiskano za sastanak.

Nastup Müllerov bude isključen iz programa svečanoga sastanka. A u Akademiji znanosti počelo se prosuđivati Müllerovo predavanje.

Lomonosov stane proučavati ljetopise i ostala povijesna vrela, da obori Müllerove navode. Vatreni spor o podrijetlu ruskoga naroda trajao je u Akademiji znanosti preko četiri mjeseca. Lomonosov je dokazivao, da su pređi ruskoga naroda bili Skiti-Roksolani, koje je smatrao Slavenima.

Müller nije htio nimalo popustiti. Njegovo tiskano predavanje bilo je uništeno na nalog Razumovskoga.

Taj spor prisili Lomonosova, da se pozabavi proučavanjem ruske povijesti. Trebao je raditi na području kemije, ali nije mogao, a da se ne udaljuje od te nauke. Život je uporno postavljao pitanja, koja su se ticala povijesti, ruske književnosti i gramatike. I Lomonosov je bio prisiljen, da od vremena na vrijeme napušta fiziku i kemiju radi drugih nauka, koje su se istom rađale u Rusiji.

Javni sastanak Akademije znanosti održao se 26. studenoga 1749. godine. Lomonosov je istupio na njemu

s »panegerikom« Jelisaveti i izrekao ga je prema onim pravilima govorničke vještine, o kojima je pisao sam u »Retorici«:

»U panegeriku, a osobito u zaključku, mora stil biti uzvišen i lijep, a usto dobrohotan i ugodan«.

Lomonosov je morao prikazati Jelisavetu onakvom, kakvom se sama željela vidjeti. Ali uznastojao je, da u pohvalnu riječ unese svoje omiljele misli.

— Ruski mladići, vježbajte se u radosnu radu. Uzvišena carica, uzdržavajući vas svojim novcem, zapovijeda materinski: »Učite marljivo. Želim vidjeti Rusku Akademiju, sastavljenu od ruskih sinova. Napredujte u obogaćivanju razuma i ukrašivanju ruske riječi. U velikoj mojoj državi neprocjenjivo blago, koje priroda obilno proizvodi, leži sakriveno i samo očekuje vješte ruke. Uložite krajnje nastojanje za poznavanje prirodnih stvari« — govorio je Lomonosov.

Govor je bio tiskan. Grof Razumovski podnio ga carici.

»Pohvalna riječ Lomonosovljeva imala je velik uspjeh na dvoru«, pisao je Teplov Schuhmacheru.

Lomonosov je postajao sve to poznatijim.

A Akademijom znanosti upravljali su ipak Schuhmacher i Teplov. Oni su mogli preko Razumovskoga dobiti potpis caričin pod svaki ukaz.

Kao ni prije nije Lomonosov imao pristupa na dvor. Znao je, da unatoč svoga uspjeha, ne može provesti nijedne značajne mjere za poboljšanje rada akademije, ne dobije li potpore kakvoga utjecajnoga velikaša.

Ta potpora došla je iznenada. Pojavio se visoko postavljeni zaštitnik, koji je htio pomagati Lomonosovljevu počinjanju.

NEOČEKIVANA POTPORA

Carica je imala neograničenu vlast. Svaki njezin nalog dobivao je silu zakona. Mogla je kažnjavati i darivati podanike, oduzimati im imetke i poklanjati im neizmjerna bogatstva iz državne blagajne. Smatralo se, da sve ustanove, od Senata do kakvoga kotarskoga ureda, upravljaju u ime caričino. Zato su sve njihove odluke, od najvažnijega zaključka do sudske osude kakvom sitnom kradljivcu, počinjale riječima: »Po nalogu njezina carskoga veličanstva«.

U stvari potpisivala je, naravno, Jelisaveta Petrovna samo malen broj ukaza. Velik i složen rad oko upravljanja državom obavljali su Senat i druge više vladine ustanove same.

Visoki dostojanstvenici nastojali su, da se što više nalaze na dvoru. Carica ih je nagrađivala najvišim ordenima i namiještala na najvažnija mjesta u državi s velikim plaćama. Najvećom srećom smatralo se pravo, da se smije sjediti za istim stolom s njom na dvorskom objedu i čuti iz njezinih usta milostivu riječ.

Dvor Jelisavete Petrovne bio je ne samo izvorom časti. Svakovrsne svečanosti slijedile su tu jedna za drugom.

Godine 1749. navršilo se carici četrdeset godina. Njezina mladost je prošla, ali strast za užicima nije oslabila. U dvoru priređivala se svakoga tjedna barem jedna zabava, dva puta nedjeljno davale se francuske komedije i talijanska opera, a u ostale dane bili su svečani objedi i večere.

Preko dvjesta ljudi opskrbljivalo je carsku kuhinju, osim stotinu prostirača stolova i slugu, koji su posluživali za stolom.

Čak i ruski diplomati u inozemstvu morali su misliti na caričine užitke.

Petar I. želio je znati, kako se radi i uči u drugim zemljama. On je naručivao odanle sprave i knjige. Njegova kći zanimala se u prvom redu, kako se oblače, kako jedu i kako se zabavljaju po inozemnim dvorovima.

Poslanik u Francuskoj kupovao je za nju najmodernije haljine i slao joj po glasnicima iz Pariza ukusne paštete i svježe jelen gljive. A ruski poslanik u Holandiji, kamo su brodovi dovozili robu iz svih luka svijeta, pisao je potkancelaru grofu Voroncovu: »Njezino veličanstvo ima rado malene majmune i inostrane ptice. Kupio sam kitajskih fazana, koji su vrlo lijepi: jedni — kao pozlaćeni, a drugi — kao posrebreni«.

Stalno društvo Jelisavete Petrovne sačinjavali su ugledni dvorjani u častima, koje su zvučale svečano: vrhovni dvorski meštar, vrhovni lovac, vrhovni konjušar, šesnaest komornika, četiri komornika mladića, dvorske gospođe i gospođice. Imali su pravo dolaziti u dvor bez poziva. A na zabave, svečane objede i večere bivale su pozivane i druge osobe na visokim položajima.

Broj pozvanih sa ženama i djecom narastao bi na velikim zabavama i večerama do sedamstotina i pedeset osoba. To i jest bio onaj najviši svijet, izabrano aristokratsko društvo, u koje je teško mogao doći čovjek drugoga kruga.

Stari suradnik Petra I., Tatiščev, koji je doslužio do tajnoga savjetnika, ali se držao daleko od dvora, govorio je:

— Vladar Petar Veliki pokazivao je ljepotu jedino djelima svojim, a nije ništa držao do dvorskih činova.

I zaista Petar I. znao bi katkad za najružnijega vremena, za pljuska, izjahati s prebačenim plaštem, a dvorani morali su ga pratiti također na konjima.

— Od kiše se ne će raspasti — govorio je car smješkajući se.

Sad su ugledni dvorani smatrali ispod svoga dostojanstva izlaziti drukčije nego u kočiji, pod koju je bilo upregnuto šest konja jedan za drugim i ljubomorno su pazili, da tko ne bi nabavio kola preko svoga ranga: sa šest konja imali su pravo izlaziti samo ugledne osobe, koje su imale odgovarajući čin.

Najviše dvorsko društvo gledalo je na one, koji nisu pripadali k njemu, kao na ljude nižega reda.

— Velikaši, koji su sabrani oko dvora, smatraju samo dvor svojom domovinom, a i ne misle na opće dobro — govorili su neki obrazovani plemići, koji su se usudili izricati nepovoljno o dvorskim ljudima.

Ugledni ljudi trsili se u prvom redu natkriliti jedan drugoga u raskošu. Osobita pažnja poklanjala se ljepoti odjeće. Kaftani i haljine vezle se zlatom, srebrom i svilom, a ukrasivale se dragocjenim nakitom. Ugledni dvorani kao da su nastojali i sami nalikovati na one fazane, određene za dar carici, koji su bili jedni kao pozlaćeni, a drugi kao posrebreni.

Za provođenje takva života bilo je potrebno bogatstvo. Zato su ljudi blizi dvoru stalno moljakali caricu za nove posjede s tisućama kmetova, opterećenih teškim nametom. Za dvorske svečanosti trošio se golem novac, dok su sitni namještenici državnih ustanova primali neznate plaće. Ugledni ruski plemići navikavali su se sve većma na raskoš i zatvarali se u svojem krugu. Čak i po jeziku počeli se razlikovati od ostalih društvenih slojeva.

Dvor Jelisavete Petrovne postajao je sve sličniji znamenitoj svojim raskošem i ljepotom rezidenciji francuskih kraljeva — Versaillesu.

U ono vrijeme bila je Francuska na glasu, da umije živjeti raskošno i ukusno. Francuska književnost i francuska moda bile su prve u Evropi. Ruski aristokrati smatrali su prijeko potrebnim naučiti francuski jezik. Djeca su im od ranoga djetinjstva učila govoriti francuski, a kad bi ponarasla, dobivala bi na dar francuske knjige. U višem društvu počeli su mnogi govoriti lakše francuski negoli ruski.

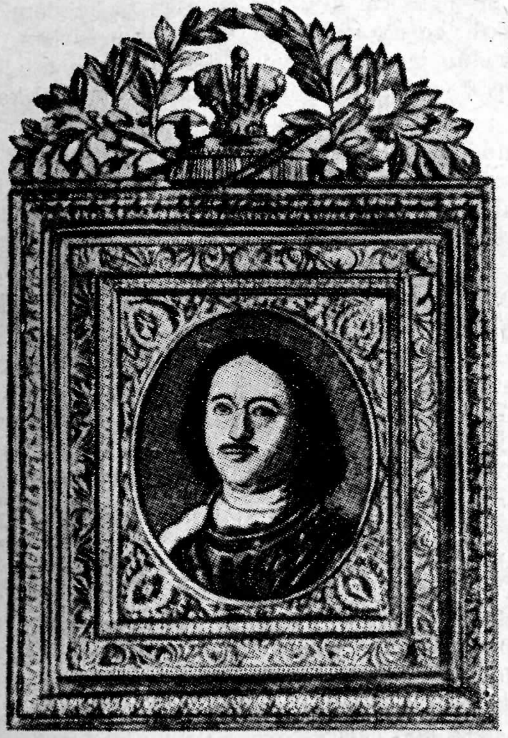

Petar Veliki

Mozaički portret, izrađen u Lomonosovljevoj radionici

A najugledniji od caričine okoline, vrhovni lovac grof Aleksije Grigorijević Razumovski, ostao je u mnogom čemu običnim Ukrajincem, kakav je bio prije, no što se podigao. Vrlo se obogatio, nosio je skupocjene kaftane i rado pio francuska vina. Ali bio je suviše lijen i premalo častoljubiv, da juri za modom. Mjesto talijanskih opera radije je slušao bandurista, koji je dobio stalno mjesto u dvoru. Pomalo kao da je A. G. Razumovski počinjao zaostajati za ostalim velikašima.

Na prvo mjesto stala se isticati dva brata: Petar i Aleksandar Šuvalovi. Obojica su služili na dvoru Jelisavete Petrovne, dok je ona još bila carevna i sudjelovali su u prevratu. Zajedno s Razumovskim dobili su grofovski naslov. Obojica su bili radini, sposobni i častoljubivi ljudi. Ne samo da su dobivali ugledne dvorske položaje, nego su s vremenom zauzeli i važne položaje u državnoj službi.

Grof Petar Ivanović Šuvalov postane general feldzeugmeisterom i zapovjednikom svega ruskoga topništva. Aleksandar Ivanović Šuvalov dođe na mjesto načelnika tajne pisarne, koja je vodila istrage i sudila u svim političkim parnicama. Bila je to strašna ustanova, gdje se preslušavalo mučenjem.

Kad su braća Šuvalovi, pošto su se iznenada uzdigla nakon Jelisavetina stupanja na prijestolje, došla zajedno s njom na krunidbene svečanosti u Moskvu, pohode ovdje obitelj svoga strica, nebogatoga moskovskoga plemića. Ovaj je imao sina Ivana, skromna i lijepa momčića. Novi velikaši pristanu, da prime pod svoju zaštitu stričevića. Uzmu dječaka u Petrograd i smjeste ga kao paža kod carice.

Ivan Šuvalov imao je načiniti dvorsku karijeru, pa se u prvom redu počeo učiti francuskom jeziku, koji je već i prije ponešto učio. Brzo je naučio govoriti i pisati francuski. Mladi paž čitao je s užitkom francuske knjige i naučio se cijeniti književnost i znanost.

Godine 1749. navršilo se Ivanu Šuvalovu dvadeset i dvije godine. Dotle se bio pretvorio u otmjena, vrlo lijepa mladića, koji se odijevao ukusno, plesao prekrasno menuet i isticao se profinjenom ljubeznošću.

— Ivan Ivanović vlada se susretljivo i veselo — govorilo se o njemu.

Carica Jelisaveta Petrovna stane odlikovati Šuvalova među ostalim dvoranima. Počela ga sve češće i češće udostojavati milostivim razgovorom.

Mjeseca rujna 1749. godine, kad je carica Jelisaveta Petrovna bila sa svojim dvorom u Moskvi, stigne odanle u Petrograd vijest: I. I. Šuvalov imenovan je za kamer-junkera njezina veličanstva.

Novi kamer-junker počne posvuda pratiti Jelisavetu Petrovnu provodeći s njom cijele dane. A dvoranici stanu govoriti:

— Svršeno je s grofom Aleksijem Grigorijevićem. Sad je Ivan Ivanović Šuvalov u milosti.

Velikaši, koji su prije jedva opažali Šuvalova, žurili se sad, da mu se poklone.

— I najuglednije osobe stale su se vrtjeti oko Ivana Ivanovića Šuvalova — govorkalo se na dvoru.

I. I. Šuvalov smješkao se i nadalje jednako ljubezno i isto se tako lijepo klanjao kao i prije, samo se on sad klanjao ponešto manje nisko, no što su se drugi klanjali njemu. Kao da je vazda imao pred očima lik francuskoga aristokrata, koji je zauzimao prvo mjesto u Versailleskom dvoru. Da mu bude sličan, morao je Šuvalov ne samo naručiti iz Pariza najljepšu kočiju i nositi manžete od briseljskih čipaka najfinije izradbe. Potrebno je bilo lijepo govoriti, uresiti kuću slikama i kipovima, te postaviti u kabinet ormare od politirana drveta s francuskim knjigama, uvezanima u zlatorez.

I. I. Šuvalov nije se htio zadovoljiti time: kao prosvijećeni aristokrat želio je biti zaštitnik pjesnika i učenjaka.

Najistaknutiji od njih bio je Lomonosov. Stekao je slavu pjesnika i učenjaka u isto vrijeme. Još dok je Šuvalov bio paž, čitao je Lomonosovljevu »Retoriku«. Ode Lomonosovljeve i »Pohvalna riječ« carici Jelisaveti Petrovnoj bile su također dobro poznate Šuvalovu. Kad se krajem prosinca 1749. godine carica vratila sa svojim dvorom u Petrograd, zaželio je Šuvalov, da se upozna s Lomonosovim. Lomonosov dobije iznenada potporu: I. I. Šuvalov zahtjede postati njegovim zaštitnikom.

Sad je Schuhmacher morao shvatiti, da se za Lomonosova vazda može zauzeti čovjek, koji je utjecajniji od samoga predsjednika akademije grofa Razumovskoga. Tako se znatno učvrstio položaj Lomonosova.

Kemijski laboratorij, koji je bio sagrađen još godine 1748., bude opskrbljen svime potrebnim za pokuse.

Lomonosov zamisli u njemu početi istraživanja, korisna ne samo za znanost nego i za industriju.

— Profesori treba da se brinu isto toliko za stvarnu korist društva, kao i za teoretska prosuđivanja. To se osobito tiče onih nauka, koje su vezane s praksom, kakva je kemijska vještina — govorio je Lomonosov.

Dragocjena boja berlinsko modrilo nije se u ono vrijeme proizvodila u Rusiji. Na početku godine 1750. izvrši Lomonosov niz kemijskih pokusa, da nađe način, kako da se izrađuje. Pođe mu za rukom uspješno riješiti taj zadatak: uzorci boje, koje je načinio u svojem laboratoriju, bili su dosta dobri.

— Modrila treba izrađivati u laboratoriju u znatnoj količini i prodavati s dobitkom. A od dobitka može se uzdržavati laboratorij, kupovati za njega gorivo, posude i materijal — dokazivao je Lomonosov Schuhmacheru probitačnost toga posla.

Slikari su hvalili boju, ali se pokazalo, da je treba daleko manje, no što se mislilo. Nije pošlo za rukom stvoriti novu tvorničku proizvodnju. Ali Lomonosov počne u prvoj polovici godine 1750. izvoditi druge pokuse, koji su bili potrebni ruskoj umjetničkoj industriji. Stane istraživati, kako se može praviti staklo različite boje.

Bojadisano staklo izrađivalo se onda samo u inozemstvu. Odanle naručivale se za Rusiju đinđuhe za vezenje, džidže za baratnu trgovinu s Nencima, Evencima i drugim lovačkim narodima i plemenima. U nekojim zemljama, napose u Italiji, izrađivalo se ne samo staklo, nego i posebna slitina svakovrsnih boja i prelijeva. Od malenih, brižno izbrušenih pločica te slitine, izrađivao se umjetnički mozaik sve do slika i portreta.

Lomonosov je vidio uzorke umjetničkoga talijanskoga mozaika u kući potkancelara grofa Voroncova i namislio pokrenuti proizvodnju mozaika u Rusiji. Ali inozemni majstori tajili su svoj način rada, pa je trebalo raditi vrlo mnogo, da se pronađe način, kako da se izrađuje bojadisano staklo različitih prelijeva. Lomonosov započne taj posao računajući, da će u isto vrijeme izvršiti i nekoja znanstvena istraživanja.

Lomonosov je shvaćao, da će morati raditi vrlo dugo, prije no što mu pođe za rukom svladati taj posao, i da će biti potreban velik novac, da onda stvori novu proizvodnju. Uzdati se u pomoć akademijina ureda nije gotovo ni trebalo. Ali ta stvar, koja je bila potrebna za umjetničku proizvodnju, mogla je zainteresirati Šuvalova. Lomonosov je nastojao održavati dobre odnose sa Šuvalovim.

Dođe ljeto godine 1750. Carica Jelisaveta Petrovna provodila je kao uvijek ljetne mjesece izvan grada.

U Sarskom selu gradio se za nju nov raskošan dvorac i uređivao se divan park s vodoskocima. To je imalo postati omiljelim mjestom boravljenja Jelisavete Petrovne i već se često počelo nazivati Carskim selom.

Kao obično slijedile su zabave jedna za drugom. Talijanski komičari »buffo« i »buffica« predstavljali su komediju, ruski i talijanski plesači nastupali su u baletu. Carica Jelisaveta Petrovna uživala je već od rane mladosti u lovu zajedno s mladim carem Petrom II., pa je i sad nastavila loviti s najuglednijim dvoranima. Svaki lov pretvarao se u raskošan blagdan.

Deseci lovaca, odjeveni u crvene suknene kaftane i zelene prsluke sa zlatnim gajtanima, trubili su u rogove i puštali sapone lovačkih pasa. Jelisaveta Petrovna jurila je na prekrasnom punokrvnom konju, okružena sjajnom pratnjom, za jelenima, zečevima i drugim životinjama, koje su uzalud nastojale uteći potjeri. Nakon lova priređivala se gozba, koja je trajala do kasne noći.

Lomonosov napiše poslanicu u stihovima I. I. Šuvalovu, koji je pratio caricu. Pjesma je počinjala opisom ljetnih kolovoških dana punih boja:

Prekrasno ljetno doba, kad svršava dan,
Bogatstvom i ljepotom darežljivi hir,
Sveg naroda već se ostvaruje san,
Priroda smrtnike sad zove na pir...
Vise po granama plodovi zreli,
Što tu se sa sunčanim zrakama sreli.

Lomonosov pisao je Šuvalovu o sebi, da ni ljeti ne prekida napregnuta rada u kemijskom laboratoriju:

Ti, što no život provodiš sneni,
Kad pogledaš polja, plodove rodne,
Moga se rada teškog spomeni,
Duha, što poslove vrši shodne.
Med zidovim' mračnim život mi teče,
Pišuć o ljetu dušu si blažim,
O njemu tek pišem u jutro, u veče,
Radost u samom maštanju tražim.

I. I. Šuvalov htjede Lomonosovu dokazati svoju sklonost. Lomonosov primi poziv da dođe u Sarsko selo i tu je bio predstavljen carici. Jelisaveta Petrovna rekla je nekoliko milostivih riječi pjesniku, koji je već odavna u odama slavio njezino ime.

Vrativši se iz Sarskoga sela napiše Lomonosov odu, u kojoj je živim bojama prikazao Jelisavetu u lovu:

Ne stiže je vjetar burni,
Ne smeta joj propanj žurni
Prek' jaruga i kroz lom.
Kao vila ona hrli,
Ponosi se konjić vrli
Jahačicom divnom tom.

U toj pjesmi znao je Lomonosov kao i u pohvalnim odama govoriti o znanosti, koja mora proslaviti Jelisavetino vladanje. Protumačio je, kako mnogo može uraditi kemija:

U zemlje utrobu kemija
Nek prodre oštrinom oka,
Što u njoj ima Rusija,
Blaga da nađe duboka.
Domaje umnoži slavu,
Državi snagu daj pravu,
Brzo za prirodom lukavom...

Lomonosov je u isto vrijeme morao izvršivati takve želje Šuvalova, koje su ga zadugo otkidale od rada. Tako je iznenada Lomonosov morao pisati igrokaz za dvorsko kazalište.

O Božiću 1749. godine zamisle učenici Kopnenoga plemićkoga zbora prirediti školsku predstavu.

Još nijednom nije bila prikazivana prva ruska tragedija »Horev« od Sumarokova, napisana godine 1747. Kadeti odluče da je prikažu. Sumarokov je najmarljivije sudjelovao u priredbi: pomagao učiti uloge, sam je deklamirao kadetima pojedine monologe, tumačio krojačima, kakve treba da šiju kostime.

U zboru su učili sinovi uglednih ljudi, pa su na predstavu došli gledaoci iz visokoga društva.

Predstava je doživjela bučan uspjeh. Sumarokov se nije brinuo, da vjerno prikaže staroruski život. Ali ni znameniti u ono vrijeme pisac francuskih pseudoklasičnih tragedija Racine nije također nastojao, da točno prikaže život stare Grčke, u kojoj su djelovali njegovi junaci. Ali zato su tragedija Sumarokova, kao i glume Racineove, učile cijeniti plemenitost čuvstava. Slušatelji su bili ganuti i oduševljeni, kad je mladi kadet, koji je prikazivao Osnjeldu, kćer kijevskoga kneza, što je pala u neprijateljsko ropstvo, lijepo deklamirao:

Zašto me, Perune, ne ostavi smrti?
I dade uz život da osjećam čast?
Nije li bolja i smrt nego ropstvo
I gledat na tronu grabežljivca vlast?

Vijest o uspjehu predstave dopre brzo do Jelisavete Petrovne. Odmah zaželi da dođe još do jedne razonode. Kadeti dobiju nalog, da ponove predstavu u dvoru.

Caricu oduševi nova zabava. Sama je naručivala krasnu odjeću, u kojoj su kadeti imali nastupiti na dvorskoj pozornici, pa je čak i sama oblačila mlade glumce.

Sumarokov je morao brzo pisati nove igrokaze. Odlučio je, da se ne ograniči na tragedije i napiše komediju. Kao nišan za ismjehivanje izabere Sumarokov Tredjakovskoga.

Pošto je »Razgovor o ortografiji« doživio neuspjeh, stane Vasilije Kirilović opet uporno raditi oko prijevoda. Nastavio je prevoditi djelo od mnogo svezaka »Povijest staroga vijeka« francuskoga povijesničara Rollina, što je počeo još godine 1738.

Prvi svezak »Povijesti staroga vijeka« izišao je godine 1749. Na ruskom jeziku nije onda bilo iole temeljite povijesti istočnih naroda i Grka.

Knjiga Rollinova bila je nesumnjivo korisna, pa se dosta rado kupovala. Tredjakovski je uporno radio na tom prijevodu. Ali opet se zanosio pisanjem pjesama. Tredjakovski prevede s francuskoga knjigu Barclaya »Argenida«, koja je u ruskom izdanju imala pet dijelova. U početku godine 1750. morao je često ići u akademijin ured brinući za tiskanje prvoga sveska »Argenide« u akademijinoj tiskari.

Uvredljivo govorkanje i brbljanje čuje obično posljednji onaj, koga se tiče. Dolazeći u akademiju počeo je Tredjakovski najednom opažati, da ga svi susreću s veselim smiješkom, kao da on svojim dolaskom izazivlje neočekivani užitak. Tredjakovski nije shvaćao u čemu je stvar.

Napokon nakloni mu se Teplov, kad se sastao s njim u uredu, s neobičnim poštovanjem i reče:

— Ne biste li se zainteresirali i pročitali novo djelo gospodina Sumarokova? Imadem kopijicu.

Na koricama rukopisa bio je natpis: »Tresotinius«. Teplov je s očitom radoznalosti pratio igru na licu Tredjakovskoga. Primivši rukopis požuri se Vasilije Kirilović kući. Tamo ga smjesta počne čitati. Bila je to komedija sastavljena od mnoštva prizora.

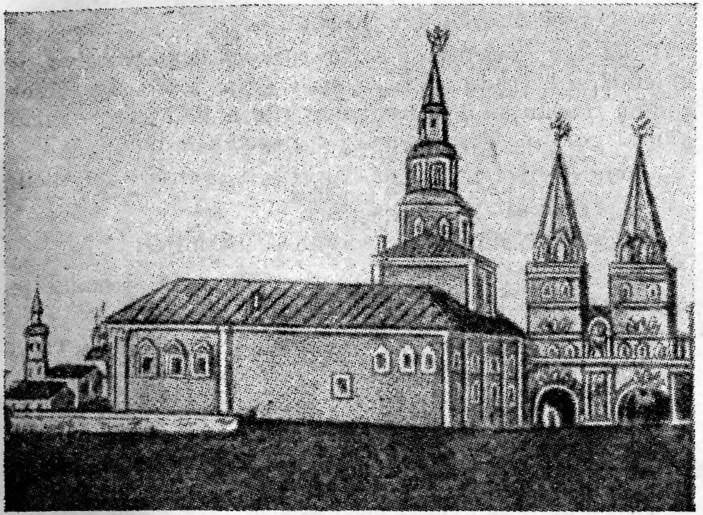

Prva zgrada Moskovskog Sveučilišta

Već u prvom prizoru bio je izveden učenjak Tresotinius. Govorio je o tom, kako treba pisati slova, a bio je spreman za svoje mišljenje tući se »do posljednje kapi crnila«. »Znao je arapski, sirijski, haldejski, a ne će biti čudno, bude li znao još i kineski. A na svima tim jezicima piše on kao ruski«, pročita Vasilije Kirilović.

I najednom shvati sve. Prva slova riječi »Tresotinius« podsjećala su na početak prezimena Tredjakovskoga, a latinski svršetak nišanio je na njegovo znanje latinskoga jezika.

»Sot je francuski »glup«, tres — »vrlo«. Tresot — znači »vrlo glup« dosjeti se Tredjakovski.

Osjeti se duboko uvrijeđenim.

»Ja sam začetnik novoga ruskoga stihotvorstva, u kojemu sada rade Sumarokov i Lomonosov. Dvadeset godina trudim se u korist ruske riječi. I ja sam — vrlo glup!« pomisli Tredjakovski s negodovanjem.

Ponovo otvori rukopis i pročita slavensku rečenicu:

— »Podaždj mi pero«.

Vasilije Kirilović zadovoljno se nasmiješi.

»U tri riječi dvije pogrješke. Slavenski trebalo je reći: daždj mi trostj«, reče sam sebi.

U grčkoj i rimskoj komediji bilo je pet činova. Tako su obično gradili svoje komedije i francuski pisci. »Tresotinius« je imao sedamnaest prizora, premalo vezanih među sobom.

»Ta komedija ne zaslužuje imena komedije, jer se protivi kazališnim propisima. U njoj niti ima potrebnoga zapleta, niti čvora, niti prikladnoga raspleta«, opazi zadovoljno Tredjakovski.

I promislivši malo doda:

»Komedija se piše radi popravljanja običaja cijeloga društva, a ne radi uništavanja časti pojedinoga čovjeka«.

Tredjakovski priđe polici s knjigama i uzme malenu latinsku knjižicu. Pregleda nekoliko strana, a onda uzme komad papira i napiše:

»Mudri Seneka veli u jedanaestoj knjizi o gnjevu: »Onaj velik i plemenit jest, koji kao velike životinje mirno sluša lajanje malenih psića.«

Vraćajući nakon nekoliko dana prijepis komedije reče Vasilije Kirilović Teplovu:

— U staro vrijeme rugao se pisac komedija Aristofan u komediji »Oblaci« grčkome mužu Sokratu, ali time nije umanjio njegovih zasluga.

— Vasilije Kirilović toliko je učen, da je njegova glava napunjena gustom parom sviju školskih nauka — primijeti Teplov, kad je Tredjakovski otišao.

Mjeseca svibnja prikazana je komedija »Tresotinius« na dvoru. Na predstavi je bila carica Jelisaveta Petrovna, prijestolonasljednik sa ženom i najugledniji dvorani.

Nakon toga držali su mnogi, da tobože pripada dobrom ukusu smijati se Tredjakovskome. Ali ovaj je nastavio unatoč podrugivanja plodotvorno raditi. Znatno je popunio svoju knjigu »Kratki i novi način gradnje ruskih stihova« i izdao je ponovo 1752. godine. Opisavši potanko različite oblike pjesničkoga stvaranja sastavio je tako vrlo vrijedan udžbenik stihotvorstva.

Ali taj rad nisu pročitali mnogi. A komedija »Tresotinius« postala je naširoko poznatom.

Igrokaz Sumarokovljev bio je napisan brzo i dosta nemarno, ali je dokazivao, da Sumarokov ima oštro pero.

— Aleksandar Petrović — sušta je bodljika — govorili su gledatelji.

Carica zaželi, da se u dvorskom kazalištu uporedo s francuskim i talijanskim predstavama igraju i ruski igrokazi. Sumarokov sam nije ih mogao dobavljati u dovoljnoj količini. A osim njega bila su samo dva poznata pisca: Lomonosov i Tredjakovski.

Ubrzo nakon toga, kad je Lomonosov bio milostivo primljen u Sarskom selu, bude pozvan u akademijin ured. Tu mu bude saopćen »usmeni previšnji nalog«: da sastavi tragediju. Isto takav nalog dobije Tredjakovski.

Krajem mjeseca rujna 1750. godine počne Lomonosov pisati tragediju »Tamira i Selim«.

— Namislio sam prikazati u stihovima sramotnu propast tatarskoga kana Mamaja, kojega su na Krimu ubili njegovi ljudi, kad je pobjegao od velikoga kneza Dmitrija Ivanovića — govorio je Lomonosov.

Lomonosov se u svojoj tragediji obazirao isto tako malo na povijesnu istinu kao i Racine u Francuskoj i Sumarokov u Rusiji.

Bagdatski kraljević Selim opkoli s velikom vojskom prijestolnicu krimskoga vladara Mumeta, no ugledavši njegovu kćer kraljevnu Tamiru prekine rat. Ovako je protumačio uzrok nenadanoga mira:

Ne od slabosti opsjedanje ovo pada:
Ljubav iz ratničkih trgla ruku je mač;
Tamira, a ne čete, bila je zaštita grada,
Ona s pleća je oklop, s glave zbacila šljem.

Tamira je također zamilovala Selima s prvoga pogleda, ali njezina ruka već je bila obećana omraženu Mamaju, koji je u to vrijeme otišao u pohod protiv ruskih četa. Potučen od velikoga kneza Dmitrija Ivanovića na Kulikovu polju, bježi Mamaj u Krim. Tu krije svoj poraz, proglašuje se pobjednikom, traži za ženu Tamiru i pokušava ubiti Selima. Ali vrlina pobjeđuje, a grijeh biva kažnjen. Tamirin brat raskrinkava i ubija Mamaja.

Kralj Mumet pristaje na brak Tamire sa Selimom:

Nek bude ljepota i ljubav što traže.
Svojom i vašom srećom ja sretan ću bit!
Radost prelijepu budućnost vam kaže.

Lomonosov je neumorno pisao tragediju i dovršio je za mjesec dana. Bila je napisana prema pravilima, prema kojima su se onda morala pisati takva djela. U njoj je također, dolazilo do sukoba između ljubavi i dužnosti, također su pretežno djelovali kraljevi i knezovi, kraljević i kraljevna.

Stihovi su bili dosta zvučni. Ali nisu uzbuđivali slušatelja: osjećalo se, da je tragedija pisana po narudžbi.

Tiskara akademije hitno je otisnula Lomonosovljevu tragediju. Na početku 1751. godine prikazivala se »Tamira i Selim« u dvoru. Predstava je bila uvrštena u niz razonoda, koje su se priređivale iz dana u dan.

U listu dvorskih činovnika, u kojemu su se objavljivale sve dvorske svečanosti — predstave, zabave i maskarade — bilo je napisano:

»Siječnja 7. Na dvoru u malom kazalištu bila je prikazana francuska komedija po imenu »Jouor«.

Siječnja 8. U dvoru je bila obična maskarada prema prijašnjemu.

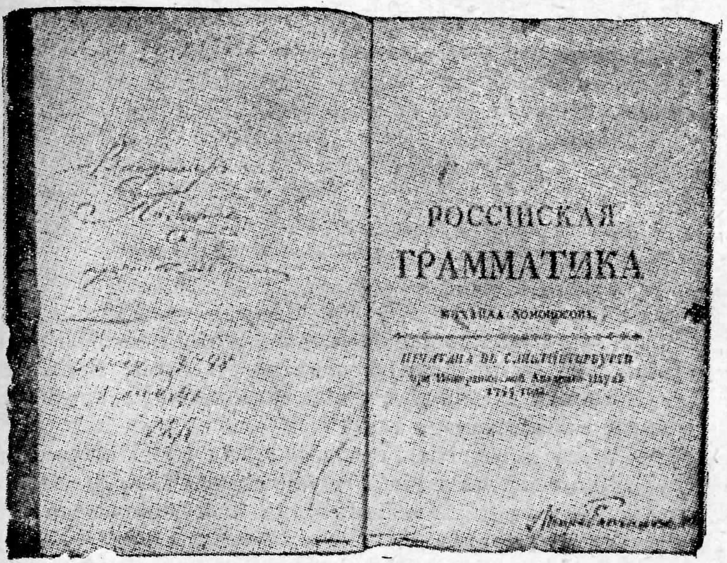
РОССІЙСКАЯ
ГРАММАТИКА

Lomonosovljeva »Ruska gramatika«. SPB. 1755.

Siječnja 9. U dvoru su u malom kazalištu prikazivali kadeti novu rusku tragediju »Tamira i Selim«, koju je napisao profesor Lomonosov.

Siječnja 10. U istom kazalištu prikazana je francuska tragedija »Alzir«.

»Tamira i Selim« nije izazvala niti vatrenih pohvala, niti osobitih napadaja. Sumarokovljev »Horev« davao se često na pozornici, a »Tamiru i Selima« prikazivali su, očevidno, svega dva tri puta. Sumarokovljevi pak obožavatelji govorili su za Lomonosova:

— Silom Racine.

I Tredjakovski udovolji nalogu. Napiše tragediju »Deidamija«, koje se radnja zbiva u staroj Grčkoj. Gluma je bila duga i dosadna. Akademijin ured nije htio da je tiska. Na pozornici dvorskoga kazališta nije »Deidamija« bila prikazivana.

Tredjakovski se mogao tješiti čitajući stihove iz svoga prijevoda »Argenide«:

Pruž'te ruke srcem iskrenim
U čvrstoj ljubavi pred uzvišenim!
Pruž'te ruke. Ah, svagda
Zasada vrline
U nevolji gine,
Al' nikad ne propada.

No ta utjeha pomagala je malo. Stalni neuspjesi nisu ostali bez traga. Tredjakovski počne gubiti hrabrost.

»Tamira i Selim« otkinuli su Lomonosova mjesec dana od znanstvenoga rada.

Carica je naložila Lomonosovu, da napiše tragediju bez sumnje prema savjetu Šuvalovljevu. Tako je visoko postavljeni zaštitnik nehotice otkidao Lomonosova od njegova istraživanja.

Šuvalov mu je ujedno htio pokazati svoju sklonost: ožujka mjeseca 1751. godine imenovala je Jelisaveta Petrovna Lomonosova »za izvrsnu vještinu u naukama« kolegijskim savjetnikom i odredila, da mu se poveća plaća.

Činovima se onda pridavalo posebno značenje. Čak i gosti smještavali se na svečanim objedima prema činovima. Kad se u akademiji raspravljalo o njezinim pravilima, predlagao je Lomonosov, da svaki akademik dobije čin dvorskoga savjetnika. Ali ured nije htio poduprijeti te želje.

Lomonosov je sad odjednom postao kolegijskim savjetnikom.*) Digao se za jedan stupanj nad Stellina, jedinoga od akademika onoga vremena, koji je dobio čin dvorskoga savjetnika za obučavanje prijestolonasljednika.

---

* Kolegijski savjetnik bio je u 6., a dvorski u 7. činovnom razredu.

Schuhmacher nije gotovo mario za uspjehe, koje su akademici postizavali pronalascima u nauci. Ali čin, koji je dobio Lomonosov, bio je uredu važniji, negoli njegovi znanstveni uspjesi. Schuhmacher se sve većma uvjeravao, da s Lomonosovim mora računati.

Pri prvoj krupnoj prepirci rekao je Lomonosov Schuhmacheru njemački:

— Malo tiše. Sad sam u istom činu kao i vi.

Schuhmacher se uvrijedio, ali je shvatio, da je sada bolje ne istupati protiv Lomonosova otvoreno.

Kad je na početku godine 1751. Lomonosov zaželio, da izda sabrane svoje pjesme i prozu, bude njegovoj molbi smjesta udovoljeno. Već u lipnju izišla je knjiga, u kojoj su bile sve Lomonosovljeve ode i nekoje pjesme, koje je napisao odavna, ali ih nije još tiskao. Ured je odredio, da se pedeset i pet primjeraka uveže u skupocjen uvez i podnese najuglednijim ljudima počevši od carice.

Lomonosov postade učenjakom i piscem bez ičije pomoći. Došao je na glas još prije poznanstva sa Šuvalovim. Ali pomoć, koju je Šuvalov počeo pružati Lomonosovu, učvrstila je još više njegov položaj i olakšala ostvarenje nekih novih zamisli.

NOVI POSLOVI

1751. navršilo se deset godina, otkako se student Lomonosov vratio iz inozemstva. Za to vrijeme promijenilo se mnogo toga i u njegovu udesu i u Akademiji znanosti. Lomonosov ne samo da je postao članom akademije, nego se istaknuo na jedno od prvih mjesta u njoj. Prije deset godina nije bilo nijednoga ruskoga akademika, sad ih je bilo već četiri: nakon Lomonosova i Tredjakovskoga dobili su to zvanje botaničar Krašenjinikov, a onda pristav astronomije Popov.

Ruski učenjaci dolazili su sve više do utjecaja. Akademijinim poslovima upravljao je i nadalje Schuhmacher. Prijašnjih godina, kad akademija nije imala predsjednika, upravljao je Schuhmacher njome sam. Sad bi u važnijim slučajevima ishodio pristanak predsjednikov, a nekoja pitanja rješavao je zajedno s Teplovim. Ali ipak je vlast njegova bila velika. U proljeću 1751. godine ona se još povećala.

Ljeti prošle godine postao je Razumovski maloruskim hetmanom i ostao predsjednikom Akademije znanosti. Imao je upravljati cijelom Ukrajinom i zapovijedati zaporoškim četama. Razumovski je postao još bogatijim.

Svi prihodi od gradova Baturina, Počepa i Jampola s njihovim kotarevima išli su sad osobno Razumovskomu. Bio je izjednačen s generalima feldmaršalima. U svima crkvama Ukrajine stao se spominjati za vrijeme službe božje odmah za caricom Jelisavetom »visoko i blagorođeni svijetli grof Kiril Grigorijević, hetman Male Rusije«.

Razumovski se nije želio umarati poslovima Ukrajine, kao ni brigama oko Akademije znanosti. Posao oko upravljanja Ukrajinom vršio je mjesto hetmana Teplov.

Mjeseca travnja 1751. krene iz Petrograda dugi niz kočija, kočijica, hintova i prostih kola. Razumovski i Teplov otputili se u Ukrajinu s cijelom pratnjom: sa slugama i kuharima, s glazbenicima, pandurima, teklićima, pa čak i sa družinom glumaca, koji su imali zabavljati hetmana daleko od prijestolnice.

Kad je volio da ne rješava stvar sam, slao je Schuhmacher od vremena na vrijeme Razumovskome u Ukrajinu izvještaje i tražio naloge.

Iz Ukrajine mogao je Razumovski još manje upravljati Akademijom znanosti, nego što je to radio u Petrogradu.

Schuhmacher se stao držati još naduvenije. Njegov zet Taubert sjedio je sad stalno u uredu zajedno s njim. Iz uslužnoga mladića pretvorio se Taubert sad konačno u točnoga, ali ograničenoga, tupoga i nadutoga činovnika. »Tauberhaupt« — golubinja glava — zvao je Lomonosov Tauberta njemački. Golub se, kako je poznato, nije nikad smatrao pametnom pticom.

Poput Schuhmachera nastojao je i Taubert smetati napredovanju ruskih učenjaka.

— Treba li nam deset Lomonosovih? I jedan nam je na teret — govorio je Taubert.

— Schuhmacher i Taubert ne nastoje da se podignu pomoću nauka, nego vještinom tuđih ruku, a osobito potiskivanjem profesora — govorio je Lomonosov I. I. Šuvalovu.

U ono vrijeme učvrstio se položaj Lomonosova već toliko, da ga Schuhmacher i Taubert nisu mogli iole snažnije pokolebati.

6. rujna 1751. održavao se redoviti javni sastanak Akademije znanosti. Bio je, kao uvijek, priređen svečano.

Lomonosovu bude povjereno, da održi predavanje na tom sastanku. On izabere temu »O koristi kemije«.

Već prije nekoliko godina pribilježio je Lomonosov za samoga sebe ovo:

»Koji pišu nejasno, ili su neznalice, pa time pokazuju svoje neznanje, ili ljudi, koji ga hotimice, ali bez uspjeha sakrivaju. Oni pišu nejasno o onome, što sebi nejasno predočuju«.

Čak i stručne članke trsio se Lomonosov pisati što običnije i jasnije. Sad je imao govoriti pred uglednim slušateljima, koji nisu bili navikli na znanstvena predavanja. Stoga je uznastojao, da iznese svoje misli osobito razgovijetno i razumljivo.

Lomonosov odluči pokazati, što kemija može dati ne samo za razumijevanje prirodnih zakona, nego i u različitim granama industrije, koje su se u ono vrijeme nazivale jednom riječi: umijeća.

— Učenjem stečeno znanje dijeli se na nauke i umijeća. Nauke daju jasan pojam o stvarima i otkrivaju sakrivene uzroke njihova djelovanja i svojstva. A umijeća ih upotrebljuju za povećanje čovjekovih probitaka — govorio je Lomonosov.

— Znanost pokazuje umijeću put. Umijeća pak pospješuju razvitak znanosti. I znanosti i umijeću potrebna je upotreba kemije.

Lomonosov protumači natanko, kako je važno istražiti točno sastav tvoriva, koje se proučava, da bi se razumjela njegova svojstva i objasni to primjerom:

— Kemija nas uči, da u rumenici ima žive. Ali ni u najboljim sitnozorima ne možemo vidjeti žive, gledamo li u njima rumenicu. Samo kemija može to dokazati.

Govorio je, da prirodoznanac mora pomno mjeriti, vagati na najtočnijim vagama i promatrati na sitnozor tijela, koja proučava, ali samo kemija pokazuje njihov unutarnji sastav.

— Ne koriste oči onome, tko želi vidjeti nutrinu stvari lišavajući se ruku, koje je otkrivaju. Ne koriste onome ruke, tko nema očiju da vidi otkrivene stvari.

Kemija se može s opravdanjem nazvati rukama, a matematika očima fizikalnima — tvrdio je Lomonosov.

Govorio je živo i prosto, kakvo značenje ima za proučavanje prirode istraživanje, osnovano na širokom iskorištavanju različitih nauka.

Još prije smijao se Lomonosov onim kemičarima, koji ne umiju prijeći preko granica svoje uske specijalnosti »ne usuđujući se dići glávu nad žeravicu i pepeo«.

U »Riječi o koristi kemije« dao je tako širok program znanstvenoga rada na području kemije, da su ga učenjaci mogli ocijeniti potpuno tek nakon mnogo godina. Ujedno je Lomonosov prikazao slušateljima uvjerljivo i praktičnu korist kemije na različitim područjima tehnike, a osobito metalurgije.

— Uzalud sakriva lukava priroda od nje svoje blago toliko prezrenom zavjesom i zatvara u toliko jednostavnim sanducima: jer oštri i fini prsti kemije umiju razlučiti korisno od nepotrebnoga i dragocjeno od prostoga — rekao je Lomonosov.

Svom snagom svoje rječitosti pozivao je, da se iskoristi kemija za proučavanje prirodnoga bogatstva domovine:

— Revnosti i rada treba za pronalaženje kovina velika i obilna Rusija. Čini mi se, da čujem, kako sinovima svojim govori: »Pružajte nade i ruke svoje u moje grudi i ne mislite, da će vam traženje biti uzaludno«.

A sam je Lomonosov u to vrijeme nastavio istraživanje u kemijskom laboratoriju za dobivanje stakla različite boje. Taj rad provodio je uporno i druge, 1752. godine. Morao je izvršiti oko tri tisuće pokusa, da pronađe način, kako se izrađuje staklena masa sviju boja.

U »Riječi o koristi kemije« spominje Lomonosov, da kemičari stvaraju boje za umjetnike.

— Ali boje ne zadržavaju svoje jasnoće i vrsnoće tako dugo, kako želimo. Za kratko vrijeme mijenjaju se i gube napokon velik dio svoje ljepote — govorio je Lomonosov.

A slike od mozaika izrađene pred više od tisuću godina za hramove stare Grčke i Rima, nisu izgubile svoje ljepote, unatoč vlage i vrućine.

Izrađujući staklovinu u kemijskom laboratoriju lijevao je Lomonosov komadiće sviju boja. Vješti majstori u Italiji birali su i slagali takve komadiće i izrađivali ne samo mnogobrojne slike, nego i umjetničke portrete. Pošto su se ti komadići slijepili posebnim ljepilom, dobivala je slika veliku čvrstoću.

Nakon upornoga i dugoga rada mogao je Lomonosov napokon reći:

— Sad mi je pošlo za rukom pronaći način, kako se pravi mozaik ne gore nego u Italiji, gdje ta umjetnost cvate stotine godina.

Lomonosov namisli urediti tvornicu raznobojnoga stakla i radionicu za proizvodnju mozaičkih slika.

— U Rusiju se uvozi za mnoge tisuće raznobojno staklo, biser, đinđuhe i gmize*), jer se u nas takva roba ne izrađuje. A ja ću ih izrađivati toliko, da ćemo ih s vremenom sami moći prodavati stranim zemljama. Potrebni za to materijal u Rusiji jeftiniji je negoli preko mora, pa zato će ta roba biti ovdje jeftinija od prekomorske — govorio je Lomonosov.

Odlučio je da postane ne samo organizatorom toga industrijskoga poduzeća, nego i njegovim vlasnikom. »Ako je još netko mišljenja, da učen čovjek mora biti siromašan, tome stavljam za primjer s jedne strane Diogenesa, koji je živio sa psima u buretu i ostavio svojim zemljacima nekoliko duhovitih šala za povećanje njihove mudrosti, a s druge strane Newtona i bogatoga lorda Boylea, koji je svu slavu u nauci stekao upotrebljujući velik novac«, pisao je Lomonosov I. I. Šuvalovu.

Dostatna novčana sredstva mogla su zaista biti korisna Lomonosovu za njegov znanstveni rad. Ali da bi mogao urediti novu proizvodnju, trebalo je sa svoje strane uložiti u nju mnogo novaca, vremena i rada.

---

* Gmize, male đinđuhe, kao sitan biser od stakla.

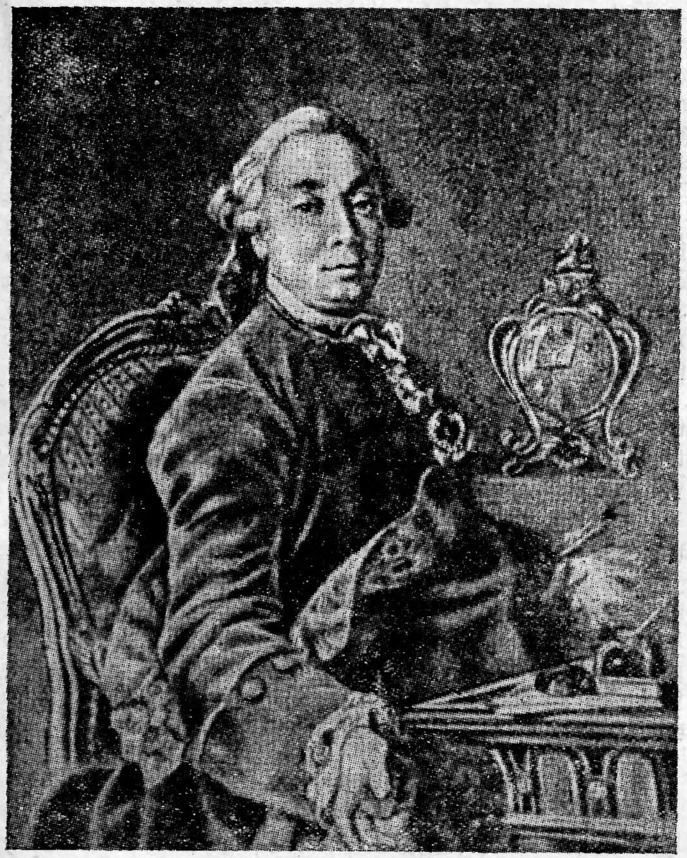

G. N. Teplov

Ujesen 1752. godine preda Lomonosov Senatu molbu. Molio je iz državnih sredstava zajam od četiri tisuće rubalja bez kamata za početak nove proizvodnje i zemlje nedaleko od Petrograda, sa selima, stanovnici kojih bi mogli postati radnicima u tvornici. Senatori su bili skloni udovoljiti njegovoj molbi. Ali da dobije zemlju, bio je potreban caričin ukaz.

Već prije počeo je Lomonosov praviti u kemijskom laboratoriju mozaik, koji je naumio bio podnijeti Jelisaveti Petrovnoj. Uzeo je sliku talijanskoga umjetnika Solimena, koja je prikazivala djevicu Mariju, i prema njoj stao praviti mozaični lik majke božje. Posao se pokazao vrlo mučnim.

— Svih sastavnih komadića stavljeno je preko četiri tisuće, sve mojim rukama — govorio je Lomonosov tražeći, da dobije učenike, koji bi mu pomagali, a u isto vrijeme učili praviti mozaik.

Na početku mjeseca rujna bila je izrađena slika podnesena carici, koja je premilostivo primila taj dar.

Da stvar pođe za rukom trebalo je uvjeriti o koristi novoga poduzeća Šuvalova, koji je mogao bolje od ikoga izabrati podesan čas, da dade Jelisaveti Petrovnoj na potpis ukaz, kojim se Lomonosovu daruje zemlja za tvornicu stakla. Lomonosov napiše Šuvalovu pjesničku poslanicu »O koristi stakla.« Počinjala je ovako:

O stvari, Šuvalove, ima slabo znanje,
Koji staklo cijeni od kovina manje,
Jer privlači sjajem i pred okom blista:
Ko metal je lijepo, i korist je ista.

U pjesmi se potanko pripovijeda, kako je velika upotreba stakla, počevši od posude i svršavajući dalekozorima, barometrima i sitnozorima, bez kojih je nemoguć znanstveni rad. Pri tome Lomonosov nesamo da je navodio dokaze: on se i šalio i usput iznosio razmišljanje o različitim temama.

Spominjući izum staklenoga vrča, piše Lomonosov:

Sreća nas nova na svijetu je takla,
Jer pijemo vino iz čistoga stakla.

Pripovijedajući pak o prvobitnim žiteljima Amerike, koji su rado mijenjali srebro i zlato za điđuhe i raznobojne gmize s Evropljanima, što se nisu zadovoljili trgovinom, nego su počeli istrebljivati i pljačkati stanovništvo Novoga Svijeta, daje Lomonosov oštar sud o postupcima osvajača:

Opačine jao! Zar zato je čovjek
U opasnoj borbi svladao preteški put?
Zar zato prekorači prirodnu među,
U napuklu brodu obišao svaki kut?
Zar zato na krasni tada stupio brijeg,
Neprijateljski da ondje razvije stijeg?

Na kraju pisma izjavljuje Lomonosov, da se ne želi ograničiti samo hvaljenjem stakla, nego želi dokazati korist njegovu u stvari:

Hvaliti staklo možeš bez kraja,
Za godinu sve hvale ne ćeš izreć.
Zato sad ostavljam pohvalno slovo
I što o njem pisah, ostvarit ću već.

Mjeseca prosinca izdano je pismo I. I. Šuvalovu o koristi stakla u posebnom izdanju. Već onda odgovorio je Senat na Lomonosovljevu molbu:

»Ta tvornica priznaje se kao potrebna i korisna za državu«.

Senat pristane, da pozajmi Lomonosovu na pet godina novac, koji je molio i oslobodi njegove izrađevine na deset godina od poreza. A glede darivanja zemlje i sela odredi Senat, da se ima izmoliti caričin ukaz.

Jelisaveta Petrovna nalazila se u to vrijeme zajedno sa čitavim dvorom u Moskvi, gdje je kanila provesti cijelu godinu dana. Tamo je bio i I. I. Šuvalov.

Lomonosov odluči otputovati u Moskvu, da požuri stvar. Ali kad je zamolio ured, da mu dopusti da putuje u Moskvu, bude odbijen. Schuhmacher nije htio propustiti priliku, da smeta Lomonosovu pozivajući se na zakoniti razlog.

— Bez dopuštenja gospodina predsjednika Akademije znanosti ne smijem vas pustiti da putujete. A predsjednika, kako je poznato, ovdje nema — izjavi Schuhmacher.

— Uredit ću to i bez vas — odgovori Lomonosov.

— Da vidimo — reče Schuhmacher.

Lomonosov zamoli od glavnoga zapovjednika u Petrogradu kneza Golicina putnicu za put u Moskvu u poslu, potrebnu radi državne koristi. Golicin pristane.

Kad je Jelisaveta Petrovna živjela u Moskvi, bio je pristup u carski dvor znatno slobodniji negoli u Petrogradu. U Moskvi je bilo mnogo plemića koljenovića, koji nisu imali one visoke činove, bez kojih se nije mogao dobiti poziv na dvor u Petrogradu. U Moskvi se sabiralo o dvorskim danima, »kurtagima«, kako su se nazivali dani primanja u dvoru, iako ugledno, ali po položaju ne tako visoko društvo kao u prijestolnici. I. I. Šuvalov omogući Lomonosovu, da dođe na dvor jednoga dvorskoga dana.

Mjeseca ožujka 1753. godine potpiše Jelisaveta Petrovna ukaz, kojim se Lomonosovu daruje za uređenje i uzdržavanje tvornice 9000 desetina zemlje i sela s 211 kmetovskih duša 70 vrsta od Petrograda.

Pokusi oko priređivanja bojadisana stakla i brige za tvornicu zahtijevali su mnogo vremena. Ali Lomonosov je bio zaposlen i drugim stvarima. Rujna mjeseca izda mu Šuvalov caričinu zapovijed, da opet napiše tragediju za dvorsko kazalište. Lomonosov je napiše isto onako brzo kao i prvu. U mjesecu studenome već je tiskara saopćila, da se Lomonosovljeva tragedija »Demosfont« tiska danju i noću.

Za novu glumu uzeo je Lomonosov temu iz razdoblja Trojanskoga rata. Obdario je Demosfonta, sina

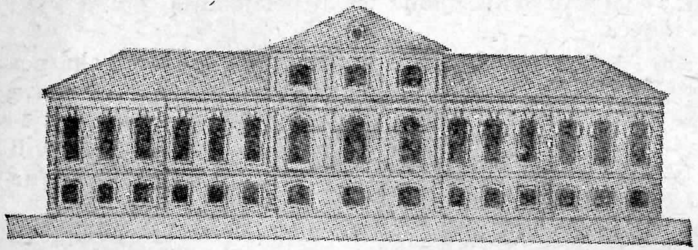

Kuća Lomonosova

atenskoga kralja Tezeja, istim uzvišenim čuvstvima kao i bagdatskoga kraljevića Selima. Ma da su obje tragedije bile napisane sasvim glatkim stihovima, ipak su malo uzbuđivale gledaoce. Kao ni prvi put nije bilo niti uspjeha, niti neuspjeha.

Lomonosov nije više dobivao ukaza, da piše glume. A samomu je bilo milije da ne troši snage na tu stvar. Nastavio je predavati studentima: jednoga, Nikolu Popovskoga, učio je stihotvorstvu, a trojici drugih održao je godine 1752.—1753. tečaj predavanja o fizikalnoj kemiji.

O tom tečaju razmišljao je Lomonosov nekoliko godina. Sastavio je opširan program predavanja i pokusa. U radionici Akademije znanosti izrađivale se prema njegovim nacrtima sprave za istraživanje čvrstoće tjelesa i žilavosti tekućina, strojevi za promatranje lomljenja zraka svjetlosti u različitim tekućinama, i druge naprave.

U svojim predavanjima govorio je Lomonosov o vezi među fizikalnim svojstvima tvoriva i njegova kemijskoga sastava i utro nove puteve za proučavanje čvrstoće tjelesa.

U sredini XVIII. stoljeća nisu bile fizika i kemija još toliko napredovale, da bi Lomonosov mogao stvoriti novu nauku — fizikalnu kemiju. Ali shvatio je njezino značenje i postavio zadatke, na kojima su istraživači počeli raditi svim silama tek u posljednjoj četvrti XIX. stoljeća.

Neobična pronicavost Lomonosova kao učenjaka pokazala se i u ovom slučaju. U isto vrijeme zainteresira Lomonosova novo pitanje: opažanje elektriciteta. Smjesta je znao ocijeniti otkrića fizičara, koji su se bavili istraživanjem elektriciteta i izveo nove zaključke na temelju tih opažanja.

Proučavanje elektriciteta napredovalo je uvelike u prvoj polovici XVIII. stoljeća. Fizičari su ustanovili, da ima dvije vrste tjelesa. Jedna provode elektricitet, pa se mogu nazvati »konduktorima«, ili vodičima. Druga ne provode električne sile, i to su izolatori. U Holandiji je bio znatno usavršen električni stroj, a godine 1746. izumljena sprava, koja je dobila ime leydenska boca. Naučivši se nabijati elektricitetom leydensku bocu pomoću električnoga stroja postigli su učenjaci da su mogli izvoditi mnogo novih opažanja.

U Petrogradu je akademik Richmann stao vršiti pokuse s elektricitetom već godine 1745. Glas o njegovu radu dopro je do carskoga dvora. Mjeseca ožujka 1745. godine dobije Richmann nalog, da u dvoru pokaže svoje pokuse s elektricitetom.

— Njezino carsko veličanstvo želi svojom uzvišenom osobom vidjeti djelovanje toga eksperimenta — govorili su dvorani.

Richmann je bio radin čovjek bez zahtjeva. Njegov položaj nije se promijenio ni nakon toga, što se carica zainteresirala njegovim pokusima. Nastavio je neopažen raditi u fizikalnom kabinetu primajući manju plaću od drugih akademika, manje sposobnih od njega.

U to vrijeme odjekne nova riječ o elektricitetu odanle, odakle nitko nije očekivao da je čuje.

U Americi, u gradu Filadelfiji, živio je slagar Benjamin Franklin. Potjecao je iz siromašne obitelji i nije svršio redovito škole. Od rane mladosti počeo je uporno raditi oko samoobrazovanja otkidajući svakoga mjeseca dio svoje oskudne plaće za kupovanje knjiga.

— Sve je teško lijenosti, a radu je sve lako — govorio je Franklin.

Samostalno je stekao ono znanje, koje drugima daje škola.

Franklin osnuje u svojem gradu društvo, članovi kojega su na sastancima čitali izvještaje o različitim političkim i znanstvenim temama. Franklin je pratio uspjehe evropskih učenjaka na području fizike. Zainteresirao se pokusima s elektricitetom i počeo ih vršiti sam. O svojem opažanju pisao je Londonskom Kraljevskom društvu, u kojemu su bili udruženi najistaknutiji engleski učenjaci. Njegovi zaključci bili su toliko novi, da se o njima izvještavalo na društvenim sastancima. Franklin otkrije važnu stvar: dokazao je, da zaoštrena kovna šipka može primati električnu silu od nabijena vodiča, koji se nalazi u velikoj udaljenosti. Godine 1750. izreče Franklin novu misao.

— Ako su olujni oblaci naelektrizirani, ne bi li se u takvim slučajevima mogle kuće zaštititi od udarca groma tako, da se stave visoke šiljaste šipke? — govorio je Franklin.

Prema Franklinovu mišljenju mogla se takva šipka postaviti na krov, ali od njezina donjega kraja trebala je do zemlje biti provedena kovna žica. Onda bi šipka mogla odvesti u zemlju munjinu iz olujnoga oblaka

Ali trebalo je još dokazati, da se munja razlikuje od električne iskre, koju proizvodi električni stroj, samo svojom veličinom. To pitanje zanimalo je u Rusji akademika Richmanna, pa je počeo vršiti pokuse za vrijeme oluje.

Atmosferskom munjinom zanimao se i Lomonosov još prije Franklinovih pokusa. Lomonosovu se smjesta učinila u najvišoj mjeri vjerojatnom Franklinova misao, da je munja električna iskra, koja izlazi iz munjinom nabijena oblaka.

Prijateljevao je s Richmannom i odlučio izvršiti u isto vrijeme s njim opažanja nad električnim pojavama za vrijeme oluje.

U ono vrijeme su još mnogi pobožni ljudi smatrali, da gromom i munjom upravlja na nebu prorok Ilija. Lomonosov je znao, da se misao o proučavanju tih pojava može pričiniti griješnom. U »Pismu o koristi stakla« piše:

U mraku li začu sioni trijesak
I nenadni ugleda munje blijesak,
Tȑza slabi se um, šta munja i grom znači,
Al' grijehom smatra, da to protumači.

U proljeću i ljetu 1752. godine počeli su Lomonosov i Richmann vršiti opažanja nad elektricitetom za vrijeme oluje.

Richmann uzme bocu, turi u nju željeznu šipku, dugu pet do šest stopa i začepi grlo boce čepom. Boca je stajala u sobi, ali na krovu bio je izvađen crijep tako, da se šipka dizala nad kuću. Tako je gornji dio šipke mogao primati munjinu iz olujna oblaka, a donji je bio izoliran.

Za gornji kraj šipke bila je pričvršćena željezna žica, koja je vodila u sobu, a na njezinu kraju visjelo je željezno ravnalo. Za gornji kraj ravnala bila je pričvršćena svilena nit.

Kad je isto takvu napravu u malom primjenjivao u laboratoriju pri pokusima s električnim strojem, provodila je željezna šipka, žica i željezno ravnalo električnu silu. Pod njezinim djelovanjem počela bi se gibati svilena nit, pričvršćena za ravnalo. Ako bi se dirnulo ravnalo, dobivao bi se osjetljiv udarac.

Sad nije bilo električnoga stroja, pa ga je imala zamijeniti olujna oblačina. Ako se pokaže, da su se za vrijeme oluje šipka i ravnalo naelektrizirali, a svilena nit da se giba, bilo bi dokazano: u olujnim oblacima djeluje ista električna sila, koju daje električni stroj.

18. srpnja 1752. vladalo je danju u Petrogradu nevrijeme. Richmanni pozvani gosti motrili su napregnutom pažnjom ravnalo i svilenu nit. Već nakon prvoga praska groma odskoči nit od željeznoga ravnala.

»Materija se s bukom iz kraja ravnala rasipala u svijetlim iskrama i kod svakog dodira izazivala isti osjećaj, kakav obično izazivaju električne iskre... I tako je potpuno dokazano, da je električna materija jednaka sili groma, pa će se kajati oni, koji preuranjeno žele na malo vjerojatnim temeljima dokazati, da su obje materije različite«, bilo je napisano u novinama.

Lomonosov je u to vrijeme očevidno vršio isto takve pokuse, ali ih nije opisao potanko. Samo je u pregledu svoga znanstvenoga rada za godinu 1752. rekao ukratko: »Vršio sam električna zračna opažanja uz veliku opasnost«.

Godine 1753. odluče Lomonosov i Richmann ponoviti te pokuse. Svoje zaključke imali su iznijeti na prvom svečanom javnom sastanku akademije, određenom za 6 rujna.

Lomonosov provede kroz krov kuće, u kojoj je živio, isto takvu željeznu šipku i isto tako je spojio sa željeznim ravnalom i svilenom niti, kao što je to učinio Richmann. U proljeću stanu oba akademika vršiti istovremeno opažanja, da onda uporede rezultate.

U travnju opazi Lomonosov pojavu, koje nije vidio Richmann: kad je jednom nebom prolazio oblak, ali groma i munje nije bilo, iz željeznoga ravnala u njegovu stanu prosule se s pucketanjem električne iskre.

»Električna sila može u zraku biti i bez groma«, zaključi Lomonosov.

26. srpnja bio je vruć dan. Od jutra je bilo sparno, ali oblaka se nije vidjelo. U Akademiji znanosti održavao se obični profesorski sastanak, na kojemu su bili Lomonosov i Richmann. Pogledavši oko podneva kroz prozor opazi Richmann, da se na obzoru diže crn olujni oblak. On saopći to Lomonosovu, pa obojica žurno iziđu, da izvrše opažanja na svojim napravama. Putem pozove Richmann k sebi bakroresca Sokolova, kod kojega su bili naručeni nacrti za Lomonosovljeve i Richmannove izvještaje o njihovim opažanjima elektriciteta.

Nakon oluje imali su se Lomonosov i Richman sastati, da jedan drugome saopće svoja opažanja. Ali za sat dogodi se nesreća, o kojoj je istoga dana Lomonosov napisao I. I. Šuvalovu:

»Što danas pišem vašoj preuzvišenosti, smatrajte čudom zato, jer mrtvi ne pišu. Još ne znam, ili barem do krajnosti sumnjam, jesam li živ ili mrtav. Vidim, da je gospodina Richmanna ubio grom u istim prilikama, u kojima sam se i ja nalazio u ono vrijeme.

Ovoga srpnja 26. dana u jedan sat poslije podne digao se olujni oblak sa sjevera. Grom je bio osobito jak, kiše ni kapi. Pogledavši postavljeni električni stroj nisam opazio ni najmanjega znaka električne sile. Ali kad se jelo donosilo na stol, dočekao sam iz žice obilne električne iskre... Iznenada udari snažno grom u isto vrijeme, kad sam ruku držao kraj željeza, a kad su iskre pucketale. Svi pobjegnu od mene. A žena me molila da odem. Radoznalost me zadržala još dva tri časka, dok mi nije bilo rečeno, da će se juha ohladiti, a pri tom je i električna sila gotovo prestala. Samo što sam za stolom sjedio nekoliko časaka, otvori nenadano vrata sluga pokojnoga Richmanna sav u suzama i od straha zadihan. Mislio sam, da ga je tko putem istukao, kad je bio poslan k meni. Jedva je izrekao: »profesora je ubio grom«.«

Lomonosov skoči i pojuri k vratima. Na ulazu u Richmannovu kuću začuje plač. Plakala je Richmannova žena, njezina mati i djeca. Sam Richmann ležao je na velikom sanduku, što je stajao kraj »gromovoga stroja«. Na čelu je imao crvenu pjegu, a cipela na nozi bila mu je poderana i vidjeli se pomodrjeli prsti: munja ga je udarila u glavu, prošla kroz cijelo tijelo i izišavši iz nogu otišla u pod. Liječnik, koji je dotrčao, pokušao je vještačko disanje i puštanje krvi. Ali uzaludno je bilo svako nastojanje, da se Richmann oživi.

Bakrorezac Sokolov pripovijedao je, da je za vrijeme oluje izletjela iz željeznoga ravnala, kraj kojega je stajao Richmann, blijedomodra vatrena kugla, velika poput šake. Prasnuo je grom nalik na topovski pucanj.

U tom času padne Richmann na sanduk, a da nije dospio čak ni viknuti. I Sokolov je pao, ali je ostao neozlijeđen.

Lomonosov je pisao Šuvalovu o Richmannovoj smrti:

»I tako je on žalosnim pokusom potvrdio, da se električna sila groma može skrenuti, ali na šipku, sa željezom, koja mora stajati na praznu mjestu, u koje neka grom udara, koliko hoće. Gospodin Richmann umro je međutim krasnom smrti vršeći svoju profesorsku dužnost.«

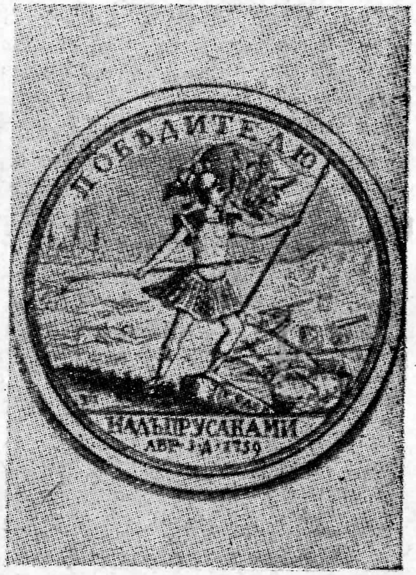

Medaljon »Pobjeditelju nad Prusima«, iz 1759. godine.

Ljudi, koji su mislili, da je proučavanje munje tobože griješan posao, govorili su, da je Richmanna kaznio sam bog. Čak general major Naščokin, koji je pripadao najvišemu petrogradskom društvu i koji je ostavio zanimljive »Memoare«, pisao je, da je Richmann »strojem nastojao zadržati grom i munju, da spasi ljude od dolazećega groma, ali se s njim prije sviju to dogodilo upravo kod toga načinjenoga stroja«. A dalje je Naščokin ispripovjedio pripovijest, koju je negdje bio pročitao o »atenejskom pjesniku Eushiliju«, koji je tobože također platio za suvišno »mudrovanje«: u svrhu astronomskih opažanja popeo se na jasen, a u to vrijeme prelijetao je orao držeći u pandžama kornjaču i tražio kamen, o koji bi je mogao razbiti. Ugledavši pjesnikovu ćelu pomisli orao, da je kamen i pusti kornjaču na Eushilovu glavu. »Onaj Eushilije bude radi astronomije ubijen padanjem odozgo... I tako je došao neočekivani kraj izmišljotini i Richmannovoj kao i Eushilijevoj«, pisao je Naščokin.

Lomonosov shvati smjesta, da će početi takvo govorkanje. Već u prvom pismu nakon Richmannove smrti piše: »da taj slučaj ne bi bio istumačen protiv napretka znanosti, molim prepokorno pomagati nauku.«

Schuhmacher odluči, da se treba obazreti na razgovore, izazvane Richmannovom smrću i otkazati sastanak, na kojemu je Lomonosov imao govoriti o proučavanju elektriciteta. Razumovski se složio s tim prijedlogom.

Lomonosov se uzbuni. Napiše nekoliko pisama Šuvalovu i Razumovskomu dokazujući, da se govor o elektricitetu mora svakako izreći.

Na kraju krajeva bude sastanak samo odgođen. Održao se 26. studenoga. Lomonosov je održao »Riječ o zračnim pojavama, koje nastaju od električne sile.«

— Ljude, koji mučnim radom ili čak divovskom smjelosti nastoje istražiti prirodne tajne, ne treba smatrati drskima, nego muževnima i velikodušnima — rekao je Lomonosov na početku svoga govora pominjući Richmannovu pogibiju.

Lomonosov je dao svoje tumačenje električnim pojavama u atmosferi. Pokazao je, da trenje, kako su već utvrdili fizičari, često rađa električnu silu. U atmosferi se katkad odvija silno kretanje zračnih struja Studeni zrak spušta se u teškim masama, a struje toploga zraka se dižu. Lomonosov je govorio, da uzajamno trenje među česticama zraka, koje se dodiruju pri kretanju tih struja, stvara električnu silu.

I polarnu svjetlost protumačio je Lomonosov na sličan način. Zimi se osobito za vrijeme jake smrzavice mase studena zraka velikom brzinom spuštaju i stvaraju trenje čestica etera, koje izaziva električnu svjetlost.

Neke misli Lomonosovljeve o elektricitetu izrekli su već Franklin i drugi učenjaci. Ali Lomonosov je prvi razvio misao o uzlaznim i silaznim zračnim strujama.

Istom nakon mnogo godina, kad su bile pronađene točne sprave za istraživanje atmosfere, bilo je u mnogom potvrđeno domišljanje Lomonosovljevo o tim strujama.

Proučavajući električne pojave u atmosferi počne Lomonosov raditi i na području meteorologije. Lomonosovljevo znanje stalno se širilo. Ne samo da je u isto vrijeme radio na područjima, koja su spadala u različite nauke, nego je pokrenuo i novo industrijsko poduzeće.

Tvornica bojadisana stakla, koju je Lomonosov počeo graditi, morala mu je odnijeti mnogo vremena i truda.

I neprijatelji Lomonosovljevi i ljudi, koji su bili prema njemu dobro raspoloženi, počeli su govoriti, da takvo trošenje sila na mnoge poslove u jedno te isto vrijeme mora štetno djelovati na njegovo znanstveno istraživanje.

— Naprežem sve svoje snage, da oni, koji iz zlobne zavisti govorkaju, ostanu postiđeni i da se nauče, da svojim aršinom ne mjere tuđe snage — odgovori Lomonosov.

Ali katkad bi mu izletjelo priznanje, da je započeo više poslova, no što ih može svršiti.

U jednom pismu I. I. Šuvalovu piše Lomonosov: »Iako glava moja počinje mnogo, ali samo su jedne ruke.«

NA VRHUNCU

Ime Lomonosova postane poznatim svima obrazovanim Rusima. Njegove knjige dobro su se prodavale. Tragediju »Tamira i Selim«, koja je bila tiskana u običnoj za onda nakladi od 600 primjeraka, trebalo je smjesta izdati ponovo.

Imao je čitatelja i poštovatelja, ali gotovo nije imao prijatelja.

Među petrogradskim akademicima, koji su se bavili prirodnim naukama, nije u to vrijeme ostalo viđenih učenjaka. Akademici Kraft i Gmaelin otputovali su u inozemstvo. Richmann, s kojim je Lomonosov izmjenjivao misli, poginuo je. Krašenjinikov umro je ubrzo nakon Richmanna. Razmjerno istaknuti učenjak bio je povjesničar Müller. On je bio radin, uporno je sabirao arhivsku građu, otvoreno se borio protiv akademičkoga ureda. Ali Müller je govoreći o ruskoj povijesti ne jednom povrijedio rodoljubno čuvstvo Lomonosova. Njihove prepirke pretvorile se u stalno neprijateljstvo.

Oko pitanja stihotvorstva i gramatike radio je nepopustljivo i temeljito Tredjakovski. U njegovu razlaganju bilo je vrlo vrijednih misli. Ali Lomonosovu je bila draga živa i oštra riječ, a Tredjakovski je pisao sam o sebi: »Ta ne mogu svi skidati zvijezde s neba.« On je znao mnogo, ali katkad je dosadno ponavljao jedno te isto i branio čak očito pogrešno mišljenje. Neprijateljstvo među Lomonosovim i Tredjakovskim, koje je davno započelo, nije s godinama jenjavalo.

Živo i katkad oštroumno govorio je o književnosti Sumarokov. Ali on je često napadao Lomonosova.

Mišljenja njihova u mnogome su se razlikovala. Sumarokov je tvrdio, da pisati treba daleko jednostavnije, no što je to činio Lomonosov. Sumarokov je stao govoriti sve češće i češće, da su ode Lomonosovljeve suviše bombastične.

Konačno su se razišli ubrzo nakon toga, kad je Lomonosov napisao tragediju »Tamira i Selim« te se i nehotice počeo takmičiti sa Sumarokovim.

I u znanosti i u književnosti morao je Lomonosov u znatnoj mjeri raditi sam.

Još u mladosti pročitao je sa zadovoljstvom misao Erazma Rotterdamskoga, da svaki čovjek može samo na jedan način povećati vrijeme, određeno za život: ne tratiti ga uzalud. Sad je Lomonosov nastojao, da u svoj život uvrsti što više poslova. Pisao je Šuvalovu:

»Svaki čovjek traži za sebe mir od rada: zato nastoji, pošto ostavi pravi posao, da prikrati vrijeme s gostima ili s ukućanima kartanjem, »damama« ili drugim

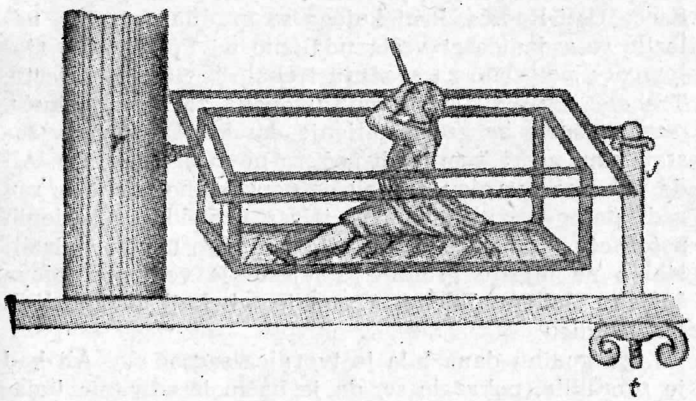

Naprava za promatranja na moru, nacrt Lomonosova.
SPB. 1759.

zabavama, a neki i duhanskim dimom, čega sam se ja već odavna odrekao, jer u njima nisam našao ništa osim dosade.«

Mogao je raditi vrlo mnogo. A ipak je ostalo mnogo nedovršenih poslova. Međutim pak prošlo je već četrdeset godina i život se pomalo stao spuštati niz brdo. Lomonosov kao da je stajao na vrhuncu gore. Trebalo je svršiti nekoje stvari, odavno zamišljene. Lomonosov počne svršavati prije započeto.

Tri godine radio je Lomonosov u laboratoriju tražeći način za proizvodnju bojadisana stakla.

Sad je dobio mjesto i novac za gradnju tvornice. Lomonosov je s radošću mislio na darovanu zemlju.

— Imadem dosta polja, travnjaka, ribolova i šuma u obilju. Tu je brza rječica Rudica, na kojoj se može podići gat i pilana, prijeko potrebna za buduće gradnje.

Lomonosov je sanjario, da će ovdje podići ne samo tvornicu, nego i omanju zvjezdarnicu s automatskim napravama za meteorološka opažanja.

U proljeću godine 1754. bili su položeni temelji tvornice. Gradnja je zahtijevala vrlo mnogo briga i rada. Seoce Ustj-Rudica, kraj kojega se gradila tvornica, nalazilo se sedamdeset vrsta udaljeno od Petrograda. Gotovo sve potrebno za gradnju trebalo je naći na mjestu. Trebalo je urediti proizvodnju opeka za temelje kuća, posjeku šume za grede, piljenje dasaka. Lomonosov sastavi sam nacrt kemijskih peći za novu proizvodnju. Ali da pokrene tvornicu, trebalo je neprekidno paziti na sav rad, stalno tražiti i nalaziti izlaza iz velikih i malenih poteškoća. Lomonosov nije htio i nije se mogao nalaziti stalno na mjestu gradnje. Povjerio je vođenje radova šurjaku, Johanu Zilchu, a sam je tek katkad dolazio u Ustj-Rudicu.

Za godinu dana bila je tvornica sagrađena. Ali kad je proradila, pokazalo se, da je način izrađivanja bojadisana stakla, koji je pronašao Lomonosov, dobar za rad u laboratoriju, ali da je suviše zamršen i mučan za proizvodnju na veliko. Prve godine izradila je tvornica samo jedan pud đinđuha.

— A iz drugih zemalja dovozi nam se svake godine do dvije tisuće pudova đinđuha — govorio je Lomonosov.

Trsio se, da ubrza proizvodnju đinđuha, a u isto vrijeme stao je uređivati proizvodnju posuđa od bojadisana stakla. Ali na to nije mogao trošiti vrlo mnogo vremena, jer se nije kanio potpuno pretvoriti u tvorničara. Bojadisano posuđe mogla je tvornica izrađivati tek s početkom 1757. godine. Za to vrijeme bilo je utrošeno oko sedam tisuća rubalja, a dobiveno vrlo malo.

Lomonosov nastavi raditi i oko mozaika. Godine 1754. počne izrađivati mozaični portret Petra Velikoga. Moglo se očekivati, da će umjetnički radovi od mozaika, koji su bili u velikoj cijeni, donijeti prihod, prijeko potreban, da se održi dotle, dok tvornica prestane donositi gubitke. Ali narudžaba za mozaik nije još bilo.

Na kraju godine 1755 dovrši Lomonosov portret Petra Velikoga i podnese ga Senatu iz zahvalnosti za ukaz o gradnji tvornice. Senat zaključi, da se Lomonosovu saopći, da je »zadovoljan takvom upotrebom njegova rada«, ali se nije žurio, da naruči za državu radove od mozaika. Mjesto prihoda donosilo je tvorničko počinjanje i nadalje gubitke i nove brige. Lomonosov bi zacijelo mogao promijeniti stanje, da je sabrao svu pažnju na proizvodnju bojadisana stakla, ali nije se htio radi dohotka odreći ostalih stvari, koje su za njega bile daleko važnije, iako nisu mogle donijeti koristi.

Lomonosov je i nadalje uporno mislio, kako bi utro put ruskoj omladini k znanju. Obučavanje studenata pri Akademiji bilo je još uvijek loše. Pokušaj, da se u akademiji spoji čisto znanstveni rad s obukom mladeži, nije polazio za rukom.

— Nije svaki učenjak sposoban da uči druge — govorio je Tatiščev kratko vrijeme nakon osnivanja Akademije znanosti.

Imao je pravo. Akademici su i nadalje nastojali da po mogućnosti izmiču od predavanja studentima.

Petar I. govorio je, da je lakše početi nov posao, negoli popravljati iskvareni. I Lomonosov je često mislio:

»Treba osnovati pravo sveučilište«.

To sveučilište imalo se najprije urediti u Moskvi, jer ondje nije bilo ne samo još nijedne visoke škole, nego čak ni gimnazije. Roditelji, koji su htjeli pružiti djeci obrazovanje, morali su za veliku plaću uzimati učitelje strance, koji su dolazili u Rusiju tražiti sreće.

— Ti učitelji većinom ne samo da ne mogu učiti nauci druge, nego i sami ne znadu njezinih temelja. Zato propadaju uzalud mlade godine učenika i najbolje vrijeme za učenje — govorili su ljudi, koji su shvaćali, kako je potrebna srednja i visoka škola.

I. I. Šuvalov podupre misao, da se u Moskvi osnuje sveučilište i gimnazija. Nakon razgovora s Lomonosovim pošalje mu Šuvalov prvi nacrt osnove, prema kojoj se imalo urediti sveučilivte. Lomonosov mu je napisao u odgovoru, da dobro poznaje njegovu ljubav prema naukama, no dodao je misleći na sebe:

»Ali vašoj preuzvišenosti bit će koristan i savjet onih ljudi, koji su povrh toga ne samo sveučilište vidjeli, nego u njemu i učili nekoliko godina, tako da sebi u pameti jasno kao na slici predočuju njihovo uređenje, zakone, obrede i običaje.«

Lomonosov saopći Šuvalovu svoju osnovu novoga sveučilišta. U njemu treba da su tri fakulteta: pravni, medicinski i filozofski s trogodišnjom obukom. Lomonosov nabroji predmete, koje je trebalo predavati na sveučilištu i doda:

»Pri sveučilištu treba da se svakako nalazi gimnazija, bez koje je sveučilište kao oranje bez sjemena.«

Novo sveučilište imalo je davati onima, koji bi ga svršavali, velike prednosti pri stupanju u službu.

Ta osnova postane temelj projekta, koji je I. I. Šuvalov sastavio u svoje ime. 12. siječnja 1755. godine potpiše Jelisaveta Petrovna ukaz o osnivanju Moskovskoga sveučilišta. Uskoro je bilo i otvoreno zajedno s gimnazijom, a druge godine pojavi se u njemu knjižnica, tiskara i knjižara, te stanu izlaziti jedine moskovske novine »Moskovske Vijesti«.

U ukazu Jelisavete Petrovne nije bio spomenut Lomonosov, ali ime njegovo ušlo je zauvijek u povijest Moskovskoga sveučilišta, stvorenoga prema njegovoj osnovi.

U ono vrijeme, kad se stvarao projekat Moskovskoga sveučilišta, vratio se Lomonosov k radu oko udžbenika. Mnogo je razmišljao o pravilima ruskoga jezika.

— Riječ je čovjeku dana zato, da svoje misli može saopćiti drugima. Kad dijelovi stroja leže rastavljeni i ne mogu djelovati uzajamno jedan na drugi, onda kao da ih i nema. Tako bi i ljudi postali slični divljim životinjama, razasutim po šumama i pustinjama, kad ne bi mogli protumačiti jedni drugima svojih misli —, govorio je Lomonosov.

Nakon izdanja »Retorike« stao se uporedo s drugim poslovima baviti i sastavljanjem gramtike. Jednom je napisao ovu bilješku:

»Iako me drugi moji glavni poslovi odvraćaju od jezikoslovnih nauka, no videći da se nitko drugi toga ne laća...«

Rečenica je ostala nedovršenom. Ali smisao je bio jasan: Lomonosov je odlučio, da će sastaviti rusku gramatiku, koje se nitko nije laćao.

— Ako i ne svršim, ali počet ću. Bit će drugima lakše raditi poslije mene. A ne će se ni izgubiti ono, što sam ja skupio i o čemu sam razmišljao — govorio je Lomonosov.

Počeo je dovoditi u red svoje bilješke o ruskoj gramatici, zapisane u različito vrijeme, i pisati nova poglavlja. Pri tome se obilno poslužio knjigom Smotrickoga, iz koje je nekad sam učio. Osim toga koristio se nekojim gramatikama stranih jezika. Ali najviše mu je pomagalo prekrasno poznavanje materinskoga govora. Svako pravilo potvrdio je primjerima iz živoga ruskoga jezika, kojim je tako vješto vladao.

Godine 1755. bila je »Ruska gramatika« gotova. Kad je Lomonosov prije nekoliko godina svršio »Retoriku«, posvetio ju je prijestolonasljedniku Petru nadajući se tako pospješiti njezino izdanje. Odonda su se na dvoru dogodile mnoge promjene. Veliki knez Petar već se odavna oženio, ali je kao i prije bio djetinjast.

— Uznastojte, da se njegovo visočanstvo pokazuje javno svagda ozbiljnim, uljudnim i ugodnim, te da ne očituje ništa smiješno, dvolično i nisko — naređivala je Jelisaveta Petrovna dvoranima, koji su bili pridijeljeni nasljedniku.

Ali udovoljiti toj naredbi bilo je vrlo teško.

Prijestolonasljednikova žena, velika kneginja Katarina Aleksijevna, bila je umna, promišljena i obzirna, a častoljubiva do slavoljublja. Carica se već odavna razočarala u nećaku, a žena njegova nije joj bila po volji. Katarina je razoružavala caricu licemjernom pokornošću, ali znala je pokazati u isto vrijeme, da je nadilazi u nekom pogledu iznoseći na vidjelo svoju ljubav za knjige, kojih Jelisaveta Petrovna nije gotovo nikad čitala.

Carica je strastveno željela, da se prijestolonasljedniku rodi sin.

Mjeseca rujna 1754. godine ispunila se želja Jelisavete Petrovne: rodio se veliki knez Pavao. Carica uzme smjesta dijete u svoje sobe izjavivši, da će ga ona odgajati.

Pavlovo rođenje bude proslavljeno neobično svečano. Lomonosov napiše pozdravnu odu. Iskoristi pritom priliku, da napomene djelovanje Petra Velikoga, koji je bio Pavlov pradjed.

Rasti, rasti, rasti, ojačaj,
S velikim pradjedom koračaj.
Nek diže nada te smjela
I nastavi Petrova djela.
Jer mnogo ih još te čeka,
Što svršit ćeš svoga vijeka.

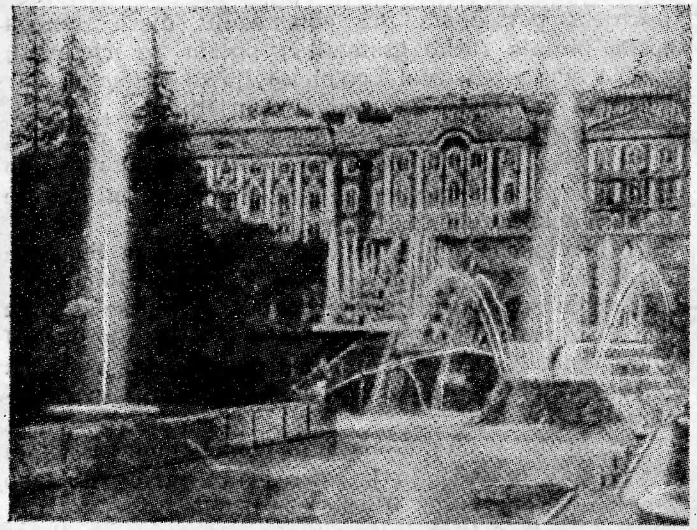

Peterburški dvorac

»Rusku gramatiku« posvetio je Lomonosov »Velikom knezu Pavlu Petroviću, premilostivom gospodaru«. A »premilostivi gospodar« ležao je u ono vrijeme u vruće naloženoj sobi, u kolijevci, prevučenoj mrkim lisičjim krznom. Bio je povijen u flanelaste pelene, pokriven atlasnim, vatom punjenim pokrivačem, na kojemu je ležao baršunasti gunj, podstavljen mrkim lisičjim krznom. Njegovo oblo lišce s naprćenim nosićem bilo je pokriveno znojnim kapljicama, ali nitko se nije usudio skinuti gunj bojeći se caričine srdžbe. A velika kneginja Katarina mislila je puna nemira, hoće li ostati na životu njezin sin, bude li se Jelisaveta Petrovna brinula za nj tako vruće.

Malom Pavlu nije bilo stalo do posvećene mu »Ruske gramatike«. Ali s vremenom morao se upoznati s tom knjigom. Kao jedina gramatika ruskoga jezika postala je prijeko potrebnom pri obučavanju djece. Mnoga sporna pitanja ruske gramatike, počela se rješavati, kako je bilo određeno u Lomonosovljevoj gramatici.

Samo je Sumarokov govorio zagrižljivo:

— Naš Pitagora ne poznaje moskovskoga narječja, jer se rodio u selu takvoga kotara, u kojemu ne samo seljaci, nego i plemići govore vrlo loše. A mi mu se moramo pokoravati!

I Tredjakovski, koji se vazda prepirao sa Sumarokovim, bio je ovaj put spreman složiti se s njim.

Lomonosovljeva »Ruska gramatika« održala se u školi duže nego ikoja druga ondašnja školska knjiga. U stotinu godina izdana je ona četrnaest puta, a mnoga njezina pravila uvrštena su u udžbenike, koji su je zamijenili.

Posao oko gramatike pošlo je Lomonosovu za rukom dovršiti. Ali nesvršenim je ostao jedan posao, isto tako zamršen: sastavljanje »Ruske povijesti«.

Već godine 1749. počeo je Lomonosov za vrijeme spora s Müllerom čitati ljetopise i druga vrela. Toga rada nije napuštao ni kasnije baveći se ruskom poviješću uporedo s ostalim poslovima. Osim omanje knjižice »Sinopsis«, koja je bila prepuna izmišljotina, a izdana prvi put u XVII. stoljeću, nije još uvijek bilo objelodanjeno nijedno djelo, što bi prikazivalo rusku povijest.

Za Lomonosova je bavljenje ruskom povijesti bio ne samo znanstveni rad nego i rodoljubni posao. Želio je dokazati, da ruski narod ima veliku prošlost.

I. I. Šuvalov zahtijevao je sa svoje strane, da se Lomonosov bavi što više poviješću Rusije. Šuvalov je mislio, da samo Lomonosov može napisati knjigu o prošlosti ruskoga naroda vatreno i živo.

— Njezino veličanstvo željelo bi vidjeti rusku povijest napisanu vašim stilom — rekao je Lomonosovu mjeseca ožujka 1753. godine na dvorskom danu u Moskvi.

Lomonosov odgovori, da bi bio sretan, kad bi mogao udovoljiti toj želji.

Godine 1754. napisao je koncept prvih triju poglavlja »Ruske povijesti«. Ali da je dovrši, trebalo je utrošiti mnogo vremena.

Lomonosov je vidio, da njegov raznovrsni rad sve većma potiskuje bavljenje kemijom i fizikom. Želio je trošiti na te nauke barem one satove, koje ostali ljudi upotrebljuju za odmor.

»Nadam se, da će i meni za odmor od rada, koji dajem za pisanje ruske povijesti i poljepšavanje ruskoga jezika, biti dopušteno upotrebiti mjesto biljarda nekoliko sati na dan za fizikalne i kemijske pokuse«, pisao je Šuvalovu.

Lomonosov se i nadalje bavio prirodnim naukama. Radio je oko pronalaska »malena stroja«, koji će u visine dizati toplomjere i ostale meteorološke sprave za opažanja u atmosferi. Uza sav posao oko »Ruske gramatike« i »Ruske povijesti« napisao je Lomonosov »Riječ o postanku svijeta«, koju je izrekao godine 1756. na javnom sastanku Akademije znanosti. Ovda-onda polazilo mu je za rukom vršiti kemijske pokuse. I sve više se uvjeravao, da se u kemijskom laboratoriju ne smije raditi na prekide. Kemija traži polagan i mučan rad. Svako novo opažanje trebalo je kontrolirati mnogim brižno pripremljenim pokusima. Oni se nisu smjeli raditi u žurbi.

»U kemiji treba raditi iz dana u dan. Smetaju li drugi poslovi tome radu, ne će od njega biti dovoljne koristi«, mislio je Lomonosov.

I on shvati, da je potrebno birati. Imao je ili napustiti kemijski laboratorij, ili osloboditi vrijeme za rad u njemu. Lomonosovu je bilo teško osloboditi se od ostalih poslova.

Mnogo brige i posla zadavala je kao i prije tvornica bojadisana stakla i radionica mozaika. Ali napustiti ih nije Lomonosov mogao, sve kad bi i htio, jer se nije mogla ostaviti stvar, a da se ne pokuša izvući za nju pozajmljeni i potrošeni novac. Mnogo vremena oduzimao mu je rad oko »Ruske povijesti«. Ali rodoljubno čuvstvo poticalo je Lomonosova da nastavi proučavanje povijesti Rusije čak i na štetu ostalih, bližih poslova. Nije htio ograničiti ni druge zamisli, ostvarenje kojih je također zahtijevalo mnogo vremena. Lomonosov je shvaćao: poslova, potrebnih domovini, ima mnogo, a ljudi, koji bi ih mogli obavljati, još je vrlo malo. A ipak je morao izabrati. Godine 1754. izjavi Lomonosov na jednom akademičkom sastanku:

— Ja sam sada toliko zaposlen pisanjem »Ruske povijesti« i drugim poslovima, da ne vjerujem, hoću li imati dovoljno vremena baviti se kemijom. Korisno bi bilo naći drugoga profesora kemije.

— Istina je, da se gospodin Lomonosov sada vrlo malo bavi kemijom. Zaista je potrebno pozvati drugoga profesora kemije — požuri se reći Müller.

Godinu dana nakon toga stigne u Petrograd novi akademik, profesor kemije Salhov, pozvan iz inozemstva. Rad Lomonosovljev na području prirodnih nauka nije prestajao. Uzimao je i nadalje nove teme za svoja istraživanja. Godine 1757. održao je na akademijinu sastanku govor »O postanku kovina od potresa«.

U tom govoru ne samo da je Lomonosov iznio vrste potresa, koje su već bile poznate znanosti, nego je prvi put uočio valovito gibanje zemaljske kore, kao i neosjetljive potrese, koji neopazice i postepeno mijenjaju slijeganje slojeva u zemlji. Prvi je znanstveno postavio pitanje o podrijetlu rudnih žila izrekavši pretpostavku, da su to pukotine u zemaljskoj kori, koje puni nutarnjom vrućinom zemljinom rastaljena masa, sastavljena od kovina, ili voda s otopljenim kovinama, koja se cijedi iz susjednih slojeva, a onda ih taloži u pukotine.

Proučavao je nadalje i druga prirodoznanstvena pitanja sa svojstvenom mu samostalnošću i smjelošću misli.

Pošto se rastao s kemijskim laboratorijem, koji je sagrađen po njegovu nastojanju godine 1748. nakon duge borbe, odluči Lomonosov odseliti se i iz državne kuće, kraj koje je taj bio podignut.

Lomonosovu pođe za rukom, da u sredini grada dobije »šest izgorjelih mjesta«. Tu sagradi sebi kuću, a u njoj uredi novi omanji, ali dosta dobro snabdjeveni laboratorij. U njemu je mogao vršiti pokuse, kad je imao vremena.

Lomonosov je ostao akademikom i pošto se odrekao bavljenja kemijom. Radio je isto tako naporno kao i prije. Ali istraživanje na području fizike i kemije prestalo je biti onakvim temeljnim poslom Lomonosova, kakvim je bilo na početku njegova rada u Akademiji znanosti.

PREPIRKE I USPJESI

Postavši hetmanom proživio je predsjednik Akademije znanosti grof K. G. Razumovski u Ukrajini bez prekida poldrug godine dana. U gradu Gluhovu bila je za nj sagrađena divna kuća, a u staroj hetmanskoj rezidenciji, u Baturinu, gradili su najbolji graditelji, pozvani iz Petrograda, pravi dvor. Razumovski je počeo živjeti u Ukrajini kao vladajući knez. Život petrogradskoga carskoga dvora kao da se ponavljao u nešto smanjenu vidu u hetmanovoj kući. Isto tako svirao je talijanski orkestar za vrijeme svečanih objeda, palili se prekrasni vatrometi na svečane dane i priređivale predstave francuske družbe glumaca. Grigorije Nikolajević Teplov vodio je sve poslove, koji su dolazili hetmanu na rješavanje, izrađivao nacrte odluka i naloga. Teplov se morao snalaziti u novim za njega pitanjima upravljanja Ukrajinom. Ali on je nalazio vremena, da se dopisuje sa Schuhmacherom, pa je izvještavao Razumovskoga, kad je Akademija znanosti željela dobiti od njega kakav ukaz.

Unatoč raskoša, kojim se Razumovski znao okružiti u Gluhovu, bilo mu je teško daleko od carskoga dvora, pa se nastojao vratiti uvjeravajući, da je ukrajinsko podneblje štetno za njegovo zdravlje. Godine 1753. pojavio se u Moskvi, gdje je bila carica, onda se zajedno s dvorom vratio u Petrograd i proživio tamo oko tri godine dobivajući i nadalje pedeset tisuća rubalja na godinu hetmanske plaće i goleme dohotke od ukrajinskih imanja.

Za Razumovskim vratio se u Petrograd i Teplov. Za sada nije imao velik čin — bio je kao i Lomonosov kolegijski savjetnik. Ali već su mu se dodvoravali ljudi, koji su stajali više od njega na službenoj ljestvici. O njemu su zavisili svi, koji su imali bilo kakav posao kod Razumovskoga.

Teplov je znao steći glas čovjeka vrlo poslovna i velikih veza. Rado su ga primali u kućama petrogradskih velikaša i cijenili kao subesjednika i gosta, koji je znao kazati u pravo vrijeme pogodnu riječ, koji se čak razumije u glazbu, jer umije sam sastaviti pratnju na glasoviru za osjećajne napjeve, što su u ono vrijeme postali moderni u salonima.

Već u ono vrijeme, kad je Teplov bio imenovan prisjednikom akademijina ureda, odredio je Razumovski: »Da bude član akademijskoga vijeća i da je u činu pred svima akademicima, osim gospodina savjetnika Schuhmachera.«

Vrativši se u Petrograd stao je Teplov katkad pohađati konferenciju, držeći se vrlo uljudno, kao što se pristoji čovjeku dobra vladanja, ali ponešto naduto. Na jednom sastanku dođe između njega i Lomonosova do sukoba.

Godine 1754. odluči Senat da točno odredi zadatke, radni red i činovništvo državnih ustanova. To je bilo potrebno: skupilo se mnogo ukaza, koji su mijenjali prvobitna pravila različitih državnih ustanova i protivurječili jedan drugome. Akademija znanosti primi pitanje, kakve dodatke ili promjene želi da se unesu u njezin pravilnik. Na sastanak konferencije došli su Teplov i Schuhmacher, koji su godine 1747. sastavili pravilnik, prema kojemu je sva vlast u akademiji pripadala predsjedniku i uredu.

— Držim, da naš pravilnik ne treba nikako mijenjati. Nije načinjen tako davno, a novih najviših ukaza nije odonda bilo. Prema tome ne treba nastojati razjašnjavati ono, što je i bez toga jasno — rekao je Teplov.

— Najviših ukaza, istina, nije bilo, ali predsjedničkih i uredskih nakupilo se prilično. I sjetivši ih se može se reći, šta se u tom pravilniku pokazalo štetnim — odgovori Lomonosov.

Pozivajući se na pravilnik rješavali su Schuhmacher i Taubert u ime predsjednika poslove akademičke po svojoj samovolji ne vodeći računa o akademicima. Predsjednička vlast, uređena pravilnikom, samo je jačala ured lišavajući akademike svakoga prava. Obučavanje ruskih studenata bilo je u akademiji još uvijek vrlo loše uređeno. Lomonosov odluči reći još jednom, kako treba poboljšati rad Akademije znanosti.

— Akademija se nalazi u znatnom nazadovanju zbog mnogih nedostataka pravilnika. Mada se broj ruskih učenjaka ponešto i povećao, ipak ih je još vrlo malo. A prema pravilniku imadu se obučavati pri akademiji svega trideset studenata, pa je i to rečeno, da se ne primaju seljačka djeca, koja su dužna plaćati glavarinu. U drugim zemljama je onaj student poštovaniji, koji se bolje uči, a nitko se ne brine, čiji je on sin. Prema našemu pak pravilniku ne smije se obučavati seljak, jer se on svršivši obuku ne će vratiti u selo, pa će biti manje glavarine na godinu za stotinu i dvadeset kopejaka. Kao da je to tako velik novac za državu, da ga je šteta izgubiti za dobivanje jednoga učenoga Rusa, a probitačnije je pozivati za tisuću rubalja tuđinca učenjaka. Glavna pak nevolja u tom je, što akademijom upravljaju ljudi, koji su ravnodušni prema znanosti, koji postupaju s učenjacima po svojoj volji prikrivajući se imenom gospodina predsjednika. Sve poslove ima rješavati predsjednik, kao da jedan čovjek može znati sve nauke — reče Lomonosov.

— Gospodin Lomonosov želi očito oduzeti vlast njegovoj svjetlosti predsjedniku Akademije znanosti — primijeti Schuhmacher.

— Želim samo skinuti s njega breme, koje nadilazi sile jednoga čovjeka, pa ma tko on bio — odgovori Lomonosov.

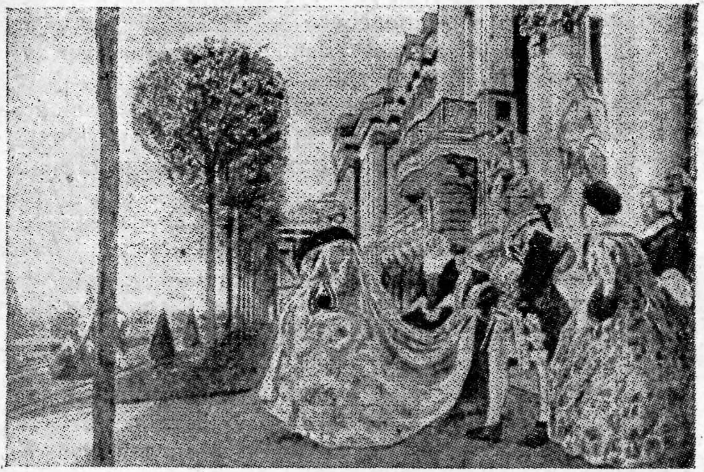

Jelisaveta Petrovna u Carskom Selu
Po slici E. E. Lansera

— U našoj akademiji već se dogodilo, da su profesori, koji su rasuđivali o stvarima, koje na njih ne spadaju, dobili opravdano zato ukor od gospodina predsjednika. Gospodin Lomonosov trebao bi to pamtiti i ne govoriti suvišnih riječi — reče sugestivno Teplov.

— A ja smatram, da oni pravi Rusi, koji napustivši nauke častoljubivosti radi pomažu malo učenim tuđincima, usidrenima u uredu, da zapovijedaju akademijom, pričinjaju domovini štetu — reče Lomonosov i doda povisivši glas: — Ja ne samo da se ne želim bojati moćnih ljudi, nego ni život svoj ne ću žaliti za korist nauka.

Dirnut u živac odgovori Teplov isto tako oštro. Lomonosov ne ostade dužan i odgovori još daleko oštrije.

— Za uvrede, koje mi je nanio gospodin Lomonosov, ne želim s njim više biti na akademičkom sastanku i molim, da se to unese u zapisnik — reče Teplov dižući se s mjesta.

— I ja smatram, da je moja daljnja nazočnost nepotrebna — reče Schuhmacher.

Sjednica se prekine. Akademici se raziđu, raspravljajući o prepirci, koja se zbila.

Nakon nekoliko dana odredi predsjednik: Lomonosovu se zabranjuje bivati na sjednicama konferencije, ima se pozvati u ured i ukoriti preko uredskoga tajnika. Lomonosov napiše Šuvalovu:

»Ja sam osuđen. Teplov je čitav i slavi pobjedu. Krivac je opravdan, a pravi okrivljen!«

Lomonosov je tvrdio, da se Schuhmacher nada, da će ga izgurati iz Akademije, kao što je »istjerao iz Rusije« one profesore, koji nisu htjeli dopustiti, da se njima »titra po svojoj volji«.

— Predsjednikovim nalozima spreman sam se pokoravati, ali ne Teplovu — govorio je Lomonosov.

Molio je Šuvalova, da ga zaštiti porazgovorivši se s caricom.

Razumovskomu i Šuvalovu bilo je ugodnije da budu u dobrim odnosima držeći, da je to probitačnije i prijatnije, negoli škoditi jedan drugome. Na prvom dvorskom danu upozorio je Šuvalov s puno takta Razumovskoga, razgovarajući se s njim, da zabrana Lomonosovu, da pohađa akademičke sastanke, može izazvati čuđenje i neodobravanje sviju, koji cijene njegova djela. Razumovski nije htio uzimati suviše k srcu prepirku u akademiji. S ljubaznosti svjetskoga čovjeka reče, da je spreman ovaj put oprostiti Lomonosovu, ako je to ugodno Šuvalovu.

Teplov se zadovoljio tim, što je pravilnik ostao u prijašnjem obliku i nije smatrao potrebnim, da produbljuje svađu. Ubrzo primi Lomonosov prijedlog, da na javnom svečanom sastanku Akademije znanosti izreče »Pohvalnu riječ Petru Velikome.« A Teplov, koji je bio s drugim uglednim gostima nazočan na sastanku, držao se tako, kao da se nije ništa dogodilo.

Na akademičkim sjednicama dolazilo je ne jednom do sukoba između Lomonosova i Müllera i Tredjakovskoga. Te prepirke postale su još oštrijima, kad je Akademija znanosti počela izdavati novi časopis.

U Lomonosovljevim mladim danima izdavala je Akademija znanosti uz »Petrogradske Vijesti« »Primjedbe k Vijestima«, u kojima su se tiskali opće razumljivi članci iz različitih područja znanosti. To je bio prvi popularno znanstveni časopis, koji je u mladosti vidio Lomonosov. Otkako je Nartov godine 1742. prekinuo to izdavanje radi štednje, prošlo je dvanaest godina. Ali radoznali ljudi nastojali su dobiti barem stare brojeve »Primjedaba«.

Mjeseca siječnja 1755. godine pisao je Lomonosov Šuvalovu, da je vrlo poželjno obnoviti taj časopis, ali u drugom obliku.

»Samo ne na takvim papirićima od jednoga lista, nego mjesečno ili svaka četiri ili tri mjeseca«, pisao je Lomonosov tražeći, da novi časopis ne izlazi u tankim sveščićima, nego u knjižicama kao najbolji evropski povremeni časopisi.

Želja Lomonosovljeva se ispunila: predsjednik akademije odredi, da se od siječnja 1755. godine svakoga mjeseca izdaje novi časopis. Dobio je ime »Mjesečni radovi, što služe za korist i zabavu.«

Tako se u Rusiji pojavio prvi časopis. Za urednika mu bude određen Müller, koji je pritom izjavio, da unaprijed moli, da se izbavi od Lomonosovljevih napadaja, jer je među njima »bila velika svađa«.

— Misli li gospodin Lomonosov, da tu stvar može bolje obaviti od mene, neka je preuzme, ali samo da se obveže, da ne će biti zadržavanja — reče Müller.

I bez toga prenatrpan radom, nije Lomonosov mogao dati takve obveze.

Ne želeći zavisiti od Müllera kao urednika, nije surađivao u časopisu.

Zato je Tredjakovski namislio uvrstiti što više svojih stvari u »Mjesečne radove«. Radio je u to vrijeme i nadalje s prijašnjom upornošću. Tredjakovski je svršavao prijevod desetoga sveska »Povijesti staroga vijeka« od Rollina.

— Od toga posla već sam izgubio svoje zdravlje, jer — može se reći — svakoga sata na njemu radim znajući, koliko je ta povijest svima kod nas omiljela — govorio je Tredjakovski.

Ali izdavanje je išlo vrlo polagano: tiskao se tek četvrti svezak, preveden prije nekoliko godina. Tredjakovski je prepjevao u stihovima sve psalme. Taj rad nije uopće izdan.

Vasilije Kirilović nastojao se držati, kako dolikuje filozofu, koji je iznad napadaja suvremenika. Dolazeći na sjednice ozbiljno se klanjao, sjedao na svoje mjesto i šutio uperivši pogled nekamo uvis, kao da ne vidi prisutnih. S Lomonosovim neprijateljevao je otvoreno, od ostalih je bio uvrijeđen, jer su se ismjehivali njegovu pravopisu i stihovima. S akademicima Nijemcima nije se gotovo razgovarao, jer nije htio naučiti njemački jezik, kojim su oni obično govorili.

Tredjakovski se nastojao držati mirno, ali duša mu je bila puna uvreda, zlovolje i negodovanja. Kad bi morao reći svoje mišljenje, nastojao je promišljeno birati riječi i govorio je polagano, dugo i dosadno. Ali često je provaljivala razdraženost, koju nije mogao svladati.

Kad je bilo odlučeno izdavati »Mjesečne radove«, predao je Tredjakovski Mülleru crticu iz rimske povijesti »O sukobu Horacijaca s Kuriacijima«, a onda članak »O starom, srednjem i novom stihotvorstvu ruskom«. U tom članku dao je Tredjakovski s velikim poznavanjem stvari kratku povijest ruskoga stihotvorstva.

Oba članka bila su prihvaćena za tisak.

— Mogu davati svakoga mjeseca ne samo djela u prozi, nego i u stihovima — rekao je Tredjakovski Mülleru.

Ovaj ne odgovori ništa.

Članci Tredjakovskoga bili su napisani po njegovim pravilima: pridjevi muškoga roda svršavali se u množini na »i«, mjesto slova »z« stajalo je svuda latinsko »s«, a mjesto običnoga »и« upotrebljavao je »i s točkom«. Tredjakovski je molio, da mu se članci tiskaju njegovim pravopisom.

— Čemu da se pridjevi svršavaju u množini na »i«, kad je ta misao gospodina Tredjakovskoga odavna zabačena kao suprotna običaju i zdravome smislu? — upita Lomonosov.

— Da to protumačim, pišem novu raspravu, pa ću moliti, da bude uvrštena u »Mjesečne radove« — odgovori Tredjakovski.

Lomonosov reče nekoliko podrugljivih primjedaba. Tredjakovski stane gubiti živce. Poče prepirka, koja je oživjela sjednicu.

Vrativši se kući napiše Lomonosov epigram protiv Tredjakovskoga. Lomonosov istakne, da pjevači obično ne otežu glas »i«. Počeo je epigram šalom, kako se čak i u pjevanju nastoji ne isticati glas »i«:

Kad pjevači žele, da pjesme dal'ko segnu,
Tad pjevajući glas A najduže otegnu.
Na E i O pak umjereno drže,
A preko U i I prelete što brže.

Nakon nekoliko ovakvih šaljivih dokaza zaključi Lomonosov:

Dovoljno nam vele ti dokazi jasni,
Da osim I nužni su i drugi nam glasni.
Mjesto ili često već il' se može čuti,
Pretjerano I na dobro ne sluti.
Sad se već izvol' čuje mjesto izvoli,
Šta nam tu Tresotin s I pamet soli?

Lomonosov pokaže taj epigram ostalim akademicima, pa se on odmah raširi u prijepisima. Tredjakovski je znao, da će ga pročitati Šuvalov, Teplov i na kraju krajeva sam Razumovski.

— Ja, koji ne zaslužujem ime zagrižljivca i zlobnika, čudim se samo strasti — govorio je Tredjakovski. I odgovori stihovima:

Pjesnika ne znam koga pjesma je ta luda,
Al' očito budale, što mahnita svuda.
Ljepotom mu glupost je i smušenost svaka,
Kočijaša grdnje, buncanje seljaka.

Riječi »buncanje seljaka« dokazivale su, da Tredjakovski dobro znade, tko je napisao protiv njega epigram: neprijatelji su uvijek peckali Lomonosova zbog njegova seljačkog podrijetla.

Lomonosov odgovori Tredjakovskome kratkom pjesmom:

Zavidniku, vele, ljuto se osveti,
Iako šteta od njeg' mi ne prijeti.
Zojilova* grdnja ako mi ne škodi,
Može li zbog njega srdžba da se rodi?
Rasrdim se ipak, u srdžbi dižem bat.
Mahnem, al' na koga? Tu čudan sjedi svat.
Muho, kolikogod zbog mene se kiniš,
Leti, pjevaj, tugo, štete mi ne činiš.

Dva su članka Tredjakovskoga bila uvrštena u »Mjesečne Radove«. Time je prestala njegova suradnja u časopisu.

Sve misli Tredjakovskoga bile su sabrane oko književnoga rada. Bio je nesebično odan književnosti. Ali njegovo znanje i nove misli ostale su gotovo neopaženima, a neuspjele izričaje lovili su podrugljivci.

Sastavši se s Müllerom reče mu Teplov sa smiješkom:

— Opominjem se, u »Primjedbama Vijestima« za godinu 1740. bilo je jednom rečeno: »Nemaš li dovoljno sposobnosti, da pjevaš s labudima, budi barem toliko

---

* Zojil — zloban kritičar.

ponosan, da ne vičeš s guskama«. Žaliti treba, što Vasilije Kirilović toga ne shvaća. Ne treba tiskati ništa, što on piše, osim »Povijesti« Rollina.

Tredjakovski preda Mülleru jedan za drugim šest rukopisa. Nijedan nije bio uvršten.

— Nisam vam dužan odgovarati — reče Müller, kad ga je Tredjakovski zapitao na akademičkoj sjednici, zašto ne donosi njegove rukopise.

»Na oko sam zašutio, ali srce mi se kidalo na komade«, spominjao se poslije Tredjakovski.

— Posve sam danas suzbijen s bojišta — rekao je nakon te sjednice.

Obilno se okoristio novim časopisom drugi Lomonosovljev protivnik — Sumarokov. Uvrštavao je tu raznovrsne pjesmotvore: lirske pjesme, ode i epigrame.

U časopisu se pojave novi suradnici. Oni su prevodili s tuđih jezika i sami su katkad pisali popularno-znanstvene članke. Lomonosov je i nadalje ostajao postrance od toga posla. Znao je bolje od ikoga pisati jasno, obično i izrazito. Bavio se mnogim pitanjima, zanimljivima za široke krugove čitatelja. Ali staro neprijateljstvo nije dopuštalo Lomonosovu, da djelatno sudjeluje u časopisu, koji se počeo izdavati na njegov prijedlog.

Čak i omanje svoje članke morao je izdavati u posebnim brošurama ili ih uvrštavati u svoja sabrana djela. Kad je godine 1757. Lomonosovu pošlo za rukom objelodaniti drugo izdanje sabranih djela, tiskao je u njemu članak: »O koristi knjiga crkvenih na ruskom jeziku«. U tom članku pisao je Lomonosov, da različita djela mogu prema sadržaju biti napisana različito: »visokim, srednjim i niskim stilom«, pa je nabacio pravila za upotrebu u književnosti crkvenoslavenskih riječi, koje su se sačuvale u ruskom jeziku.

U »Sabrana djela« uvršteni su i govori, koje je Lomonosov držao na svečanim sjednicama Akademije znanosti.

Lomonosov je nastavio u isto vrijeme raditi na različitim područjima. Nastojao je, da svrši već započeto, ali često, prije no što je stigao da to učini, započinjao je opet nov posao.

Rad njegov postao je još zamršenijim, kad mu se pružila mogućnost, da donekle sudjeluje u upravljanju akademijom.

Godine 1755. navršilo se Schuhmacheru šezdeset i pet godina. Malo prije toga dobio je čin državnoga savjetnika, a vlast njegova bila je i nadalje velika. Ali iznenada počne brzo starjeti. Kao uvijek dolazio je Schuhmacher u ured rano, u devet sati ujutro. Isto tako kao i prije dolazio je u njegov kabinet smjesta tajnik, da izvijesti o tekućim poslovima. Ali nekad tajnik nije još stigao dovršiti izvještaj, a Schuhmacher je već počinjao diktirati kratku i jasnu odluku. Sad je često molio, da se ponovi rečeno i oklijevao je, kao da se nastoji sjetiti, kako je radio prije u sličnim slučajevima. Katkad je zaboravljao, da izda potrebne odredbe, a drugom prilikom govorio je dva puta jedno te isto. Uredski namještenici počeli su govoriti među sobom, da Schuhmacher više nije onaj, koji je bio.

Druge godine nije neko vrijeme uopće dolazio u ured, jer se nije osjećao dobro. Onda je opet počeo dolaziti u službu u obično vrijeme, ali svi opaze, da mu se tresu ruke i da teško misli.

Sve poslove počeo je sad uzimati u svoje ruke Taubert, koji je pod rukovodstvom Schuhmacherovim već upravljao knjižnicom, tiskarom i knjižarom. Nije bio tako spretan i iskusan kao Schuhmacher, ali je nastojao djelovati isto tako samovlasno.

— Zar će Taubert zaista naslijediti od Schuhmachera akademiju, koju mu je ovaj dao za prćiju uz svoju kćer? — govorio je Lomonosov.

Međutim ma koliko nastojao Razumovski različitim izlikama produžiti svoj boravak u Petrogradu, morao se na kraju krajeva ipak vratiti u Ukrajinu. S njim je

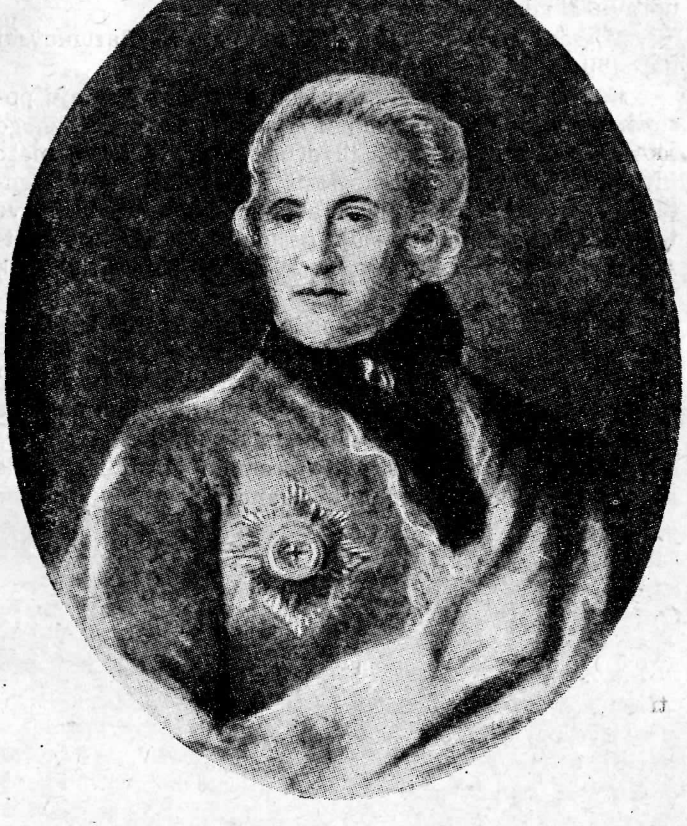

A. P. Sumarokov
Portret umj. Rokotova

otputovao i Teplov. Nije bilo zgodno prepustiti čitavu upravu akademije samome Taubertu.

Mjeseca veljače 1757. godine potpiše Razumovski naredbu:

»Da ne bi bilo zadržavanja u urednom vođenju poslova u mojoj nenazočnosti u slučaju bolesti državnoga savjetnika Schuhmachera ili druge nezgode, kojoj može biti izvrgnut zbog iznemoglosti i odmaklih svojih godina... neka prisustvuje u akademičkom uredu i sve tekuće spise s njim potpisuje gospodin kolegijski savjetnik i profesor Lomonosov i kolegijski prisjednik Taubert.«

Schuhmacherova vlast prilazila je kraju. Lomonosov je dobio pravo, da sudjeluje pri upravljanju akademijinim poslovima. Ali ruke njegove bile su u znatnoj mjeri svezane: bez pristanka iznemogloga Schuhmachera i Tauberta nisu njegove odluke imale moći.

Takva pobjeda davala je premalo vlasti za to, da se popravi stanje Akademije znanosti.

PRIVIDNA VLAST

Dok je Schuhmacher upravljao samovlasno uredom, osjećao se Lomonosov dolazeći onamo u kakvoj stvari, kao da prestupa prag tuđe, državne ustanove. Sad se na prvi pogled Lomonosovljev položaj oštro promijenio. Kad bi dolazio u ured, žurio bi se otpušteni vojnik, koji je služio kao čuvar, da s njega skine bundu, a činovnici su ustajali i uljudno se klanjali. Neprijatelji su govorili zavidno o vlasti, koju je dobio Lomonosov. Zaviđali su mu i zbog drugih stvari.

Lomonosov se preselio u svoju kuću. To je bila velika prizemnica s kaljevim pećima i sobama, od kojih su zidovi bili prevučeni lijepo islikanim platnom. Kraj kuće bio je vrtić s grmovima ribizla i malina, s nekoliko jabuka i sjenicom, u kojoj je Lomonosov mogao čitati i pisati za ljetnih dana.

Tvornica stakla u Ustj-Rudici počela je izrađivati posuđe od bojadisana stakla. Istina, zasad su uspijevali samo modri vrčevi, šalice i bočice. Ali kad bi pošlo za rukom urediti njihovu prodaju, pokrio bi se gubitak, koji su još uvijek donosile đinđuhe. Mozaička radionica bila je uređena i u njoj su se mogle izrađivati slike i portreti.

»Prilaze kraju moje kućne brige i razmišljanja o tvornici i sve ostalo«, pisao je Lomonosov I. I. Šuvalovu.

Nadao se, da će doći vrijeme, kad će moći sabranije pisati i poprimati mjere, potrebne da se poprave poslovi

Akademije znanosti. Ali brige se nisu smanjivale, nego su rasle.

Modro stakleno posuđe, proizvodnja koga bijaše uređena s tolikom mukom, prodavalo se slabo. Trebalo je povezati se s trgovcima, možda otvoriti omanju trgovinu u Petrogradu i prodavati sve, što je izrađivala tvornica. Ulaziti u takve poslove nije Lomonosov mogao, ni htio. Tvornica je i nadalje radila s gubitkom, pa se morao izvlačiti uzimajući unaprijed plaću od Akademije znanosti. Trebalo je međutim vraćati zajam, dobiven od države za gradnju tvornice.

Lomonosov zamisli podići kao spomenik nad grobom Petra Velikoga velike mozaičke slike, koje bi prikazivale njegova djela. Hvaleći mnogo puta Petra u odama htio je Lomonosov da prikaže njegova junačka djela i u proizvodima od mozaika. Narudžba za te mozaičke radove mogla je dati i novac za plaćanje zajma.

Godine 1758. podastre Lomonosov Senatu proračun mozaičkih slika za spomenik Petru Velikome. Senatori odobre ovaj projekat, ali se zategne potvrda proračuna. Novčani poslovi uznemirivali su i nadalje Lomonosova.

I vlast, koju je dobio u akademičkom uredu, donosila je također brige, a gotovo nije zadovoljavala.

Kad je počeo zasjedati zajedno sa Schuhmacherom i Taubertom, govorio je Lomonosov svoje mišljenje čvrsto i oštro. Schuhmacher je slušao bezvoljno, kao da Lomonosovljeve riječi dolaze odnekale izdaleka. Taubert se u prvi čas kao ponešto smeo. Lomonosov izreče želju, da pod svoj nadzor stavi sve poslove, kojima je dotle upravljao Taubert sam.

— Knjižnica treba da je sastavljena od knjiga, a ne od zlatnih ormara. A knjigama je naša knjižnica vrlo siromašna — izjavi Lomonosov.

Tražio je od Tauberta podatke o svim izdacima za knjižnicu i sve obračune o gradnjama, kojima je ovaj upravljao.

Osjetivši opasnost započne Taubert borbu. Stao se protiviti gotovo svakome novom prijedlogu Lomonosova. Pri glasovanju slagao se Schuhmacher vazda s Taubertom. Lomonosov bi ostajao sam. Ali nije popuštao. Ako Schuhmacher zbog bolesti nije dolazio, a Taubert se nije složio s Lomonosovim, ostale bi stvari neodlučenima.

— Gospodin Lomonosov pravi zbrku u akademijinim poslovima — tužio se Taubert.

Pisao je Teplovu, da rad ureda zapinje.

Teplov smisli izlaz, a Razumovski potpiše kao uvijek pripremljeni ukaz. Lomonosov dobije nadzor nad akademijinom gimnazijom i obučavanjem studenata, nad zemljopisnim i povijesnim odjelima akademije, a Taubert je imao upravljati knjižnicom, knjižarom i mehaničkim radionicama. Akademik Stellin morao je nadzirati bakroreske i risarske radionice. Važnije odluke trebalo je kao i prije primati zajedno. Uskoro je mjesto potpuno iznemogloga Schuhmachera stao bivati na sjednicama Stellin.

Akademik Stellin se čitavoga života držao pravila: treba se slagati sa svima i svima se smješkati, da uspješnije svršavaš svoje poslove.

Kad su se sad Lomonosov i Taubert oštro razilazili u mišljenju, tražili su, da Stellin reče svoje. Ovaj se uljudno smješkao i nastojao dati neodređen odgovor.

— Uljudnost i komplimenti ne znače ništa u poslovima, koji se tiču državnoga dobra, a osobito kad prevladava nepravda. A ne možete li vi kazati ništa osim uljudnosti, izjavite to pismeno — govorio je Lomonosov Stellinu.

Stellin nije htio dati izjave, da nije u stanju govoriti ništa osim »uljudnosti«. Radije je šutio i predlagao, da se rješenje prijepornoga pitanja odgodi do drugoga puta.

Taubert se malo zanimao za obuku, pa se na tom području nije toliko protivio Lomonosovu kao u drugim stvarima.

Lomonosov ode u gimnaziju i uvjeri se, da učitelji zanemaruju satove, a u razredima da je nečisto. Na njegov zahtjev budu poprimljene mjere, da se dokine taj nered. Ujedno je svratio pažnju i na učeničko vladanje.

— Prva dužnost gimnazijalaca jest — da u učenju budu vrlo marljivi. Ne smiju dopustiti nijednoj drugoj sklonosti da ojača u pameti toliko, da nastojanje oko učenja pretrpi ma i najmanje slabljenje — govorio je Lomonosov.

Zahtijevao je, da učenici ne šapću jedan drugome pri ispitima i za vrijeme obuke.

— Pohvalno je uzajamno pomaganje gimnazijalaca, pa jedan može slobodno tumačiti drugome ono, čega ovaj ne razumije. A kad tko na učiteljevo pitanje odgovara svoju zadaću, a ne zna dobro, ne smije mu drug, što sjedi u njegovoj blizini, šaptati i time podupirati njegovu lijenost. Takav pomagač zaslužuje istu kazan kao i neznalica — tvrdio je Lomonosov.

Tražio je, da učenici nikad ne budu nepristojni prema učiteljima i da im budu zahvalni za učenje. Lomonosov je uvjeravao gimnazijalce, da paze na tišinu u školi:

— Ne smetati drugima pri učenju vikom, igranjem, lupom, bukom ili na drugi koji način, čime se može poremetiti prosuđivanje i pamćenje.

Učenici su se morali odlučno klonuti nepristojnih riječi i neurednosti.

— Čistoću treba čuvati ne samo u stvarima ćudorednima, nego i za stolom, pri držanju knjiga i odjeće. Onaj, čija je vanjština zanemarena, pokazuje ne samo lijenosti nego i podlu ćud — upozoravao je Lomonosov.

Sastavio je za učenike propise vladanja, u kojima je izrekao te misli. Propisi su bili napisani na velikom listu i obješeni u gimnaziji.

Posebni učitelji poučavali su gimnazijalce različitim predmetima od aritmetike do stranih jezika. Roditelji su davali dosta rado djecu u gimnaziju.

A za studente nije bila izrađena još ni nastavna osnova. Akademijino sveučilište nije imalo fakulteta i nije davalo prava. Zato je učenika, kao i prije, bilo malo.

— Treba pri akademiji urediti pravo sveučilište. Sad je samo na papiru — izjavi Lomonosov u uredu.

— Mislim, da je dovoljno i Moskovsko sveučilište. Kamo ćemo sa studentima, kad svrše nauke? — upita Taubert.

— U drugim zemljama, mnogo manjima od naše, ima mnogo sveučilišta, ali se ne pita, kamo će se s obrazovanim ljudima. Dosad nemamo pravih Rusa ljekarnika, a liječnika vrlo malo. Isto tako malo je i mehaničara i ljudi, koji znadu rudarstvo, te odvjetnika. Ako vi ne znate, čemu su nam potrebni učeni Rusi, onda mi to i bez vas znademo — odgovori Lomonosov svladavajući teškom mukom negodovanje.

Lomonosov stane razmišljati o pravilniku akademičkoga sveučilišta. Treba da ima kao i Moskovsko tri fakulteta. Koji bi ga svršili, dobivali bi pravo na sticanje činova. Slobodnjaci su se izjednačavali s plemićima pri stupanju u službu. Sveučilište trebalo je davati zvanje učenjaka onima, koji su pokazali sposobnost za znanstveni rad.

Razumovski naredi, da se Lomonosovljev nacrt razmotri u uredu i na sjednicama akademika. Počnu duge prepirke. Nekoji akademici Nijemci držali su kao i Taubert, da takvo sveučilište nije uopće potrebno.

A kad je raspravljanje bilo gotovo, odbiju Taubert i Stellin da potpišu projekat.

— Predsjedničkim ukazom povjereno je sveučilište Lomonosovu, pa neka on i potpiše pravilnik — govorili su.

Lomonosov stavi svoj potpis.

Ovaj put podupre Teplov Lomonosova. Razumovski potvrdi pravilnik. Ali da postane zakonom, bio je potreban caričin ukaz.

Lomonosov nije sumnjao, da će I. I. Šuvalov pomoći u toj stvari. Radujući se unaprijed pobjedi, stao se Lomonosov čak spremati za svečanu sjednicu.

Ali pokazalo se, da nije nipošto bilo lako postići potvrdu pravilnika. Moskovsko sveučilište naišlo je na sveopću potporu u dvoru poradi toga, što u Moskvi nije bilo nijedne visoke škole ni gimnazije, kamo bi plemići mogli slati svoje sinove. A u Petrogradu bio je već kopneni plemićki zbor, koji je pripravljao plemićku djecu ne samo za vojničku, nego i za građansku službu. Među studentima akademije nije bilo nikako plemića, a za obrazovanje slobodnjaka malo su se brinuli dvorani Jelisavete Petrovne. I. I. Šuvalov obeća pomoć, ali ovoga puta ne uradi ništa. Prolazili su mjeseci, a stvar je i nadalje ostajala u prijašnjem stanju.

— Moji protivnici ismjehuju svagdje moje dobre pothvate. Zlim proricanjem oduzimaju volju onima, koji se nadaju donijeti veliku korist domovini — govorio je Lomonosov.

Vlast, koju je dobio, nije bila dovoljna, da na nov način uredi pripremanje učenika. Drugim poslovima akademje upravljao je kao i prije Taubert. Na sjednicama u uredu smetao je Lomonosov često Taubertu da radi po svojoj samovolji. Ali Taubert je imao jednu prednost: provodio je cijele dane u uredu, pa su k njemu dolazili po odredbe. A Lomonosov nije mogao biti u uredu stalno, jer je radio oko ostvarivanja svojih mnogobrojnih osnova.

Pisao je kao i prije ode izričući u njima omiljele misli i očitujući rodoljubna čuvstva.

Događaji, koji su se tada zbivali u Evropi, privlačili su pažnju čitavoga ruskoga društva. Pošto je stvorio silnu vojsku, stane pruski kralj Fridrik napadati svoje susjede — Sasku i Austriju.

— Važan je samo uspjeh. A tko je prvi započeo rat, to je suvišno pitanje bez značenja — govorio je kralj.

Lomonosov je već godine 1756. preveo francuske stihove, uperene protiv Fridrika II. Da karakterizira pruskoga kralja, našao je Lomonosov gnjevne i smione riječi:

U tebi vidim nasilna giganta,
Što vatrom sebi krčit želi put.
Sela pljačkat, pustošiti zemlje
Ništit pravo i narode svud.
I prirodni zgazit zakon sav.

Uskoro postane jasno, da Rusija ne će ostati po strani u ratu s Prusijom.

U proljeću 1757. godine piše potkancelar grof Voroncov K. G. Razumovskomu, koji je otputovao u Ukrajinu: »Plamen, koji se svakoga časa širi u Evropi, i ona mjera, u kojoj moramo u njemu prema svojim obvezama svakako sudjelovati, sili nas da mislimo na sigurnost svojih državnih granica«. Ljeti se Rusija zaista digla protiv Pruske.

Dušmanske sad se zemlje tresu,
Vapaj, jauk svuda, krv i krik.
Zamahnule ruske ruke sve su,
Gromova čuj i topova rik.

— pisao je Lomonosov ubrzo nakon početka rata. Ovaj je bio dug, ali pobjedonosan.

U bitkama kod Zorndorfa i Kunnersdorfa doživjele su pruske čete poraz. Lomonosov je pisao sa slavljem:

Gradovi za Vislom i Vartom
Od Rusa sad očekuju vlast.
A srce ohola Berlina
Bijesnoga naroda sina
Pod topovima našim će past.

Ruske čete uđu u Berlin.

Da su stanovnici toga grada čitali Lomonosovljeve stihove, uvjerili bi se, kako se sjajno opravdalo njegovo proricanje:

Kralj vam više pomoći ne će.
Čete, što smrvi ih vojnik naš,
Donijet vam već ne mogu sreće.

O ruskim pobjedama pisao je u ono vrijeme i u poemi »Petar Veliki«, na kojoj je dugo radio.

»Dovršivanje početoga junačkoga opisivanja rada Petra Velikoga smatram najvećim uspjehom u svome životu«, pisao je I. I. Šuvalovu.

Još kao momčić čitao je Lomonosov u predgovoru knjige Magnickoga »Aritmetika«, kako je Petar Veliki gradio škole u Rusiji. Lik Petrov dizao se stalno pred njim na životnom putu. Lomonosov je učio iz knjiga, koje su bile izdane na nalog Petra Velikoga, i radio u Akademiji znanosti, koju je on osnovao.

Petrove pobjede pretvorile su Rusiju u jednu od najmoćnijih evropskih država.

Lomonosov je poštovao Petra Velikoga kao rodoljub i kao učenjak. Već u prvim stihovima prikazao je živo njegova djela:

Premudroga pjevam sad ruskoga junaka,
Koga grade*, brodovlje, stvori ruka jaka.
S dobi najranije sa zlobom borbu vodi,
Prelazeći bojazni put utire slobodi.
Oluja usrêd ratnih proširi nam znanje,
I izvrši veliko povjesno poslanje.
Sve nam grudi napuni pouzdanom nadom,
I sav svijet zadivi svojim velim radom.

Na kraju 1760. godine bila je izdana prva pjesma poeme »Petar Veliki«, a druge godine i druga pjesma. Lomonosov je ujedno nastavio pisati o dalekoj prošlosti ruskoga naroda.

Dovršio je prvi svezak »Ruske povijesti«. Ured odredi, da se rukopis uveže u crveni baršun i podnese carici.

Bio je izdan nalog, da se tiska ta knjiga, ali izdavanje njezino napredovalo je polagano, pa se pojavila na svijet tek nakon nekoliko godina. Međutim još uvijek nije bilo knjige, koja bi davala početno znanje o

---

* To jest gradove.

ruskoj prošlosti, a prvi svezak »Ruske povijesti« Lomonosovljeve svršavao se s 1054. godinom.

Lomonosov se latio novoga posla. Napisao je knjigu, koju je nazvao »Kratki ruski ljetopisac«, što je davala znanje o najvažnijim događajima od početka Rusije do vladanja Petra Velikoga. Nije bila velika i nalikovala je na pregled, ali je ipak postala potrebna učenicima kao jedini udžbenik o domovini u ono vrijeme.

Kao svagda javljale se pred Lomonosovim nove teme za različite poslove. Ostali akademici zanimali su se samo svojom naukom. Išli su jedared izabranim putem i nisu se ogledavali postrance.

A Lomonosov se osjećao kao čovjek, koji se popeo na goru, odakle je pucao vidik na sve strane. Imao je oštar vid. Znao je vidjeti svagdje, kamo bi god bacio pogled, novo, drugima nepristupačno.

Lomonosov nije mogao proučiti sve ono, što je smatrao zanimljivim i važnim. No htio je barem svratiti pažnju drugih na istraživanja, koja sam nije mogao privesti kraju.

Baveći se ruskom povijesti razmišljao je Lomonosov u isto vrijeme o pitanjima s posve drugih znanstvenih područja. Zanimao se za proučavanje sile teže i izvršio u tu svrhu niz opažanja o njihanju različitih njihala. Ujedno je mnogo razmišljao, kako da se pomoću točnih nauka olakša plovidba po moru.

U ranoj mladosti plovio je mnogo puta na očevoj lađi »Čajka«*) po Ledenom oceanu. Lovio je ribu kraj obala Bijeloga, Barencova i Karskoga mora. Odonda je prošlo oko trideset godina. Ali Lomonosov se sjećao onoga vremena i mislio o tom, kako bi točne nauke mogle olakšati plovidbu po moru.

Radio je oko izuma dalekozora, koji bi omogućio, da se vidi morsko dno. U isto vrijeme razmišljao je, kako da se na moru odredi dužina i širina tako, da se pomoću posebnih naprava ukloni utjecaj ljuljanja na točnost sprava, kojima se služe mornari.

---

* Galeb

Nastojao je izumjeti automatski kompas, koji bi na posebnoj vrvci bilježio skretanje broda s određenoga smjera. Nekoje njegove misli bile su neostvarive, ali druge su daljnjim razrađivanjem mogle dovesti do izgrađivanja vrlo korisnih sprava.

Lomonosov je shvaćao, da zamišljeni izumi nisu još ni izdaleka dovršeni i da treba uraditi mnogo toga, da bi se mogli primjenjivati praktično. Ali odlučio je iznijeti svoje misli.

Mjeseca svibnja 1759. godine održa Lomonosov na javnom sastanku akademije govor »O većoj točnosti morskoga puta«.

— U stvari ovoj odlučio sam slijediti rudare, koji se katkad bez ikakve vjerojatnosti napajaju slatkom nadom, i ne vazda uzalud — rekao je Lomonosov u svome govoru.

Govorio je ne samo o izumima, koje je zamislio, nego i o tom, kako je potrebno stvoriti međunarodnu akademiju za proučavanje morske plovidbe. Ona bi mogla sastaviti popis onoga, šta su uradili učenjaci različitih zemalja, izdati osobitu pomorsku enciklopediju i odrediti niz novih zadataka, koje bi počeli rješavati učenjaci.

Naročito značenje podavao je Lomonosov tome, da se na različitim točkama podignu meteorološki opservatoriji s automatskim spravama. Na temelju njihovih podataka moglo bi se točno proricati vrijeme, što je tako potrebno mornarima.

Tako opširan program zahtijevao je mnogo sredstava i sila. Lomonosov se nadao, da će doći vrijeme, kad će se naći.

— Kad bi se napori, troškovi i nebrojeno ljudstvo, koje rat otima i uništava, upotrebljavali na korist mirne i znanstvene plovidbe po moru, bile bi istražene ne samo nove zemlje, nego čini se i tajne morskoga dna — govorio je Lomonosov.

Lomonosovu nije pošlo za rukom da dovrši izume, o kojima je govorio.

A važnost njegove misli o stvaranju mreže meteoroloških opservatorija s automatskim napravama bila je potpuno shvaćena tek nakon mnogo godina.

Godinu dana nakon govora o većoj točnosti morskoga puta nastupio je Lomonosov na redovnom javnom sastanku Akademije znanosti s novim naučnim predavanjem. Ovaj put iznosio je misli, kako se vrši povezivanje čestica tijela, koje stvara veću ili manju njegovu čvrstoću. Lomonosov je to predavanje nazvao »Prosuđivanjem o čvrstoći i kapljevitosti tjelesa«.

U tom predavanju formulirao je usput misao, koja jasno izriče bit zakona o neuništivosti energije, koji u ono vrijeme još nitko nije izrekao onako određeno:

»Sve promjene, koje se zbivaju u prirodi, takve su, da koliko čega od jednoga tijela oduzmeš, toliko se pridruži drugome. Ako se dakle negdje smanji materija, povećat će se na drugome mjestu; koliko sati tko odredi za bdjenje, toliko oduzima od sna. Taj sveopći prirodni zakon proteže se i na pravila gibanja: jer tijelo, koje svojom silom pokreće drugo, gubi isto toliko svoje sile, koliko je daje drugome, koje od njega dobiva gibanje.«

Tu misao izrekao je Lomonosov već u pismu Euleru dvadeset godina prije svoga predavanja. Tek trideset godina nakon Lomonosovljeva predavanja izrekao je istu misao o neuništivosti tvoriva znameniti francuski kemičar Lavoisier.

Učenjaci onoga vremena nisu uočili zakona o neuništivosti tvoriva, koji je formulirao Lomonosov. Ta misao ocijenjena je daleko kasnije i unišla u znanost kao pronalazak Lavoisiera, koji nije ni slutio, da ju je već odavna izrekao ruski učenjak.

Javni sastanci Akademije znanosti, na kojima je Lomonosov govorio »O većoj točnosti morskoga puta« i »O čvrstoći i kapljevitosti tjelesa«, prošli su svečano kao uvijek. U prvom redu sjedili su isto tako dostojanstvenici, koji su se rado pokazivali zaštitnicima znanosti: potkancelar grof Voroncov i I. I. Šuvalov, senatori, admirali i generali. Govori su bili kao uvijek tiskani u akademijinoj tiskari na lijepu papiru i podneseni uglednim gostima.

Taubert, koji je upravljao tiskarom i izdavanjem knjiga u akademiji, nije se usudio smetati izdavanju Lomonosovljevih govora i djela. Ali u stvari upravljanja akademijom Taubert je i nadalje smetao svakom počinjanju Lomonosova.

Teplov i Razumovski cijenili su Tauberta kao poslušnoga i točnoga činovnika. Dobio je isti čin kolegijskoga savjetnika, koji je imao Lomonosov i znatnu povišicu plaće.

— Lomonosovu ne će poći za rukom, da promijeni red, koji je uveden u akademiji. Kao što sam prorekao, uzaludne će ostati njegove osnove, da pri akademiji osnuje sveučilište s novim pravima — govorio je Taubert.

Zaista prošlo je preko godinu dana, otkako je Razumovski pristao, da potpiše sveučilišni pravilnik, a još uvijek nije bilo previšnjega ukaza.

— Stvar nije teška i potrebna je samo vaša riječ — uvjeravao je Lomonosov I. I. Šuvalova.

Lomonosov je nekoliko puta molio za pomoć potkancelara Voroncova. Ugledni zaštitnici nisu odbijali Lomonosova, ali nikako nisu mogli naći zgodna časa, da govore s Jelisavetom Petrovnom o dosadnoj stvari.

Ljeti 1761. godine boravila je carica u Peterhofu. I. I. Šuvalov odvezao se s njom i dobio odaje u Peterhofskom dvorcu.

Lomonosov odluči da se sam odveze u Peterhof. Ponio je sa sobom na pergamentu lijepo prepisani pravilnik sveučilišta, metnut u skupocjene korice. Carica Jelisaveta Petrovna trebala je samo potpisati svoje ime, da pravilnik postane zakonom.

Šuvalov primi Lomonosova s hladnom uljudnosti kao gosta koji je došao u nevrijeme. Otklapajući korice, da izvadi pravilnik, reče Lomonosov:

— Vaša preuzvišenost izvoljela mi je ne jednom ići na ruku zbog mojega znanstvenoga rada. Sad je moja jedina želja, da se akademsko sveučilište dovede u takvo stanje, da iz njega mogu izići mnogi učenjaci, da me zamijene.

Šuvalov ga zaustavi kretnjom i odgovori:

— Danas mi je teže no ikad udovoljiti vašoj želji. Njezino veličanstvo boluje i osjeća veliku slabost. Često se događalo, da je bez vidljiva uzroka pala u nesvijest. A kad se oporavlja od tih bolesnih napadaja, brani najoštrije, da je uznemiruju poslovima.

Šuvalov je bio vidljivo zabrinut. Lomonosov se požuri oprostiti se i izиđe iz dvorca.

Peterhofski park s obrezanim drvećem i širokim drvoredima, posutima žutim pijeskom, bio je prazan. Ali vodoskoci, zbog kojih je Peterhof bio na glasu, bili su pušteni. Voda je skakala daleko u vis i rasipavala se u prskotinama, koje su se iskrile na suncu.

Lomonosov sjedne na jednu od klupa, koje su bile kraj drvoreda, i zamisli se. Nedovršenom je ostajala stvar, kojoj je pridavao toliku važnost.

Sjednice s Taubertom i Stellinom oduzimale su mu vrijeme, donosile neugodnosti, a nove prijedloge mogao je rijetko kad ostvariti.

Negdje u blizini zacvrči šturak. Lomonosov pogleda suncem živo obasjani travnjak. Sivkasti šturak sjedio je u travi, i kao da se naslađuje sunčanom svjetlosti, glasno je cvrčao pomičući marno dugu nožicu kao guslar gudalo.

Lomonosov se najednom sjeti pjesme grčkoga pjesnika Anakreona, čija je djela rado čitao u mladosti, i počne slagati stihove:

Predragi šturče, blaženost, zanos i sreća
Od radosti ljudske svake je tvoja veća:
U mekanoj travi prolazi život tvoj mladi,
Medena rosa sretne dane ti sladi.
Mada za mnoge samo prezrena jesi tvar,
Ali pred nama uistinu pravi ti si car.

Došavši kući izradi Lomonosov posljednje stihove pjesme:

Ti skačeš i pjevaš, slobodan i bez brige,
Sve tvoje je, što vidiš, svagdje si u domu.
Niti se moliš, nit dužan si što komu.

Ukaz o akademičkom sveučilištu tako je i ostao nepotpisanim. Vlast Lomonosovljeva u akademijinu uredu pokazala se u znatnoj mjeri prividnom. Mogao se protiviti nekim mjerama, štetnim za znanstven rad akademije, ali nije mu pošlo za rukom da stvori pravo sveučilište pri Akademiji znanosti.

KNJIŽEVNI PROTIVNICI

Stari književni protivnik Lomonosova Vasilije Kirilović Tredjakovski pratio je sa strahom njegov uspon. Tredjakovskoga je uznemirila vijest, da je Lomonosov dobio pravo zasjedati u uredu.

— Lomonosov je moj davni neprijatelj. Od vlasti, koju je sad dobio, ne mogu očekivati ništa dobro — reče Tredjakovski.

Vasilije Kirilović doživljavao je i nadalje neuspjehe. Članke njegove nisu kao ni dosad tiskali u »Mjesečnim radovima«. U predgovoru prvoga sveska toga časopisa pisao je Müller, da ne će uvrštavati stvari, koje bi koga dirale. A Sumarokov je međutim dobio mogućnost da napada Tredjakovskoga, ne navodeći njegova imena. Ako je i misao izvanredna i rime lijepe, a gradnja stiha je nevješta i usiljena, ne će pisac postići ništa osim ismjehivanja — govorio je Sumarokov.

U potvrdu tih riječi donese on »Sonet, hotimice loše složen«.

Pretplatnici »Mjesečnih radova« čitali su smješkajući se ovakvu ljubavnu izjavu:

Ti pokorni sluga ja mnogo i premnogo,
Bogato l' odjevena ili baš ubogo,
Uzljubi ti mene sad, uzljubi bar malo.

Svi su se sjećali lirskih stihova, koje je Tredjakovski pisao još u mladosti. Nitko nje sumnjao u to, kojega pjesnika je imao Sumarokov pred očima.

Tredjakovski se uvrijedi.

— Profesor Müller proturio je Sumarokovljeve stihiće u »Mjesečne Radove« samovoljno. A trebala ih je prije pregledati konferencija, jer časopis izdaje Akademija znanosti, a ne samo Müller. Moja djela predana su, da ih izjedu crvi i moljci, a Sumarokov se tiska, iako ne pripada akademičkom tijelu — izjavi Tredjakovski na sjednici akademičke konferencije.

Na taj protest ne svrate pažnje.

Prijevod psalama u stihovima od Tredjakovskoga nije se tiskao.

Tredjakovski počne gubiti nadu, da će moći bilo kad objelodaniti svoje rukopise. Postane još šutljivijim i nerado se sastajao s ljudima.

— Već sam u godinama, pa želim u miru provesti ostatak svojih dana donoseći kakvu korist društvu i svojemu staležu — govorio je.

Tredjakovski je pisao još u »Razgovoru o ortografiji«:

»Rijetko kad kome odlazim. Samo se katkad sâm prođem i mislima se zabavljam.«

Sad nije po nekoliko dana nikako izlazio iz kuće. Kad je svršio prijevod Rollinove »Povijesti staroga vijeka«, počne Tredjakovski prevoditi drugo veliko njegovo djelo »Rimska povijest«. Katkad bi ga ipak spopadala takva klonulost, da je sjedio čitave sate ne radeći ništa i sjećajući se pretrpljenih uvreda.

Želeći se utješiti rasklapao bi katkad bilježnicu sa satirama kneza Antioha Kantemira, s kojim se nekad dopisivao. Vasilije Kirilović čitao bi stihove:

Kada čuješ r'ječi te i primjere vidiš,
Ume, ne dosađuj se, što osamljen sidiš!
Bez straha jer živi taj, ma i teško biva,
U svom kutu sam u šutnji tko se skriva.

Onda bi zaklopio bilježnicu i mislio:

»Kantemirova djela također su ostala dosad neizdana u našoj domovini, iako su ih mnogi upućeni čitatelji uvelike hvalili, a na francuskom jeziku tiskana su dvaput u Francuskoj. Ali knezu Antiohu, koji je unatoč mladosti bio šest godina poslanik ruske države u Engleskoj, a onda sve do smrti u Francuskoj, bilo je lakše hvaliti nepriznat i jadan život, negoli meni, koji je na pragu starosti izmučen okrutnim udarcima«.

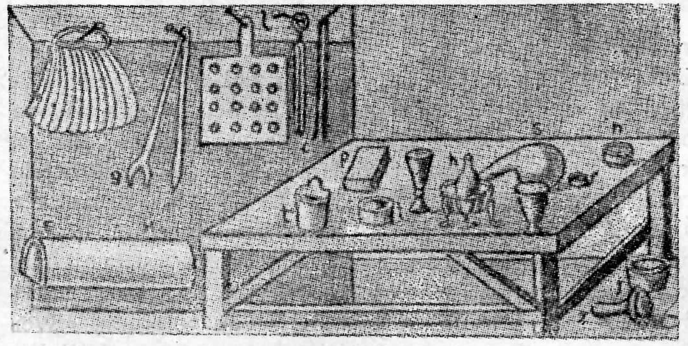

U laboratoriju metalurga
Crtež iz Lomonosovljeve knjige »Prvi osnovi metalurgije ili rudarstva«

Vasilije Kirilović radio je i nadalje u samoći. Ladice njegova stola punile se rukopisima.

— Umorio sam se odbijajući optužbe. Više zaista ne želim — govorio je katkad.

U knjižicu »Prava politika uglednih i plemenitih ljudi«, koju je Tredjakovski preveo prije mnogo godina, uvrstio je »Pravila mudrosti« u stihovima:

Umiruj, zločinstvo gdje vlada i svađa,
Dobročinstvo osveta nek ti je najslađa.

Ali ova pravila bilo je lakše pisati negoli vršiti.

Uskoro dođe između Tredjakovskoga i Lomonosova do novoga sukoba.

Pišući poemu »Petar Veliki« čitao je Lomonosov sa suosjećajem ukaze toga cara protiv branitelja starine. Lomeći stare običaje šišao je Petar boljarima brade, kojima su se oni toliko ponosili. Vjernici staroga obreda odbijali su da šišaju brade, a pravoslavno svećenstvo, koje se borilo sa staroobrednicima, nije se također htjelo rastati s bradom. Poput mnogih učenjaka XVIII. stoljeća nije ni Lomonosov poricao postojanje boga, ali je bio neprijateljski raspoložen prema crkvenim službenicima, koji nisu priznavali mnogih znanstvenih uspjeha. U nacrt sveučilišnoga pravilnika uvrstio je čak rečenicu: »Svećenstvo neka ne napada učenjake, koji iznose materijalne istine za boljitak i prosvjetu, a osobito neka ne psuje znanosti u propovijedima«.

Petar je na bradonje udario porez i silio ih da nose medalju s podrugljivim natpisom. A Lomonosov napiše stihove, koji su ismjehivali nositelje brade, od staroobrednika sve do crkvenih služitelja.

Godine 1757. prelazio je u Petrogradu iz ruke u ruku rukopis »Himna bradi«. Brada se u toj pjesmi nazivala »zastorom mišljenja lažnih«, jer je krasila ljude, koji su zabacivali mnoge znanstvene zaključke.

Brada se podrugljivo hvalila; tvrdilo se, da se cijene savjeti staraca, jer oni nose bradu:

Pohvalnu sad pjevam pjesmu
Vlasima poštovanim,
Na grudima raširenim,
Kojih mudri savjet
Cijeni sav svijet.

U pjesmi je bilo mnogo šala, uvredljivih za nositelje brade. A u jednom stihu otvoreno se ismjehivalo svećenstvo, koje je zabranjivalo znanstvene knjige, u kojima se pisalo, da je život moguć ne samo na Zemlji, nego i na ostalim planetima:

Jel' istina, da planeti
Kao i mi jesu sv' jeti?
Naravno da tam' mudraci,
A još više čarobnjaci,
Svojima se bradam' kunu,
Da imaju ovlast punu,
Reče li tko: tu smo, slabi!
Spalit će ga tam' u grabi.

Stihovi su bili šaljivi, pa su ih mnogi rado prepisivali. Prijepisi te himne doprli su i do arhijereja, članova Sinoda, koji je upravljao pravoslavnom crkvom. Oni se rasrde. Piščevo ime nije bilo naznačeno na rukopisu, ali se širio glas, da je himnu spjevao Lomonosov. Sinod ga pozove preda se.

— Onaj paskvil, kako se iz sloga razabira, nije proizašao od običnoga, nego od kakvoga učenoga čovjeka, i teško da nije upravo od vas. Takav čovjek, ne osvijesti li se i ne pokaje, mora očekivati kazan božju i crkveno prokletstvo — govorili su Lomonosovu arhijereji.

Svi su očekivali, da se Lomonosov ne će priznati piscem himne, ali dogodilo se inako.

»Čuvši to stane imenovani Lomonosov isprva onaj paskvil posprdno braniti. A onda je, iznad svakoga očekivanja, priznao, da je on sam pisac toga paskvila, jer je u oči sinodalnim članovima izricao takve pogrde i prijekore protiv svih svećenika zbog njihovih brada, kakve je nemoguće očekivati od dobroga kršćanina«, pisali su poslije članovi Sinoda.

Arhijereji podnesu protiv Lomonosova tužbu carici. Podsjetili su Jelisavetu Petrovnu, da je njezin otac naredio, »da se žestoko kazne hulitelji zakona i vjere«, a »paskvilna pisma« da se spaljuju pod vješalima krvničkom rukom.

Unatoč ljubavi za razonode bila je Jelisaveta Petrovna pobožna. Ona je čak postila srijedom i subotom, pa ne bi okusila mesne i mliječne hrane. Istina, tih dana posluživalo se nakon ponoći u dvoru obilnom mrsnom večerom, jer je nakon dvanaest sati počinjao novi dan.

Carica je rado isticala, da strogo drži postove. A još godine 1749. morao je Lomonosov svladavajući smiješak tvrditi pri sastavljanju »Pohvalne riječi« Jelisaveti Petrovnoj:

»Gospodarica, kojoj zemlja, more i zrak za užitak služe, muči često — ojačana snagom vjere — tijelo svoje strogim postom i suhom hranom.«

Sinod je mogao očekivati, da će njegova tužba uspjeti. Ali te nade nisu se ispunile.

Zajedno s francuskim jezikom usvajali su ruski velikaši mnoge poglede francuskih naprednih pisaca. I. I. Šuvalov dopisivao se s Voltaireom, koji se svećenstvu rugao mnogo više, no što je to učinio Lomonosov. Šuvalov je zacijelo uvjerio caricu, da su Lomonosovljevi stihovi samo zabavna šala. Tužba je ostala neuvažena.

Branitelji brade nisu se umirili. Mjeseca srpnja 1757. godine primi Lomonosov pismo. Netko, potpisan kao »Kristofor Zubnicki«, javljao je Lomonosovu, da je tobože u njegov zavičaj, u Holmogoru, bila poslana »Himna bradi«.

Hristofor Zubnicki pisao je, da je u jedno društvo, koje se razgovaralo o tim stihovima, došao neki stanovnik Holmogora i pročitavši rukopis uskliknuo:

— Upoznajem ga, kao što su u staro vrijeme po koracima poznavali hod Herkulesa. Ništa bolje ne može se ni očekivati od bezbožnoga luđaka i pijanca.

Spomenuvši, da se pisac himne u razgovorima već odavna ruga crkvenom učenju, reče taj čovjek:

»Ne mislite, gospodo, da se on kani rugati samo bradi svojom himnom. Ne, njegova namjera bila je i jest, da čitav naš zakon prikaže smiješnim. Šta razumijeva on pod »zastorom mišljenja lažnih«? Ne razumijeva li učenje, kojemu nas uči sveto pismo i dogme naše crkve? Nema na svijetu i nije bilo takva čovjeka, kojega bi on ma i najmanje cijenio pored sebe. Nisu prema njemu veliki Cartesius.*) Newton i Leibnitz**) sa svima njihovim novim i u svijetu toliko proslavljenim pronalascima: on smatra vazda najboljima i najvažnijima svoja otkrića, što se pojavljuju u svijet, koja ne samo nikakve koristi nego i štetu i gubitak domovini nanose trošeći na njih velik državni novac. Smatra se u svima naukama i jezicima savršenim, iako ima o nekima vrlo osrednji, a o drugima nikakvoga pojma nema.«

Zubnicki je javljao, da je taj holmogorski stanovnik platio »ludom stihotvorcu« izvrnuvši njegovu himnu i pročitavši svoje djelo u istom društvu.

Pismu je bila priložena parodija »Himni brade«, koja je ismjehivala Lomonosova. Lomonosov je brzo saznao, da prijepisi te parodije kolaju u rukama njegovih neprijatelja i da ih ovi šire. Lomonosov je već po prvim redovima pisma shvatio, da ono nije poslano iz Holmogora, nego da se pod imenom Zubnickoga skriva netko, tko dobro poznaje književnost. Lomonosov zaključi, da je pismo i parodiju napisao Tredjakovski.

Dovoljno bi bilo pažljivo usporediti na brzu ruku napisano zagrižljivo pismo Zubnickoga s dugim frazama, kojima je pisao Tredjakovski, da se posumnja u opravdanost toga domišljanja. Ali Lomonosov navali na Tredjakovskoga svom snagom svojega gnjeva u pjesmi, kojoj je dao natpis: »Zubnickomu«. Tredjakovski je dokazivao, da nema ništa zajedničko sa »Zubnickim«, ali Lomonosovljeva pjesma raširila se u prijepisima.

Tredjakovski klone do kraja. Mjeseca kolovoza 1757. prestane najednom sasvim dolaziti u Akademiju znanosti ne pojavljujući se čak ni na konferencijama.

Sad Tredjakovski nije izlazio iz kuće mnogo tjedana za redom. Sjedeći sam za stolom razmišljao je o tom, kako svako njegovo počinjanje neizbježivo svršava neuspjehom.

---

* Renatus Cartesius ili René Descartes (1596. — 1650.) francuski filozof i matematičar.

** Leibnitz (1646. — 1716.) njemački filozof i matematičar.

Prođe godina dana.

Konferencija Akademije znanosti zaključi, da Tredjakovski objasni, zašto ne dolazi u Akademiju znanosti. Razumovski potpiše pitanje Tredjakovskome s izvještajem, da mu je obustavljeno isplaćivanje plaće, dok se ne primi zadovoljavajući odgovor.

Tredjakovski odgovori, da boluje od hipohondrije. Tako se zvala duševna bolest, od koje je turobno raspoloženje činilo bolesnika često nesposobnim za rad.

Nagovještavao je, da ipak nastavlja, kad se osjeća bolje, s radom: kao i prije prevodio je Rollina, pisao raspravu »O prednosti slavenskoga jezika pred teutonskim«, i napisao još dva rada.

»Nisam vikao neradu i u marljivosti teško da zaostajem za kojim akademikom: dvadeset i osam godina besprijekorne službe i revnosti neka potvrde tu istinu«, pisao je Tredjakovski.

Molio je, da mu se obnovi isplaćivanje plaće pozivajući se na siromaštvo:

»Bit ću nepravedno kažnjen, budem li osuđen, da radi neisplaćivanja plaće umirem od glada i studeni kao da sam što skrivio u dužnosti svojoj«.

U uredu razmotre odgovor Tredjakovskoga i odbiju njegovu molbu. Razumovski potpiše odgovarajući ukaz.

— Sad sam pao u tešku bolest i siromaštvo, u tugu i vjerojatno u neprekidno pomračenje misli — govorio je Tredjakovski.

U času oštre klonulosti napiše Akademiji znanosti molbu za umirovljenje.

»Postao sam krajnje nesposoban da nastavim službu u Akademiji znanosti, gdje je potrebna bistrina razuma ne samo ničim ne pomračena, nego i priznata i vazda priznavana«.

Tredjakovski bude stavljen u stanje mira prema molbi. Mirovine nisu akademici u ono vrijeme dobivali. Tredjakovskoga je očekivala bijedna starost.

Dok je bio u snazi, mnogo je i nepopustljivo radio. Nije se bojao misliti samostalno o pitanjima gradnje stihova i gramatike, ali nije znao razlikovati važno od sitnica. Novu, pravilnu misao i neuspjelu, nerazumnu izmišljotinu mogao je braniti s jednako neugodnom tvrdoglavošću. Tredjakovski nije znao vidjeti smiješno i zato je često sam postajao smiješnim. Čak opravdane i vrijedne misli izricao je počesto tako nezgrapnim riječima, da su mu se smijali. U teškom času nije Tredjakovskomu nitko pomogao.

Najnepopustljiviji književni protivnik Lomonosovljev doživio je konačni poraz.

Ali Lomonosovu ostao je drugi protivnik, koji je umio nanositi daleko osjetljivije udarce — Aleksandar Petrović Sumarokov. Unatoč toga, što je Sumarokov bio glavni pobočnik grofa A. G. Razumovskoga i imao pristup u dvor, nije ipak načinio sjajne karijere. U četrdesetim godinama dobio je čin brigadira, koji se smatrao višim od pukovničkoga, ali nižim od generalskoga.

»Brigadir ne zapovijeda u ratu jednom pukovnijom. No da li je upravo tako velika čast postati brigadirom, kad u dvoru taj čin dobiva i komornik-mladić, koji upravlja garderobom? Istina, u toj garderobi ima toliko haljina, da bi se mogla obući cijela vojska«, mislio je Sumarokov.

U dvoru su najbolje napredovali oni, koji su spajali vještinu dodvoravati se velikašima s besramnom nasrtljivošću. A Sumarokov ne samo da se nije umio dodvoravati osobama na visokim položajima, nego se nije znao ni slagati s njima. Bio je žestok u srdžbi, ali nenasrtljiv u traženju koristi. U svojim pjesmama govorio je katkad nemarno o onim dobrima, koja su najviše cijenili velikaši:

> Na ovom mjestu plemića leži sin.
> Imao je bogatstvo i vrlo visok čin.
> O njem bi bez laske još se što reći moglo,
> No bi li to časti mu velikoj pomoglo?

S osobitom nepopustljivosti napadao je Sumarokov primanje mita i zatezanje u državnim ustanovama. Činovnike je nazivao piskaralima, a upotrebljavao je tu riječ kao pogrdu.

Sitni i srednji plemići, koji su mnogo trpjeli od uredskoga zatezanja i činovničke podmitljivosti, čitali su rado u Sumarokovljevim stihovima napadaje na pisare. Ali ugledni plemići držali su, da je suviše drzak.

— Ludi satiričar i lajavac — govorili su ljudi, koje je dirnuo stihovima.

Iako je mladost njegova već prošla, bio je Sumarokov isto tako neumjeren i vatren kao i u mladosti, te jednako strastveno odan književnosti i kazalištu. U svima džepovima njegova kaftana ležali su papirići s pjesmama, koje je stalno čitao znancima. Kao i prije bjesnio je pri najmanjem protivljenju i odgovarao na njega takvom bujicom riječi, da je subesjednik nehotice umuknuo nemajući mogućnosti, da odgovori.

Od predstava, koje su se priređivale u dvoru Jelisavete Petrovne, razvila se pomalo ruska kazališna umjetnost. Na caričin nalog od godine 1756. bilo je u Petrogradu utemeljeno prvo stalno rusko kazalište, u kojemu nisu više glumili diletanti kadeti, nego pravi glumci. Za ravnatelja kazališta bio je postavljen Sumarokov. A najboljim glumcima postala su braća Volkovi i Dmitrijevski, pozvani na nalog Jelisavete Petrovne iz Jaroslavlja, gdje su organizirali diletantsko kazalište.

Sumarokov se lati novoga posla sa svojstvenim mu zanosom.

Za uzdržavanje kazališta davalo se svega 5000 rubalja na godinu. Uplata za ulaznice bila je malena.

Kicoši velikoga društva u modernim kaftanima i svilenim čarapama, s palicama u ruci i šeširima pod njom pohađali su rado predstave francuske komične ili baletne trupe, koje su igrale u Petrogradu. Revno su pljeskali dvjema lijepim daščicama, koje su donosili sa sobom, da ne muče dlanove, a katkad su izricali odobravanje bacajući na pozornicu kesice. Na ruske predstave dolazili su svjetski gledatelji daleko rjeđe. Ostali, širi slojevi općinstva privikavali se istom postepeno da pohađaju kazalište.

Sumarokov je stalno nastojao, da dobije novac za plaću glumcima, za kupovanje haljina i svijeća. Često se tužio u pismima:

»Nitko ne može tražiti, da se osnuje rusko kazalište, ne dokinu li se ovakve poteškoće. One mi oduzimaju ne samo pjesnički osjećaj, nego i sve moje zdravlje i razum.«

— Bit će bolje uopće dokinuti kazalište, a mene pustiti nekamo za vojvodu ili posaditi u kakav kolegij: lako se mogu naučiti pljačkati rod ljudski, a profesora te nauke ima dosta, jer još nijedan nije obješen — govorio je, kad bi pobjesnio.

Iako je upravljanje kazalištem oduzimalo mnogo vremena, uvrštavao je Sumarokov i nadalje često svoje pjesme u »Mjesečne Radove«.

— Brigadir Sumarokov odredio je sebi, da bez njegovih stihova nijedna knjižica »Mjesečnih Radova« ne izlazi — govorili su čitatelji.

Ako su kakvu pjesmu primali nerado, Sumarokov se žestio, prepirao s Müllerom i s cenzorima. Na kraju krajeva odluči izdavati svoj mjesečnik »Marljiva Pčela«. Mjeseca siječnja 1759. godine iziđe na svijet prva knjižica.

Sumarokov započne u svojem časopisu borbu protiv Lomonosova. Dijelilo ih je ne samo osobno neprijateljstvo. Različito su gledali na zadaće poezije.

Lomonosov je pisao uglavnom ode i izricao u njima misli, koje je smatrao važnima. Ti stihovi morali su zvučati svečano.

— Junačke poeme, ode i prozaični govori moraju se sastavljati uzvišenim stilom. Time se uzdižu od obične jednostavnosti do veličanstvene ljepote — govorio je Lomonosov.

Smatrao je, da je poželjno u takvim djelima, napisanim »uzvišenim stilom«, upotrebljavati starinske svečane crkvenoslavenske riječi na primjer, da se govori: »otverzaju«, a ne »otvaram«, »vzivaju«, a ne »zovem«, »nasaždennij«, a ne »posađeni«.

I Sumarokov je katkad pisao ode. One su bile bljeđe i slabije od Lomonosovljevih. Ali mnogo češće pisao je Sumarokov lirske stihove i pjesmice, u kojima se izricala obična ljudska čuvstva, žalost i radost. Već deset godina prije izdavanja »Marljive Pčele« pisao je Sumarokov:

> Slog pjesama nek' je ugodan, prost i jasan.
> Bez napirlitanosti; po sebi je krasan.

Ljubitelji ruske književnosti visoko su cijenili uzvišene i zvučne stihove Lomonosovljevih oda, ali njegove ode nisu se mogle pjevati u časovima radosti i nesreće. A Sumarokovljeve pjesme pjevale su se čak prije, no što ih je počeo tiskati. U mnogim svjetskim kućama pjevale su djevojke uz pratnju glasovira dirljive ljubavne pjesme:

> Zaludu skrivam ljute srca jade,
> Zaludu hinim vazda mir,
> Ni časka srce pokoja ne znade,
> Zaludu gušim u njem nemir.

A kad je počeo rat s Prusijom, sjećao se zacijelo mnogi mladi časnik odlazeći u pohod druge pjesme Sumarokove:

> Prosti, srce drago, prosti, dušo moja,
> Kretati do ljutog sjutra moram boja.
> Ne znam, da li ćemo opet kad se naći,
> Zato od mene se nemoj zasad maći,
> Kada umrem, s puškom umrijet ću u ruci
> Ne znajući za strah u borbi i muci.
> Saznat ćeš, da u borbi nisam plašljiv bio,
> Vatreno sam borio se, ko što i ljubio.

Takve pjesme imale su malo zajedničkoga s Lomonosovljevim odama. Lomonosov je unosio u ode svoje omiljele misli. A Sumarokov je pisao u »Marljivoj Pčeli«:

> Zaludu onom muka je i trud,
> Tko razumom tek djeluje na razum.
> Nije pjesnik, tko nastoji svud,
> Da pjesmama budi samo um.

Svi su shvaćali, koga je mislio Sumarokov, kad je pisao te stihove. Istina, Lomonosov nije pisao samo ode. Mogao je stvarati lake, lijepe i jednostavne pjesme prevodeći Anakreona i posjedovao je vještinu, da oštroumno i uspjelo piše epigrame. Ali tim djelima davao je Lomonosov malo značenja i obično ih nije tiskao.

»U tričarijama ne vidim pjesnika«, mogao je za Ciceronom reći Lomonosov. I sam je pisao u »Razgovoru s Anakreonom«:

> Znadem i ja ljubav što je,
> Srca nježnost svaka.
> Što zanosi, slava to je
> Ponosna junaka.

A Sumarokov je govorio napadajući Lomonosovljeva djela napisana »uzvišenim stilom«:

— Njegovim stihovima mada se razum divi, ali su protuprirodni.

Lomonosov nije ostajao dužan, pa je govorio o Sumarokovu:

— U stvaranju ljubavnih pjesama sretan je u tome, što ga sva mladež, to jest paževi, junkeri, kadeti i gardijski kaprali tako slijede, da je pred nekojima od njih i sam na učenika nalik.

Sumarokov pokuša izvrći izravno smijehu Lomonosovljevo stvaralaštvo napisavši parodije »Dosadne ode«, ali ih nije mogao uvrstiti u »Marljivu Pčelu«. Ipak je znao ne jednom silno bocnuti Lomonosova. Sumarokov se odazvao pjesmom »Novi izumi« na govor »O većoj točnosti morskoga puta«, u kojemu je Lomonosov pripovijedao o novim spravama, koje je zamislio, da se olakša plovidba po moru:

U horu
Olakšat on će plovidbu po moru.
Morskih hridi, plićina će nestat,
Vjetrova vlast nad kormilom će prestat,
A to ako je i teško,
No treba prirodu pokoriti,
Pa ne može li se učiniti to,
Dosta je, da se može govoriti.

Osobito neugodna bila je Lomonosovu jedna na prvi pogled nedužna primjedba.

Umirovljeni u Akademiji znanosti Tredjakovski odluči još jednom navaliti na staroga protivnika. Lomonosov je u ono vrijeme čekao nestrpljivo, kad će biti doznačeni troškovi za mozaičke slike nad grobom Petra Velikoga. O toj narudžbi zavisilo je njegovo blagostanje: trebalo je vratiti zajam, uzeti za gradnju tvornice stakla, a novca nije bilo.

Tredjakovski napiše malen članak »O mozaiku«, da pomrsi Lomonosovljeve osnove. Članak kao da je bio povijesna bilješka. Iznosilo se, da je mozaik pronađen još u staroj Grčkoj, gdje se upotrebljavao samo za »patosanje«. Onda se primjena mozaika raširila, ali ipak nikad nije postao pravom umjetnosti. »Naslikane slike daleko nadmašuju mozaičke radove. Jer nemoguće je savršeno oponašati kamenčićima i stakalcima sve ljepote i prijatnosti, što ih prikazuje umjetnost kistom«, pisao je Tredjakovski.

— Tredjakovski je napisao, Sumarokov uvrstio u »Pčelu«, Taubert je dao tiskati u akademijinoj tiskari, a da mene nisu obavijestili. To je čitav komplot, da bi omeli moja nastojanja — govorio je s negodovanjem Lomonosov.

Odgovorio je epigramom »Zlobna pomirba«. Lomonosov je u njemu nazvao Tredjakovskoga »Sotinom« — glupanom, Sumarokova — »Akolastom« — drznikom, a sebe »Probinom« — od latinske riječi, koja znači »čestiti«. Lomonosov je pisao:

Kako često scena ismija Sotina,
Alkolastu pak stoka bio on je fina,
Zlobni Akolast puni svima uši,
Renga, hriplje, miga i cio se guši
Dokazujući ruglo njegovih poema.
A sada, gle, ljubav i vjernost mu sprema.
Da Probovih oni snize hvalu oda,
Koje no su dika svega ruskog roda.

Neprijatelji Lomonosovljevi uvjerili se još jednom, da ga ne smiju dirati bez kazni. Epigram, koji je napisao, bio je kao uvijek dovoljno oštar.

»Marljiva Pčela« izlazila je samo godinu dana.

Sumarokov se posvadio s dvorskim meštrom Siversom, sa svojim starješinom kao ravnatelj kazališta, kojim je upravljala dvorska pisarna.

— Buha čuhonska*)! Piskaralo škrto! — vikao je Sumarokov, kad je tko pred njim pomenuo ime Siversovo.

U »Marljivoj Pčeli« donio je Sumarokov članak, u kojemu je uporedio Siversa sa stjenicom. Časopis, koji je donio takav članak protiv dvorskoga činovnika na visokom položaju, nije mogao izlaziti bez smetnje. Pa ni novca nije naredne godine Sumarokov imao za izdavanje časopisa.

Opraštajući se s čitateljima u posljednjem svesku časopisa zaklinjao se Sumarokov, da će napustiti i kazalište i književnost:

S uzroka mnogih omrzlo mi ime
I zvanje književničko s njime.

Ali Sumarokov je suviše strastveno bio odan književnosti, a da bi je se zaista mogao odreći, pa je već druge godine počeo opet pisati. Borba između njega i Lomonosova nije prestala.

---

* Čuhonci — Finci oko Petrograda.

Obojica bi lako planuli, a znali su nanositi vješte udarce. Svaki je imao svojih poštovalaca, koji su katkad i sami sastavljali epigrame: jedni protiv Lomonosova, drugi protiv Sumarokova. Bilo je i ljudi, kojima se ta borba između dvojice pisaca činila privlačivom kao svoje vrste zabavna razonoda.

Sam Lomonosovljev zaštitnik priređivao je katkad hotimice sukobe među njima. Pozivao je k sebi Lomonosova i Sumarokova u isto vrijeme. Sumarokov, koji se nije umio svladavati, gubio je s mjesta prisebnost, čim bi ugledao Lomonosova. Šuvalov je s dvije tri riječi lijevao ulje u vatru. Sumarokov bi bjesnio i počinjao govoriti tako brzo i toliko razdražljivo, da bi postajao smiješnim. A kad bi Lomonosov, dirnut Sumarokovljevim riječima, počeo odgovarati nemilosrdnim šalama i srditi se, uživao je Šuvalov kao gledalac na turniru.

Mjeseca siječnja 1761. godine odluči jednom Šuvalov da pozabavi svoje prijatelje iz visokoga društva. Pozove goste i oba protivnika k sebi na objed. Uživajući unaprijed u prizoru, koji se ima odigrati, predloži Šuvalov Lomonosovu, da se pomiri sa Sumarokovim.

Moglo se reći gotovo pouzdano, da će Lomonosov to odbiti i da će navesti takve motive, koji će povrijediti Sumarokova. A onda je neizbježivo među njima morala planuti vatra na zabavu gostima. Lomonosov je shvatio nakanu i nije se toga puta htio svađati sa Sumarokovim, koji je sjedeći kraj njega govorio mnogo o svojim stihovima. No kad se vratio kući, napisao je Lomonosov Šuvalovu bijesno pismo.

»Nitko me u životu nije većma uvrijedio od vaše preuzvišenosti. Pozvali ste me danas na objed. Najednom čujem: »Pomiri se sa Sumarokovim!« to jest budi na ruglo i sramotu. Sveži se s tim čovjekom, koji ne govori ništa drugo, nego grdi sve ljude, sebe hvali i jadno svoje stihotvorstvo diže nad svako ljudsko znanje«, pisao je Lomonosov.

Izjavio je odlučno, da nije nakan služiti za zabavu Šuvalovu i njegovim gostima:

»Ne samo za stolom ugledne gospođe ili kakvih zemaljskih posjednika ne želim biti budala, nego ni u samoga gospoda boga, koji mi je dao razum, dok mi ga ne oduzme.«

A na kraju pisma je molio:

»Nije li iz vašega pamćenja nestalo moje revnosti prema vama, pobrinite se, da se brzo ispune moje u korist domovine opravdane molbe, a zaboravite na moje pomirenje sa Sumarokovim kao na sitnicu.«

Samo malo ih je shvaćalo, da Lomonosov i Sumarokov rade u biti jedan te isti posao: stvarali su rusku književnost utirali puteve za one pisce, koji su ih imali zamijeniti.

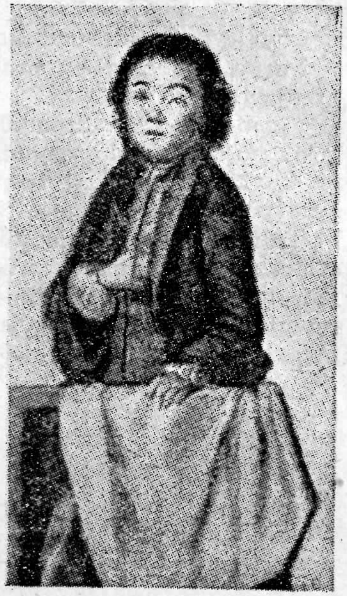

Kalmuk I. I. Šuvalova
Po slici, za koju se smatra da je rad umjetnika Zjablova

— Bez potrebe pušta Aleksandar Petrović munje protiv Mihajla Vasilijevića Lomonosova, ma da i stvaraju svaki na svoj način. Lomonosov grmi, a Sumarokov pjeva. Lomonosov upotrebljava gromovite trublje, a Sumarokov — harfe i frule. Ali svaki od njih radi na korist naše domovinske književnosti i ruskoga jezika — govorio je Ivan Atanasijević Dmitrijevski, jedan od najboljih glumaca mladoga ruskoga kazališta, koji je stalno glumio u Sumarokovljevim igrokazima.

Isto tako požrtvovno radio je na ruskoj književnosti i drugi Lomonosovljev protivnik — od sviju ismijani Tredjakovski.

Lomonosov je zauzeo takvo mjesto u Akademiji znanosti, koje se činilo zavidnim njegovim neprijateljima.

— Nisam gori od Lomonosova, iako ne pravim lažnoga bisera — govorio je žestoko Sumarokov.

Ali i Lomonosov je stalno morao trošiti snagu, da svladava veće ili manje prepreke, koje su kočile njegov rad. Još teži je bio životni put Lomonosovljev, kad je izgubio potporu u dvoru, jer je nadošlo novo vrijeme.

NOVO VRIJEME

Nova, 1761. godina, počela je u Lomonosovljevoj kući kao obično.

Žena Lomonosovljeva, Jelisaveta Andrjejevna, kako se zvala, otkako se preselila u Rusiju, spremala se za blagdan nekoliko dana. Znala je unijeti u obitelj potrebni red i udobnost, jer je preuzela stalnu brigu za sve sitnice kućnoga života.

Uoči Nove godine pozove Jelisaveta Andrjejevna svoju jedinu kćer, mladu djevojku, koju je ona zvala Lishen, a otac — Liza, pa se s njom i sa sobaricom odvezla na tržište. Pred blagdanima trgovalo se na ledu Njeve kraj zidova Petropavlovske tvrđave živo svakovrsnim namirnicama, koje su u velikoj množini kupovali za blagdanske objede.

U kući Lomonosovljevoj, kao i u ostalim takvim kućama, prostirao se stol za objed blagdanski. Ali različiti likeri i pića iznosili se u plavim i modrim bočicama, a vino se pilo iz staklenih čaša tirkizove boje. To je bilo posuđe, koje se izrađivalo u Lomonosovljevoj tvornici i koje ga je stajalo toliko posla i zadavalo mu kao i prije mnogo briga.

Onda su dolazili s čestitkama gosti počevši od brata Jelisavete Andrjejevne Ivana, koji je upravljao tvornicom stakla i mozaičkom radionicom, do ruskih učenjaka, što su radili u akademiji, a kojih je broj bio još malen, iako je stalno rastao. Gostiju uopće nije bilo mnogo.

— U različitim naukama imadem toliko posla, da sam se odrekao društva. Žena i kćer moja navikli su sjediti kod kuće — govorio je Lomonosov.

Ali ma da gostiju nije bilo mnogo, dolazili su oni ipak, kao uvijek na Novu godinu, cijeloga dana, pa se Lomonosov nije mogao latiti nikakvoga posla.

Drugoga dana počne razmišljati o tekućim poslovima i redati svoje spise. Iz prijašnjih godina ostalo je mnogo nedovršenih poslova. Još uvijek nije bilo konačno riješeno pitanje mozaičkih radova za spomenik Petru Velikome, ma da su već prošle dvije godine, otkako je bio sastavljen proračun. Kao i dosad ostao je nepotvrđenim pravilnik sveučilišta uz akademiju, pa zato nije polazilo za rukom poboljšati pripremanje studenata. A Lomonosov je međutim izradio nacrt novoga pravilnika Akademije znanosti, koji je imao učiniti taj rad plodotvornijim, ako bi bio potvrđen.

Ostala su neizdana i nekoja djela, napisana prošlih godina. Među njima bila je i knjižica, koju je Lomonosov sastavio već ubrzo nakon toga, kako je postao pristavom: »Prvi temelji metalurgije ili rudarstva«.

Lomonosov nije nastojao onda, da se izda odlučivši izdati u prvom redu prijevod »Eksperimentalne fizike« od Wolfa i »Retoriku«. Onda su tekući poslovi odgurnuli u pozadinu to izdanje. Prošlo je gotovo dvadeset godina. Lomonosov se nije prestao kroz to vrijeme zanimati pitanjima rudarstva i geologije, iako je više radio na ostalim područjima. Knjiga mu je međutim mogla ostati neizdanom.

— Od prijeke je potrebe, barem u novoj godini, da akademija pristane da je izda — odluči Lomonosov okrećući listove rukopisa, koji je počinjao žutjeti.

Među svojim papirima nađe Lomonosov nepovezane listove, ispisane njegovim krupnim rukopisom. To su bile pojedinačno nabačene različite misli. Nisu se ticale njegova osnovnoga zanimanja. Bile su tu bilješke o različitim narodnim potrebama.

Lomonosov pregleda bilješke i zapiše na posebnom listu pitanja, o kojima je razmišljao:

»1. Kako da se umnoži i sačuva ruski narod? 2. Kako da se iskorijeni lijenost? 3. Kako da se isprave običaji i poveća narodno prosvjećivanje? 4. Kako da se poboljša obrađivanje zemlje? 5. Kako da se poprave i umnože obrti i vještine? 6. O većoj koristi trgovaca. 7. O boljem državnom gospodarstvu. 8. Kako da se sačuva ratnička vještina za vrijeme dugogodišnjega mira?«

Bio je to čitav program članaka o potrebama ruskoga naroda i države.

Lomonosov odluči iznijeti u toj godini svoje misli barem o prvom pitanju, koje je smatrao najvažnijim.

Bila je još jedna stvar, koje nije htio propustiti. Mjeseca svibnja 1761. godine očekivala se pomrčina sunca. Planet Venera imao je proći između Zemlje i Sunca i pokriti sunčani disk. To je bila rijetka pojava, do koje drugi put nije moglo doći tako skoro*). Astronomi cijeloga svijeta spremali se da promatraju pomrčinu. Pošto se na najtočniji način utvrdilo vrijeme, koje treba Venera, da prođe kroz sunčani disk i izvršila nekoja druga opažanja, mogla se pomoću različitih zamršenih računa odrediti daljina između Sunca i Zemlje. Da ti računi budu točni, trebalo je promatrati pomrčinu s različitih točaka zemaljske kugle. U ruskoj državi bilo je najbolje promatrati pomrčinu u Sibiriji. Iz Francuske je već doputovao astronom Chappe d'Hauteroche, koji je kretao u Berezov.

Lomonosov se bojao, da ruski učenjaci ne ostanu postrance od te stvari, koja je zanimala astronome sviju zemalja. Odlučio je postići unaprijed, da Akademija znanosti pomogne ruskim astronomima motriti pomrčinu u najpovoljnijim prilikama.

U novoj godini morao se Lomonosov opet uvjeriti, da Taubert nastoji isto tako samovoljno rješavati akademijine poslove kao i Schuhmacher. Kad je Taubert htio provesti kakvu odluku, pisao je naprosto Teplovu ne kazujući ništa Lomonosovu. Teplov je sastavljao nalog i davao na potpis predsjedniku. Akademija znanosti dobivala je naredbu, koja se nije mogla promijeniti.

---

* Venera, prolazi svako stoljeće dvaput točno između Sunca i Zemlje.

Mjeseca siječnja 1761. godine napiše Lomonosov Teplovu otvoreno i oštro o potrebama Akademije i o njegovu postupku:

»Ispitao sam svoju savjest. Ona mi nimalo ne brani da vam sad kažem svu pravu istinu. Rado bih šutio i živio u miru. Ali bojim se da me ne kazni sud svemoguće providnosti, koja me nije lišila darovitosti i marljivosti za učenje, koja mi je dala strpljivost, plemenitu upornost i smionost za svladavanje sviju prepreka u širenju nauka u domovini, što mi je draže od čitavoga moga života«, pisao je Lomonosov.

Lomonosov je zamjerao Teplovu, što je prije u svemu popuštao Schuhmacheru, a sad Taubertu i Mülleru, iako im se često znao i iznevjeriti prema svojemu hiru.

»A što se mene tiče, ja sam sebe posvetio tome, da se do groba borim protiv neprijatelja ruske znanosti, kao što se borim već dvadeset godina. Stajao sam uz nju u mladosti, ne ću je napustiti u starosti«, pisao je Lomonosov izrekavši sve optužbe.

Teplov je u ono vrijeme bio u Ukrajini. Živio je zajedno s Razumovskim u njegovu divnom dvorcu i vršio kao i prije mjesto njega sav posao oko upravljanja Ukrajinom.

Teplov je već imao čin državnoga savjetnika i mogao je bez sumnje očekivati još više činove.

Onoga dana, kad je stiglo Lomonosovljevo pismo, sjedio je Grigorije Nikolajević izjutra u svojemu divno uređenom kabinetu i bavio se tekućim poslovima.

Zabacivši se na svilom izvezeni naslon udobnoga i lijepoga mekoga naslonjača, uzme on sa stola zlatnu burmuticu, dobivenu nedavno na dar od Razumovskoga i najednom prižmiri, kao da se nečega opominje.

»Pokojni tajni savjetnik Tatiščev, pisac »Povijesti ruske«, koja dosad nije izdana, znao bi reći: »Prvi stupanj gluposti raskoš je i oholost«. Ako i jest tako, treba kazati, da je takav stupanj gluposti vrlo ugodan«, pomisli Teplov nasmiješivši se zadovoljno.

Uđe podvornik i pruži mu sa smjernim naklonom hrpu pisama, naslovljenih na grofa Razumovskoga i nekoliko pisama za Teplova, što ih je netom donio glasnik. Među njima bilo je i Lomonosovljevo pismo.

Teplov se smatrao majstorom pisati poslovne spise i pisma. Znao je ne samo birati uljudne izričaje, nego i stavljati zagrižljive primjedbe tako, da im se nije moglo prigovarati. Lomonosovljevo pismo pročitao je s pomiješanim čuvstvom zlovolje i zadovoljstva. »Za opću korist, a osobito za učvršćivanje znanosti u domovini i protiv oca svoga rođenoga ustati ne ću smatrati za grijeh«, pročita Teplov jednu frazu i nehotice je odobri.

»Mihajlu Vasiljeviću ne može se poreći rječitost i snažna riječ. Ali služiti ne zna. I treba još promisliti, vrijedi li mu odgovarati«, pomisli Teplov.

Odloživši pismo počne čitati iz Petrograda poslane spise.

Lomonosovljevo pismo Teplovu nije izmijenilo reda u upravi Akademije znanosti. Čak su pripreme za motrenje sunčane pomrčine izazvale prepirku među Lomonosovim i Taubertom.

Upravitelj opservatorija, akademik Epinus, odbije da pusti ruske promatrače — pristava Krasiljnjikova i poručnika Kurganova, koji se bavio matematikom. Epinus izjavi, da mora u opservatoriju biti sam za vrijeme pomrčine, jer mu drugi mogu samo smetati. Lomonosov potpiše u uredu naredbu Epinusu, da pusti i druge promatrače, a Taubert pomogne Epinusu. Prepirka dođe do Senata, koji naloži, da se pusti u opservatorij Krasiljnjikov i Kurganov. U znak protesta odbije Epinus da motri pomrčinu.

Lomonosov odluči promatrati pomrčinu, ali kod svoje kuće. Uzme omanji dalekozor i stavi na nj začađeno staklo.

Izjutra 26. svibnja bilo je nebo vedro, a sunce je živo sjalo. Gledajući u sunce opazi Lomonosov najednom, da se kraj sunca kao zamaglio u onom času, kad se Venera primakla k njemu, ali još nije počela zaslanjati sunčani disk.

»Sunčev rub kao da se zamutio, a prije je bio čist i jednak. Možda je umor očiju uzrokovao tu pomrčinu«, reče Lomonosov.

Odmakne se od dalekozora i pošto je dao očima, da se odmore, primakne se ponovo k njemu. Sunčana svjetlost potamni, dok je prolazila Venera. U dalekozoru se jasno vidjelo, kad je planet konačno izišao iz sunčanoga diska i stao se od njega udaljivati. Ali u onome času, kad je već bio izvan sunca, zamaglio se njegov rub u blizini planeta isto onako kao i na početku pomrčine, pa je dobio prijašnju jasnoću tek onda, kad se Venera ponešto odmakla.

»Nije li Venera okružena atmosferom nalik na onu, kakva se nalazi oko Zemlje? Ta atmosfera još je ponešto zastirala kraj Sunca, kad je tijelo planeta već izišlo i zato je okrajak Sunca izgubio svoj sjaj na nekoliko trenutaka«, dosjeti se Lomonosov.

I učeni astronomi vidjeli su tu pojavu, ali nitko se nije dosjetio njezinu uzroku. Vrlo dobri dalekozori pojačali su mnogo puta njihov vid, ali nisu mogli povećati njihove pronicavosti.

Lomonosov opiše svoja opažanja u omanjoj brošuri. Izreče svoje domišljanje, ali astronomi ne svrate na nj pažnju. Lomonosov je pisao, da — ako oko Venere ima atmosfere — onda mogu tamo biti i bića, slična onima, koja žive na Zemlji. Izrugivao se ljudima, koji su tu misao smatrali krivovjerstvom.

Pomenuvši, da su nekad crkveni upravljači smatrali griješnom Kopernikovu nauku o kretanju Zemlje, pisao je Lomonosov:

»Šteta, što onda nije bilo tako duhovitih kuhara, kao što je ovaj:

Našla su na piru dva se astronoma,
Pa med njima došlo do žestoka loma.
Jedan tvrdi: zemlja oko sunca hoda.
Drugi: sa sobom sunce sve planete voda.
Ptolomej put jedan, Kopernik drugi je dao.
Sve to r'ješit kuhar sa sm'ješkom je znao.
Gospodar pita: zvijezda kretnje znadeš?
Suđenje o sumnji toj kakvo imadeš?
Da Kopernik, veli, u pravu je, lako
Dokazat ću bez sunca sad ja ovako:
Tko ikad vidje kuhara toli glupa,
Da s vatrom povazdan oko tignja stupa?

Istom nakon trideset godina utvrdili su astronomi, da je Venera zaista ovijena atmosferom. A nitko se onda nije sjetio, da je Lomonosov to shvatio prvi.

Lomonosov počne dovršavati davno započete stvari. U proljeću 1761. godine pristane akademijin ured, da izda njegovu knjigu o rudarstvu i metalurgiji.

U ljetu mu pođe napokon za rukom da dobije šest tisuća rubalja za mozaičke radove za spomenik Petra Velikoga.

Lomonosov vrati zajam, koji je bio uzeo za uređenje tvornice i počne pripremne radove za sliku »Poltavska bitka«.

U isto vrijeme počeo je obrađivati bilješke o potrebama ruskoga naroda. Ni sam ne bi bio mogao reći, kako će moći iskoristiti rukopis, jer se niti Senat, niti druge državne ustanove nisu zanimale za mišljenje privatnika o tome, kakvi su zakoni potrebni. Ali Lomonosov je osjećao, da mora izreći svoje misli.

— Veličina, snaga i bogatstvo čitave države stoji do toga, kako će se sačuvati i razmnožiti ruski narod, a ne u nepotrebnom prostranstvu bez stanovnika — govorio je Lomonosov.

Tu misao zamisli razviti u rukopisu, koji odluči pokloniti I. I. Šuvalovu.

U početku jeseni 1761. godine bio je rukopis gotov. Lomonosov ga nazove »Pismo I. I. Šuvalovu o razmnožavanju i očuvanju ruskoga naroda«. Lomonosov je u tom pismu iznio različite misli o »povećanju općega dobra«. Pisao je o tom, kako mnogo štete donose nejednaki brakovi*), pa je tražio, da se svećenicima zabrani vjenčavati, ako opstoji sumnja, da se mladenka ne udaje dragovoljno za zaručnika.

Pokazivao je, da vrlo mnogo djece umire u najranijoj dobi, pa je predlagao različite mjere: da se zabrani običaj krštenja djece u hladnoj vodi, da se izda knjižica o dječjim bolestima, da se urede odgojni domovi za zapuštenu djecu. Lomonosov je dokazivao, da svakako treba povećati broj liječnika i stvoriti mrežu ljekarna, te proglasiti upute, kako se sabire ljekovito bilje i kako se upotrebljuju neka domaća sredstva kao lijek.

S negodovanjem govorio je o tome, kako je štetno mahnito pokladno pijančevanje pred velikim postom i prejedanje na uskrs. Odvažio se čak dokazivati štetu od pretjeranih postova i smijao se onima, koji vjeruju u njihovu spasonosnu moć:

»Varalica, otimač, nepravedan čovjek, podmitljivac, kradljivac i bilo kakav čovjek, koji drugim načinima nanosi bližnjima štete, ne će dobiti oproštenja, makar mjesto obične posne hrane jeo sedam tjedana trijeske, opeke, liko, glinu, ugljevlje i veliki dio toga vremena stajao na glavi mjesto da se klanja do zemlje. Dobar život je čisto kajanje«, pisao je Lomonosov.

Djelo, u kojemu su se iznosile ovakve misli, nije moglo naravno biti tiskano. Lomonosov nije ni pokušavao, da ga izda.

1. studenoga slavio je I. I. Šuvalov svoj rođendan. Lomonosov mu podnese toga dana rukopis kao dar.

---

* Nejednaki brak — kad bračni drugovi nisu jedno prema drugomu.

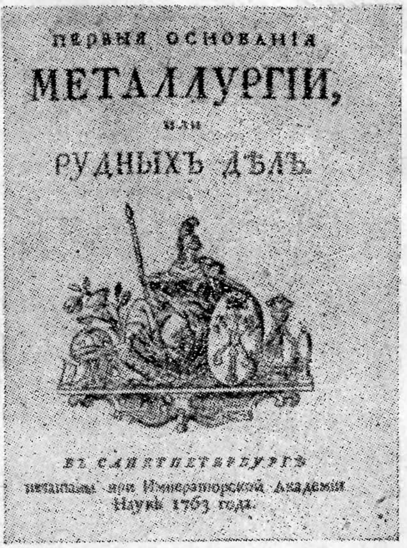

ПЕРВЫЯ ОСНОВАНІЯ

МЕТАЛЛУРГІИ,

или

РУДНЫХЪ ДѢЛЪ.

ВЪ САНКТПЕТЕРБУРГѢ

печатаны при Императорской Академіи

Наукъ 1763 года.

Prva strana Lomonosovljeve knjige »Prvi osnovi metalurgije ili rudarstva«. SPB. 1763.

Šuvalov je bio ljubezan i obećao pročitati pažljivo. Ali on je u to vrijeme kanio manje negoli ikad razmišljati o pitanjima, o kojima je pisao Lomonosov. Šuvalova su morile sasvim druge brige.

Carica je i nadalje bolovala.

Glavni uzrok svake bolesti — to je zla krv — govorili su liječnici.

Već mnogo puta puštali su krv Jelisaveti Petrovnoj, a zdravlje joj se sve pogoršavalo. I. I. Šuvalov nije mogao sumnjati, da će u slučaju caričine smrti smjesta izgubiti značenje. Sa sve većim nemirom pratio je njezinu bolest.

Dvorani su poluglasno govorili o tom, da Jelisaveta Petrovna ne će dugo. Prijatelji iz visokoga društva napišu grofu K. G. Razumovskomu u Ukrajinu, da su caričini dani odbrojeni, i svjetovali mu, da požuri povratak u prijestolnicu.

Razumovski je i sam dobro shvaćao, da u tom času treba biti u dvoru. Pri novom vladaru svagda su dolazili na površinu novi utjecajni ljudi i dijelili nove nagrade. Trebao je biti pred očima, da učvrsti svoj položaj.

— Odsutni su vazda na gubitku — reče Razumovski Teplovu.

I požure se vratiti u Petrograd.

Na prvi dan Božića, 25. prosinca 1761. umre Jelisaveta Petrovna. Na rusko prijestolje stupi Petar III.

Novi car nije se čak ni na dan smrti Jelisavete Petrovne znao držati dostojno. Nije sakrivao radosti, kreveljio se i brbljao bez prestanka.

»Vladao se posve sramotno kreveljeći se svakojako i ne govoreći ništa drugo, osim nepotrebnih brbljarija, koje nisu odgovarale ni dostojanstvu, ni prilikama i predstavljale su više smiješnoga harlekina, nego li što drugo, ali je ipak zahtijevao svako poštovanje«, sjećala se kasnije njegova žena, carica Katarina.

Još prije smrti Jelisavete Petrovne bilo je među uglednim dostojanstvenicima, dvoranima i najbližim Katarininim ljudi, koji su govorili, da luckasti prijestolonasljednik ne smije stupiti na prijestolje. Već onda mislili su neki, ne bi li trebalo proglasiti carem malenoga Pavla, a namjesnicom do njegove punoljetnosti — Katarinu.

Uza sve to postao je Petar carem bez ikakve smetnje. Ali Katarina je shvaćala, da dan njezina slavlja može još doći.

Novi car naredi već tri sata nakon smrti Jelisavete Petrovne svečanu blagdansku večeru, na koju su dvorani morali doći u svijetloj, a ne žalobnoj odjeći.

I. I. Šuvalov dođe s neznatnim zakašnjenjem, kad su već sjeli za večeru. Nitko se ne pobrine, da mu ustupi mjesto za stolom. Ljudi, koji su još sinoć lovili njegov pogled, da mu se poklone prvi, gledali su ga sad s dobrohotnim smiješkom.

Odrastavši u dvoru znao je Šuvalov, da se svaki dvoranin mora trsiti da ugodi vladaru. Stane za naslonjač Petra III. i počne se smijati njegovim šalama i šaliti se sam.

I. I. Šuvalov vratio se iz dvora već noću. Pandur, koji je stajao otraga na njegovim saonicama, skoči užurbano k prednjemu ulazu njegove kuće i trgne bjelokosni držak zvona na vratima. Vratar u kaftanu s pozlaćenim gajtanima, veličanstven kao ministar, otvori smjesta vrata i nakloni se s poštovanjem domaćinu. Kalmučić, koji je bio u službi u predsoblju, a kojega je Šuvalov držao radi »kurioziteta« njegove vanjštine, kako su u ostalim velikosvjetskim kućama držali često Arape, požuri se, da s gospodara skine bundu.

I. I. Šuvalov nije gledao niti vratara, niti Kalmučića, kao da se boji ugledati na njihovim licima, da ga i oni smatraju bivšim čovjekom. Ode u kabinet i sam upali bijele voštane svijeće u brončanim kandelabrima na stolu.

Pošto je sjeo u prostran naslonjač s lijepo svinutim nožicama, naručenim iz Pariza, zamisli se. Onda ustane, priđe ormaru za knjige i izvadi knjigu u crvenim safijanskim koricama sa zlatorezom: tragediju »Demosfont«, koja je napisana prije deset godina na caričin nalog, o kojemu je sam obavijestio Lomonosova. Otklopivši knjigu pročita Šuvalov stihove:

Kol' nestalna sudbina na svijetu je tom:
Danas sunce miluje, sjutra bije grom.
Jedan časak radostan, drugi suza pun,
Sada među prvima, za čas nevidljiv trun.

Šuvalov je zadržao zvanje pravoga komornika i generalski čin. Dolazio je i nadalje u dvor. Ali svi su shvaćali, da je njegova uloga odigrana, iako ga je Petar III. primao prijazno.

Ali i sam Šuvalov i njegovi bratučedi, grofovi Šuvalovi, iskazivali su na sve načine odanost Petru III. nadajući se sačuvati makar dio onoga utjecaja, što su ga imali nedavno.

Novi car proveo je djetinjstvo u Holsteinu i daleko ga više ljubio negoli Rusiju. Nije sakrivao svojih simpatija za pruskoga kralja Fridrika II., s kojim je Rusija ratovala u to vrijeme.

Iako je Prusija već bila konačno potučena, potpisao je Petar III. s njom mir, kojim se odrekao svih osvojenih krajeva.

Okruživši se holsteinskim časnicima priređivao je Petar III. sa zanosom smotre malenih odreda holsteinskih vojnika, pozvanih u Rusiju. Odlučio je čak navijestiti rat Danskoj, koja je osvojila pokrajinu Schleswig, što je pripadala Holsteinskom hercegu. Ali ruski časnici i vojnici nisu nikako htjeli prolijevati svoju krv radi Holsteina.

— Ovaj car nema gorega neprijatelja od sebe — govorili su mnogi.

Ruski časnici izjavljivali se s negodovanjem o caru. Brzo je rastao broj Katarininih pristaša.

Grof K. G. Razumovski pripadao je onim velikašima, koji su još za života Jelisavete Petrovne nastojali približiti se Katarini.

Nakon stupanja na prijestolje Petra III. bio je Razumovski i nadalje jedan iz okoline Katarinine. A Teplov, koji je sve vagnuo i shvatio, da vlada Petra III. ne će trajati dugo, počne gotovo otvoreno govoriti s omalovaženjem o novom caru.

Kad je garda primila zapovijed, da se spremi na pohod protiv Danske, nasta u pukovnijama uzbuna.

Rano izjutra 28. lipnja 1762. godine dođe Katarina zajedno s nekojim časnicima u vojarne Izmajlovske pukovnije. Katarinini pristaše dočekaju je s bučnim pozdravima. K njima se pridruži cijela pukovnija. Odmah zatim proglase Katarinu caricom i ostale gardijske pukovnije.

Već unaprijed bio je spremljen manifest o stupanju Katarininu na prijestolje. Sastavio ga je Teplov. Noću prije prevrata dođe k Taubertu gardijski časnik i zatraži, da akademijina tiskara smjesta tiska manifest. Taubert pokuša izmaknuti opasnu poslu, ali kad je saznao, da to želi Razumovski, pokori se.

Katarina II. nagradi obilno sve, koji su joj pomagali ili koje je mogla trebati.

Teplov je dobio čin pravoga državnoga savjetnika i dvadeset tisuća rubalja. Postao je jedan od caričinih tajnika.

Taubert, koji je nasilu pristao da tiska manifest, bude promaknut za državnoga savjetnika.

Sumarokov, koji nije sudjelovao u prevratu, ali koji je još godine 1759. posvetio Katarini »Marljivu Pčelu«, dobije čin pravoga državnoga tajnika.

I. I. Šuvalov nije pripadao Katarininim pristašama. Još kao velika kneginja držala se neprijazno prema tome ljubimcu carice, s kojom se nije slagala. Velika kneginja oblačila je svoga izvježbanoga pudla, koji je znao hodati na stražnjim nogama, u lijepo sašiven kaftančić i nazivala ga »Ivan Ivanović«. I gospođice Katarinine počele se zabavljati na isti način: imale su također bijele pudle »Ivane Ivanoviće« i također su ih počele oblačiti u odjelca bijele boje, kakvu je obično birao za svoje kaftane I. I. Šuvalov.

Sad je Šuvalov imao doći da se pokloni novoj carici zajedno s ostalim dvoranima.

Katarina ga primi ljubezno i upitavši ga u razgovoru, da li je bio u inozemstvu, reče:

— Mislim, da će vam koristiti putovanje.

Šuvalov shvati kud je nišanila. Nakon nekoliko mjeseci otputuje u inozemstvo i vrati se odanle istom nakon četrnaest godina.

Lomonosovljevi neprijatelji podigli se. Njegov zaštitnik Šuvalov udaljio se od dvora. Lomonosov, koji je prijateljevao sa Šuvalovim, a neprijateljevao sa Sumarokovim i nekojim drugim Katarininim pristašama, bio je za nju tuđ čovjek. On nije primio nikakvih nagrada. U dvoru kao da su na nj privremeno zaboravili, kao da je utonuo u prošlost zajedno s Jelisavetinim vladanjem.

POSLJEDNJE GODINE

Mjeseca studenoga 1761. navršilo se Lomonosovu pedeset godina. Mogao je kao i prije raditi cijele dane. Činilo se, da taj puni čovjek širokih ramena posjeduje čvrsto zdravlje. Ali od nekoga vremena počeo je on sam opažati, da kao s naporom vuče svoje veliko, teško tijelo. Kad bi došao u akademijin ured, puštao se teško u naslonjač, a ustajući podupirao se o stol.

Liježući jednom na počinak opazi, da su mu vene na nogama pomodrjele i nabrekle. Ubrzo su postale slične modrim čvorastim uzicama, nategnutim pod kožom. Počeo je osjećati neobičnu slabost. Mjeseca veljače 1762. godine pojave se na nogama iznenada rane. Lomonosov legne u krevet i odleži oko dva mjeseca. Onda se ponešto oporavio, ali prijašnje zdravlje nije se povratilo.

Bolesti se pridružili i drugi nemiri. Nakon stupanja Katarine na prijestolje postane Taubert državnim savjetnikom, a Lomonosov je još uvijek ostao u činu kolegijskog savjetnika, što ga je dobio prije više od deset godina.

Taubert je i prije smetao svima novim Lomonosovljevim počinjanjima u Akademiji znanosti. Lomonosov je shvaćao, da će Taubert sad raditi protiv njega još bezobzirnije. I. I. Šuvalov, na čiju je pomoć prije mogao svagda računati, nije mogao više ništa. Lomonosov odluči napomenuti o sebi novoj carici i razjasniti položaj. Mjeseca srpnja 1762. godine namisli napisati molbu na ime Katarine II.

»Radio sam u znanosti sa svom revnošću i stekao u njoj tako veliko značenje, da sam prema svjedočenju različitih akademija i velikih učenjaka, znatno proslavio domovinu po cijelom učenom svijetu ... I takvim radom, odama, javnim predavanjima i disertacijama koristio sam i resio Vašu Akademiju pred cijelim svijetom dvadeset godina,« pisao je Lomonosov na početku molbe.

U posebnoj točci je napomenuo, kako mnogo je uradio ne samo za znanost nego i za ruski jezik:

»Na narodnom jeziku očistio se stil ruski minulih dvadeset godina različitim djelima mojim gramatičkim, retoričkim, stihotvorskim, povijesnim, kao i fizikalnim, kemijskim i mehaničkim, tako da je postao mnogo sposobniji za izricanje teških ideja«.

Lomonosov se pozivao pri tom na to, što su mnoge riječi i izričaji, koje je on upotrebio prvi, već unišli u književni jezik.

Napomenuo je, da je već vrlo dugo u istom činu, a mnogi od onih, koji su bili mlađi od njega u službi, da su ga sad prestigli. A stalan rad narušio mu je međutim zdravlje:

»Često trganje u nogama i rane ne dopuštaju mi više da vršim dužnost,« pisao je Lomonosov.

Molio je, da dobije za nagradu čin pravoga državnoga savjetnika, doživotnu mirovinu u visini plaće i da bude umirovljen. »U miru i nesmetan od briga, koje bivaju u službi, u satovima, slobodnima od bolesti, ne ću prestati po mogućnosti znanstveno raditi,« dovrši on.

Lomonosov je shvaćao, da mu carica može, ako hoće, nagradivši ga za sve, što je uradio, zapovjediti da ostane u službi. Molba Lomonosovljeva ležala je dugo bez odgovora. Međutim su Katarina II., njezin dvor i Senat otputovali u Moskvu na krunidbene svečanosti, koje su se dugo otegnule.

Lomonosov se u to vrijeme ili bavio tekućim poslovima, ili ležao kod kuće, jer se obnovila bolest nogu. Kad bi dolazio u akademiju, dolazilo bi opet često do sukoba s Taubertom i Müllerom.

U proljeće 1763. godine došla je napokon Lomonosovljeva molba do Katarine II. Možda su joj Razumovski ili Teplov, koji su sad često izvještavali caricu o tekućim poslovima, rekli, da je Lomonosov tobože kriv za prepirke i svađe u Akademiji znanosti. Katarina II., koja je u to vrijeme obilno nagrađivala svoje najbliže, nije pokazala nimalo darežljivosti prema Lomonosovu. U početku svibnja 1763. godine potpiše ukaz Senatu:

»Kolegijskoga savjetnika Mihajla Lomonosova unaprijedili smo premilostivo za državnoga savjetnika i umirovili zauvijek s polovicom plaće do smrti. — Katarina.«

To nije bio samo poraz, nego i uvreda. Carica nije htjela Lomonosova niti zadržati u Akademiji, niti udovoljiti potpuno njegovoj molbi. Određena mu je mirovina za polovicu manja od one, koju je molio i nije primio onaj čin, koji je želio dobiti. Lomonosovljevi neprijatelji slavili su pobjedu. A on sam, čim je saznao za tu odluku, otputuje smjesta iz Petrograda u seoce Ust-Rudicu, gdje se nalazila njegova tvornica.

Ali u dvoru nisu bili svi ljudi neprijateljski raspoloženi prema Lomonosovu. Nekoji velikaši cijenili su ga visoko. Potkancelar grof M. L. Voroncov, kojemu je Lomonosov posvetio prijevod »Eksperimentalne fizike« od Wolfa, još je i nadalje bio na tom važnom položaju.

Katarina II. rado je pokazivala, da se zanima za književnost i znanost. Zato, kad joj je netko od utjecajnih ljudi objasnio, da će umirovljenje najuglednijega ruskoga učenjaka i pisca izazvati nepovoljno govorkanje, požuri se ona da poništi svoju odluku. Deset dana nakon toga, što je Senat primio ukaz o Lomonosovljevu umirovljenju, donese dvorski glasnik onamo pisamce od carice:

»Ako ukaz o Lomonosovljevu umirovljenju još nije odaslan iz Senata u Petrograd, neka se smjesta pošalje k meni natrag«.

U Senatu su se poslovi obavljali polagano. Katarina II. stigla je da svoj ukaz povuče. Nakon pol godine

primi Lomonosov čin državnoga savjetnika bez pominjanja o umirovljenju.

Nastavio je raditi. Dovršene su bile nekoje prijašnje stvari. Izišla je na svijet knjižica »Prvi temelji metalurgije ili rudarstva«, koja se polagano tiskala u akademijinoj tiskari.

Lomonosov napiše tome priručniku dodatak »O zemljinim slojevima«, u kojemu je izrekao neke nove misli za geologe svoga vremena. Uvjerljivo je tu dokazivao tezu, koju je već često razvijao prije: da prirodne zakone treba otkrivati koristeći se u isto vrijeme metodama i podacima nekolikih točnih nauka — matematike, fizike i kemije.

»Evo kakva je unutrašnjost zemlje; evo slojeva, evo žilica drugih materija, koje je u dubini proizvela priroda. Neka se opaža njihov različiti položaj, boja, težina, neka se upotrebljuje pri razmišljanju savjet matematike, kemije, zajedno s fizikom.«

Unatoč bolesti nije Lomonosov suzio područja svoje djelatnosti. Još 1758. godine povjerio je predsjednik Lomonosovu, da vrši nadzor ne samo nad akademijinim školama, nego i nad zemljopisnim uredom. Tako se zvao odjel, gdje su se sabirali zemljopisni podaci i karte različitih mjesta Rusije. Zemljopisni odjel izradio je atlas Ruske carevine, koji je Akademija znanosti izdala godine 1745.

Akademik Wiensheim, koji je upravljao zemljopisnim odjelom, dopustio je mnoge pogreške i netočnosti na kartama. Odmah je odlučeno sastaviti novi atlas. Ali niti je Wiensheim, niti Müller, koji je stvar preuzeo nakon Wiensheimove smrti, sastavio atlasa.

Lomonosov nije mogao žrtvovati mnogo vremena zemljopisnom odjelu. Ali pokušao je ostvariti novu namisao: sabrati potanke podatke o svim ruskim gradovima. Sastavio je popis pitanja, na koja je želio dobiti odgovor: na kojoj rijeci ili na kojemu jezeru leži grad, koliko ima u njemu kuća i stanovnika, kakvi su sajmovi, kakvi su osnovni obrti stanovnika i t. d.

— Poznavanje domovine ne samo da koristi čitavome narodu, nego je potrebno i svima uredima — govorio je Lomonosov dokazujući, da je Senat dužan razaslati u sve gradove naloge mjesnim vlastima, da odgovore na ta pitanja.

Senat pristane, pa u Akademiju znanosti počnu dolaziti odgovori.

Pomalo se izrađivao novi atlas Rusije: do 1763. godine bilo je gotovo devet karata. Lomonosov izradi široku osnovu zemljopisnih ekspedicija, koje su imale točno odrediti zemljopisnu dužinu i širinu različitih točaka Rusije. Ta istraživanja omogućila bi, da se znanstveno kontroliraju zemljopisne karte, ali ekspedicije nisu bile odaslane.

Unatoč toga, što mu je zdravlje počelo slabiti, zamisli Lomonosov organizirati novu ekspediciju za traženje sjevernoga morskoga puta kraj obala Evropske Rusije i Sibirije do Beringova tjesnaca.

Lomonosov je čvrsto vjerovao, da će ruski mornari prije ili kasnije probiti najkraći put iz Bijeloga mora u Tihi ocean, te doći do Kine, pa i Indije.

U ono vrijeme, kad je Lomonosov postao pristavom, dovršivala se Velika sjeverna ekspedicija, koja je trajala deset godina. Poručnici Maligin, Ovcin, te Hariton i Dmitrij Laptevi izvršili su mnogo važnih otkrića u Ledenom oceanu. Bering i Čirikov preplovili su od Kamčatke do Amerike i otkrili Aleutske otoke. Ali nijedan brod nije mogao proći od Bijeloga mora do Beringova tjesnaca. S najvećim naporom i velikim žrtvama pošlo je za rukom istražiti samo pojedine dijelove toga puta. Mnogi su prestali nadati se, da će brodovi ikad moći proći cio taj put. Lomonosov se nije slagao s takvim mišljenjem.

U ono vrijeme, kad je Admiralitet prekinuo traženje sjevernoga morskoga puta, pisao je Lomonosov:

Uzalud priroda stroga
Ne da nam prolaza svoga
U istočni sa zapada kut.
U duhu vidim već danas,
Ruski gdje Kolumbo za nas
Kroz ledove probija put.

Godine 1763. dovršio je Lomonosov omanje djelo, koje je nazvao: »Kratak opis različitih putovanja po sjevernim morima i pokazivanje mogućnosti prolaza Sibirskim oceanom u Indiju i Ameriku«.

U ono vrijeme računalo se, da je general-admiral ruske mornarice prijestolonasljednik Pavao Petrović. Katarina II. postavila ga na taj položaj, kad je navršio osam godina. U ukazu, kojim je bio postavljen, bilo je rečeno, da se carica nada »usaditi još u nježnim dječjim godinama preljubeznom sinu poznavanje državnih poslova« i brigu za mornaricu. Maleni prijestolonasljednik igrao se rado lađicama upotrebljujući za to modele ratnih brodova, ali je s dosadom slušao katkad izvještaje admiralskoga kolegija, koji je upravljao mornaricom i bio podređen general-admiralu.

Lomonosov posveti svoje djelo Pavlu Petroviću. Pisao je, da će otkriće puta po Ledenom oceanu u Ameriku i Indiju donijeti Rusiji slavu i neizmjernu korist.

Pripovijedao je ukratko o pomorcima, koji su plovili po Ledenom oceanu na istok počevši od XVI. stoljeća, kad su Englezi Willoubi i Chansler, a onda holandijski pomorac Barents uzalud nastojali probiti Veliki sjeverni morski put. Svi su oni plovili u blizini obala i na kraju krajeva uzmaknuli pred ledom.

Lomonosov iznese novu, vrlo smionu teoriju. On pretpostavi, da u daljini od zemlje može biti more slobodno od leda. Zato je predlagao, da se pokuša plovidba mnogo sjevernije, no što se to činilo prije. Lomonosov je svjetovao, da se brodovi otpute u jesen na daleki otok Spitzberg. A u proljeće, čim se prolomi led, imali bi pomorci krenuti na put sa Spitzberga i uputiti se na istok, ako im se ukaže čisto more.

Od malenoga general-admirala prijeđe Lomonosovljevo djelo u komisiju, sastavljenu od uglednih pomoraca. Njihova mišljenja podijele se. Jedni su tvrdili, da je led daleko od obala još deblji nego kraj kopna.

— Čemu da se brodovi šalju na tako beznadni put — govorili su.

— Ne može se unaprijed reći, kakav je led ondje, gdje nitko nije ni pokušavao ploviti. U blizini Spitzberga ima morska struja prema sjeveru. Ne znači li to, da je na sjeveru otvoreno more? — uzvraćali su drugi.

U Petrograd bude pozvano nekoliko iskusnih ljudi, Primoraca, koji su plovili do Spitzberga i do Nove Zemlje. U proljeće 1764. godine doputovala su četiri Primorca u Petrograd. Najiskusniji od njih, stari Primorac, koji je više puta bio na Spitzbergu, nije tvrdio, da su pretpostavke Lomonosova nevjerojatne. Prema jednim opažanjima moglo se misliti, da je što dalje na sjever to više leda, a prema drugima — da i vrlo daleko od kopna može biti čisto more bez leda.

Kasnije se pokazalo, da je Sjeverni Ledeni ocean daleko od obale još manje pristupačan za plovidbu negoli kraj kopna. Ali onda još nitko nije mogao tvrditi to pouzdano, jer se nije moglo znati, da će Veliki sjeverni morski put, otkriće kojega je prorekao Lomonosov, biti zaista pristupačan brodovima tek naših dana.

Komisija odluči, da treba pokušati i poslati ekspediciju u potražnju za sjevernim morskim putem daleko od obale. Mjeseca svibnja 1764. potpiše Katarina II. ukaz o snabdjevanju ekspedicije. Odluka, da se ponovi traženje Velikoga sjevernoga puta, bila je Lomonosovljeva pobjeda.

U proljeće 1764. godine pođe Lomonosovu za rukom održati još jednu pobjedu. Nakon dugoga rada bila je konačno dovršena mozaička slika »Poltavska bitka«. Slika je prikazivala Petra Velikoga na bojnom polju Poltavske bitke u pratnji najbližih pomoćnika i vojskovođa: Šeremetjeva, Menšikova, Brjusa i kneza M. M. Golicina. Carevo lice bilo je načinjeno prema voštanoj maski, snimljenoj nakon Petrove smrti, a suradnici njegovi bili su prikazani prema starim portretima, koje je pronašao Lomonosov.

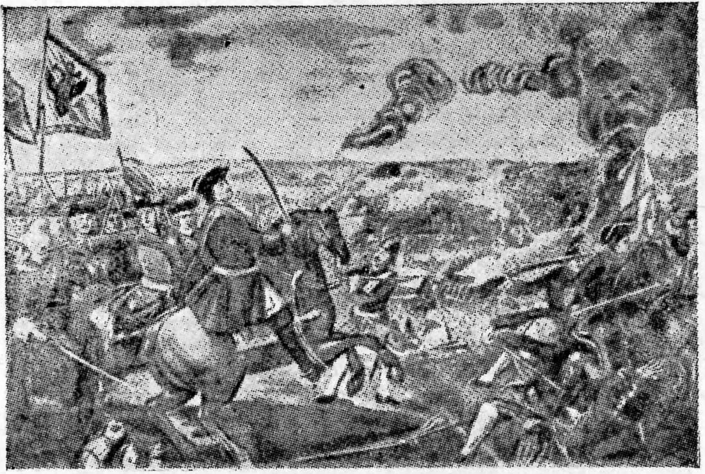

»Poltavska Bitka«
Mozaička slika iz radionice Lomonosova

Majstori, koji su pomagali Lomonosovu, a koje je on sam učio izrađivati mozaik, dokazali su, da su naučili tu umjetnost: slika nije bila lošija od najboljih djela talijanskoga mozaika onoga vremena.

Grof M. L. Voroncov, u čijoj kući je Lomonosov prvi put vidio uzorke mozaika, dovezene iz Italije, napisao je o uspjehu Lomonosovljevu Bolonjskoj Akademiji znanosti i umjetnosti. Mjeseca travnja bude Lomonosov izabran za člana te akademije, a u »Florentinskim učenim vijestima« pojavi se članak, u kojemu se pripovijedalo o njegovim uspjesima.

Prema Lomonosovljevoj zamisli imala je »Poltavska bitka« biti postavljena uza zid kraj groba Petra Velikoga u Petropavlovskoj stolnoj crkvi. Zajedno s pet drugih mozaičkih slika, koje su prikazivale djela Petra Velikoga, trebala je sačinjavati umjetnički spomenik tome caru. Senat je na molbu Lomonosovljevu doznačio novac za konačnu izradu »Poltavske bitke«, ali ju je želio vidjeti prije no što će zamoliti caricu, da izda ukaz o doznaci novca za izrađivanje druge slike.

Nemoguće je bilo dopremiti »Poltavsku bitku« u Senat: slika je bila tri sažena duga i preko dva sažena visoka, a vagala je zajedno s podlogom i željeznim šipkama, koje su vezivale mozaik, preko stotinu i trideset pudova. Nalazila se u posebnoj prostoriji mozaične radionice kraj Lomonosovljeve kuće. Lomonosov pozove senatore, da dođu pogledati »Poltavsku bitku« u njegovu kuću, da se uvjere, kako je dobra slika.

I Katarina II. zaželi vidjeti sliku zajedno sa svojom pratnjom. Lomonosov je morao smatrati taj pohod velikom čašću. A Katarina II. željela je vidjeti sliku, da riješi pitanje o novim velikim troškovima za mozaik i da pokaže svoje zanimanje za umjetnost.

Mjeseca lipnja 1764. godine doveze se u pratnji najuglednijih dvorana. Lomonosov se unaprijed spremio za taj pohod. Odlučio je iskoristiti slučaj, da pokaže carici nekoje pokuse u svojem laboratoriju i instrumente, koje je izumio.

Katarina II. držala se onako sklono, kako je smatrala potrebnim držati se svagda, kad se razgovarala s učenjacima: slušala je tumačenje smiješeći se ljubezno i letimice zadavala pitanja ne shvaćajući odgovore.

Katarina pohvali milostivo sliku i pogleda pokuse u laboratoriju.

Carica se zadržala u radionici i laboratoriju oko dva sata. Sa znakovima zahvalnosti isprati je Lomonosov do kočije. Ali sjećajući se naučena prijazna Katarinina smiješka morao je Lomonosov shvaćati, da se carica nipošto ne zanima toliko za znanost i umjetnost, kako to želi pokazati.

Drugi dan donijele su »Petrogradske Vijesti« izvještaj, da je carica, pogledavši mozaičke radove i pokuse u Lomonosovljevom laboratoriju, »blagoizvoljela ponovo izreći najviše uvjerenje o pravoj svojoj ljubavi i brizi za znanost i umjetnost u domovini«. U novinama bilo je javljeno, da je carica napuštajući Lomonosovljevu kuću »izrekla premilostivo svoje zadovoljstvo«. Ali Lomonosovljev položaj nije se nimalo promijenio. Kao i prije morao se Lomonosov stalno boriti protiv Tauberta, koji je i nadalje smetao njegovim osnovama.

— U akademiji vlada još uvijek ista šumaherština — ljutio se Lomonosov.

Mislio je katkad, da ne vrijedi trošiti na borbu snagu, koja je već počinjala slabiti.

— Dosta mi je i jednoga neprijatelja, bolesne starosti — govorio je katkad.

Posljednjih godina umukla je borba s književnim protivnicima — Tredjakovskim i Sumarokovim.

Tredjakovski je nečujno i bijedno proživljavao svoj vijek na udaljenu dijelu Vasiljevskoga otoka, u Dvanaestoj liniji, u malenoj drvenoj kući, bojadisanoj nekad zelenom, ali sad već izblijedjelom bojom. Zarađivao je komadić kruha prijevodom opširnoga djela povjesničara Rollina, koje je Tredjakovski počeo još godine 1738.: akademijin ured plaćao mu je trista rubalja za svaki tiskani svezak. Ispisivao je list za listom prevodeći šestnaest svezaka Rollinove »Rimske povijesti«.

Tredjakovski pisao je nadalje i stihove, ali samo kao prevodilac. Primjenjujući za rusko pjesništvo novo mjerilo — heksametar — prevodio je veliku knjigu Fénelona »Zgode Telemaka«, koju je ruski nazvao »Telemahida«.

Napustivši bojište, koje je ostalo protivnicima, položio je oružje i prestao pisati epigrame protiv Lomonosova.

Drugi Lomonosovljev protivnik, Sumarokov, koji se isprva uzdigao nakon Katarinina stupanja na prijestolje, nije se znao održati na visini, koju je dostigao. Napadao je kao i prije činovnike — »piskarala«, i pridvorice, svađao se kao i prije sa svakim, s kim je imao posla.

Katarina je govorila o njemu već s nekom razdražljivošću. Očekivala ga nemilost carice i njezinih dvorana, samoća i smrt u siromaštvu. Sumarokov se nije pomirio s Lomonosovim, ali u to vrijeme nije gotovo ustajao protiv njega, jer nije bilo uzroka za sukobe.

Lomonosov dobije novoga neprijatelja, upornoga i vještoga.

Već u početku godine 1762. rekao je Taubert jednom u akademijinom uredu Lomonosovu, da mladi njemački učenjak August Schletzer živi kod Müllera, da uči njegovu djecu i da mu pomaže proučavajući ljetopise i druga vrela ruske povijesti.

— Držim, da bi bilo korisno dati mu mjesto pristava u akademiji — reče Taubert.

»Još jedan Nijemac želi se smjestiti u akademiji. Rusku povijest želi istraživati, ma da je tek nedavno počeo proučavati ruski jezik«, pomisli Lomonosov.

Taubert počne preporučivati Schletzera.

— Toga ne će biti — odgovori kratko i čvrsto Lomonosov.

Taubert namjesti Schletzera za učitelja sinova predsjednika Akademije znanosti. A Müller izvijesti Razumovskoga, da Schletzera smatra dostojnim za pristava ruske povijesti.

— Neka se Schletzer postavi za pristava — zapovjedi Razumovski.

Novi pristav bio je uporan i marljiv, iako vrlo nadut. Bilo mu je svega dvadeset i pet godina, kad je godine 1761. doputovao u Rusiju, ali je već naučio latinski, grčki, francuski, starožidovski, arapski i švedski jezik, a upoznao se i s poviješću tih naroda. Spremajući se u Rusiju pročitao je sve knjige o toj zemlji, koje je mogao naći, počevši od »Bilježaka« Gerbensteina, koji je bio u Moskvi za vrijeme Ivana Groznoga, pa do najnovijih djela. A u Petrogradu stao je smjesta temeljito proučavati ruski jezik i povijest.

Točan, promišljen i kao zakovan u oklop samopouzdanja, dođe Schletzer, kad je postao pristavom, k Lomonosovu pazeći na vanjsku pristojnost. Schletzer zamoli Lomonosova, da mu protumači neka pitanja ruske gramatike i povijesti. I smjesta dobaci s čvrstim uvjerenjem o svojoj nadmoći dobrohotnim tonom nekoliko prigovora Lomonosovu, koji su se temeljili na poredbenom jezikoslovlju.

— Rusku povijest treba da istražuju Rusi, a ne stranci, koji je ne mogu razumjeti — presiječe mu riječ Lomonosov.

— Rusi, koji proučavaju povijest, ne razumiju još toga, da povjesničaru mora biti milije priznati svoje neznanje, negoli bluditi. Bolje je dati točnu povijest o šest stotina godina, negoli bajke i basne o tri tisuće godina — odgovori Schletzer s visoka.

Schletzer i Lomonosov prilazili su povijesti ruskoga naroda zaista s različitih gledišta. Schletzer se zanimao za vrela ruske povijesti, ali se nije brinuo za ruski narod.

— Prije no što se prihvate navodi, koje saopćuje ljetopisac Nestor, treba pomno usporediti sve prijepise njegova ljetopisa. Treba utvrditi, šta je zaista pisao on sam, a šta su dodali drugi. Treba utvrditi vjerodostojnost ne samo svakoga retka, nego i svake riječi. Zato treba usporediti ruski ljetopis s bizantijskim, škandinavskim i nekojim drugim vrelima — poučavao je Schletzer.

Lomonosov nije poricao, da treba brižno proučavati ljetopise, ali u povijesti Rusije privlačila ga je posve druga stvar.

— Prosudi li tko, kolike promjene je ruski narod vidio u svojoj sudbini od daleke prošlosti do naših dana i kakve je podnio ratove, uvelike će se začuditi, što se naš narod ne samo nije rasuo, nego se dovinuo do najveličajnijega stupnja veličine, moći i slave — govorio je Lomonosov.

Što više je Schletzer govorio, kako je važno uspoređivati rukopise, kojima su napisani različiti prijepisi ljetopisa, to neprijateljskije se držao Lomonosov prema tome učenjaku, koji je mogao uspješno istraživati slova ljetopisa, ali nije shvaćao njegova duha.

Upoznavši se s ruskim jezikom, požuri se Schletzer da napiše rusku gramatiku na njemačkom jeziku. Poznavanje mnogih jezika pomoglo je Schletzeru da pritom stvori neke nove zaključke, ali ga nije spriječilo, da načini i grube pogreške. Lomonosov podvrgne njegov rad oštroj kritici. A Schletzer međutim nije kanio ostati dugo u skromnoj službi pristava. Želio je postati što prije profesorom ruske povijesti. Lomonosov odlučno ustane protiv njegova traženja.

— Kakvih odvratnih gnusoba ne će nagomilati u ruskoj prošlosti takva stoka, ako se u nju pusti — govorio je Lomonosov pokazujući Schletzerove pogreške u ruskoj gramatici.

A Schletzer je govorio prezirno prižmirkujući kratkovidnim očima i otromboljivši donju usnu o Lomonosovu:

— Ovaj fizičar razumije povijest i poredbeno jezikoslovlje upravo toliko, koliko bi fiziku razumio povjesničar i jezikoslovac.

Taubert je ipak znao utrti Schletzeru put.

Mjeseca siječnja 1765. godine primi Akademija znanosti iznenada najviši ukaz o imenovanju Schletzera za profesora ruske povijesti. Lomonosov je bio silno povrijeđen tim imenovanjem. Vjerojatno je u to vrijeme bilježeći radi pamćenja različite primjedbe, napisao:

»Stradavam zato, što nastojim obraniti rad Petra Velikoga, da se izuče Rusi... Ne žalim umrijeti: naživio sam se, napatio i znadem, da će me požaljeti djeca domovine«.

Lomonosov se i nadalje bavio tekućim poslovima. Primicalo se proljeće godine 1765. Mjeseca svibnja imali su isploviti brodovi, koje su slali pod zapovjedništvom kapetana Čičagova u potragu za Velikim sjevernim morskim putem. Dovršavale se posljednje pripreme za ekspediciju.

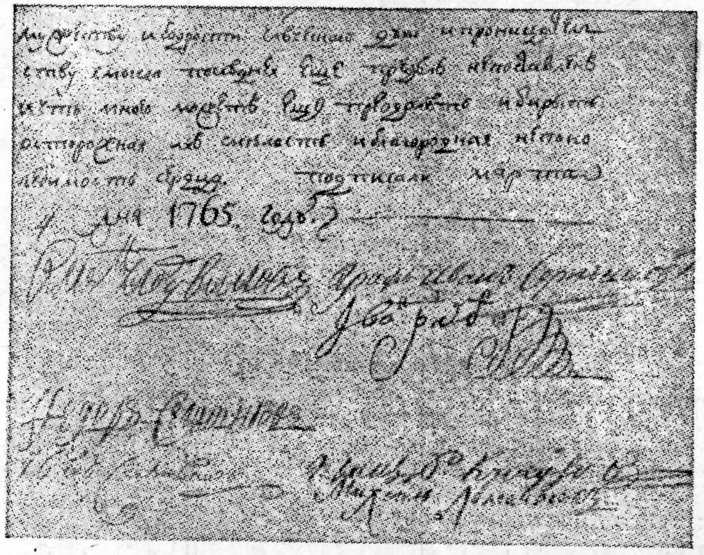

Kraj instrukcija, što ih je Lomonosov sastavio za komandire ekspedicije, izaslane u potragu sjevero-istočnog morskog puta. Zapisnik admiralitetskog kolegija od 4. ožujka 1765. godine.

Lomonosov je najživlje sudjelovao u toj stvari. Razgovarao se s iskusnim ljudima, sastavljao popise onih sprava, koje je trebalo ponijeti na plovidbu, te napisao uputu za zapovjednika ekspedicije.

»Muževnosti i čilosti ljudskoga duha i pronicavosti njegova razuma nije još postavljena granica i mnogo može još svladati i otkriti oprezna smionost i plemenita nepokolebljivost srca«, pisao je Lomonosov na kraju upute za mornare, određene za plovidbu. Četvrtoga ožujka bila je uputa, koju je sastavio Lomonosov, potvrđena, pa ju je on potpisao zajedno s članovima admiralskoga kolegija.

Ali bolest, koja je već više puta otkidala Lomonosova od rada, nije mu dopustila da dočeka onaj dan, kad su brodovi krenuli na more.

Ogledajući se na prevaljeni put mogao je Lomonosov kazati, da je on sam uradio više nego nekoliko akademika zajedno. Tek što je dovršio jedan rad, laćao se drugoga, a obično je vršio nekoliko u isto vrijeme. Vazda se žurio ne dopuštajući sebi da proživi neko vrijeme u miru. Stalna borba, koju je vodio, još je povećavala duševnu napregnutost.

Prije mnogo godina, kad se Lomonosov tek vratio iz inozemstva, preveo je za »Primjedbe k Vijestima« članak, u kojem je bilo rečeno:

»Kad nam je duša mirna, čila i dobro raspoložena, onda se i tijelo nalazi u dobru zdravlju. I naprotiv, ako je um nemiran, tužan i smeten, postaju osjetljive i posljedice toga«.

Mogao se uvjeriti, da u tim riječima ima nešto istine. Vazda je bio zabrinut zbog novih poslova, stalno je bio spreman odbijati i nanositi udarce ne odmarajući se nikad. Umor, koji se skupio iznenada, podrovao je sile prije, no što je došla starost.

Nakon prve bolesti prošle su tri godine. Lomonosov je bolovao ovda-onda, ali je nastojao raditi onako kao i prije. Mjeseca ožujka 1765. godine nahladi se i legne u krevet. Oslabjeli organizam nije se mogao ovoga puta s uspjehom oduprijeti bolesti.

Liječnik je nekoliko puta puštao krv, davao mu piti nekakav uvarak od ljekovitih trava i silio ga da guta pilule. Ali bolest je napredovala. Na grudima kao da mu je ležao kamen, koji je pri svakom dahu trebalo dizati.

Lomonosov je ležao čitave sate ne mičući se i šuteći gledao bijele kaljeve s modrim crtežima, kojima je bila obložena peć. Često bi kao kroz laki drijem vidio prošlost.

To je počelo već prvih dana bolesti. Mislio je na ekspediciju, koja je pošla tražiti sjeveroistočni morski put. I najednom ugleda očevu »Čajku«, osjeti miris katrana, kojim je otac svakoga proljeća mazao svoj brod, haluga, koje su valovi izbacili na obalu, i slane morske vode.

Onda su mu se svakoga dana počele javljati u pamćenju isto takve daleke slike: prvi dan u moskovskoj školi i njezini učenici u jeftinim platnenim kaftanima i izgaženim cipelama, malena predavaonica Marburškoga sveučilišta, u kojoj je prvi put počeo slušati predavanja iz fizike i kabinet petrogradskoga muzeja, u kojemu je uređivao zbirku ruda, kad se vratio iz inozemstva. Kao na javi vidio je Lomonosov okrugli stol, pokriven zelenim suknom i akademike, koji su sjedili u dvorani onoga dana, kad je — pošto je postao pristavom — prvi put došao na konferenciju u Akademiju znanosti.

Onda se spominjao nevelike kamene zgrade kemijskoga laboratorija, sagrađene prema njegovu nacrtu, masivne peći za kemijske pokuse i raznobojnih slitina staklene mase, na sastavljanju kojih je radio.

Nekoliko puta vidio je Lomonosov jedno te isto: veliku dvoranu akademijsku u dan svečanoga javnoga sastanka. Sprijeda su sjedili ugledni gosti u zlatom vezenim kaftanima i s ordenima, a otraga, kraj zida, stajali su studenti. Čuo je svoj glas, jasan, snažan i zvučan, te riječi, koje je govorio:

— Daleko pruža kemija svoje ruke u poslove ljudske, o slušatelji!

Isprva su ga nekoje uspomene uzbuđivale. Ugledavši pred sobom Schuhmacherovo lice puno zadovoljstva i samopouzdanja, stisne on oslabjelu šaku i reče poluglasno:

— Nitkov!

Ugodno je bilo sjećati se prvih stranica oda, ukrašenih šaranim vignetama, solidno izdane »Retorike« i gravure, kojom je počinjala »Ruska gramatika«. Sa zadovoljstvom je ponovo ugledao mladoga, prijaznoga i lijepoga I. I. Šuvalova u bijelom suknenom kaftanu, sa crvenom vrpcom i dijamantima urešenom zvijezdom reda Aleksandra Nevskoga na grudima, u bijelim kratkim hlačama, čarapama od crvene svile i cipelama sa srebrnim kopčama. I odmah se sjetio dvorskoga dana u Moskvi, na kom mu je izručio Šuvalov nalog Jelisavete Petrovne, da napiše »Povijest Rusije«.

Onda je prošlost otišla još dalje, više nije uzbuđivala, nije srdila, niti radovala. Kad je ulazila žena ili kćer, gledao ih je Lomonosov kao iz daleka i nije svaki put odgovarao na pitanja.

— Mislim, da smrt moja već nedaleko od mene živi — reče jednom ženi.

A kad je žena htjela odgovarati, stegne oštro obrve.

Trećega dana mjeseca travnja bio je prvi dan Uskrsa. S ulice se čula zvonjava zvona. Kroz prozor padale su na krevet tople proljetne zrake. Ali kamen na grudima kao da je postao još težim. Bijeli kaljevi s modrilom počeli se slijevati u svijetlosivu mrlju.

Drugoga dana Lomonosov umre.

Glas o Lomonosovljevoj smrti raširi se smjesta po gradu. Čak i neprijatelji su vidjeli, koliko je bio poznat. Taubert je pisao Mülleru, koji je u to vrijeme bio u Moskvi, da su Lomonosova sahranili »uz golemo mnoštvo svijeta«.

Ali suvremenici nisu mogli potpuno shvatiti veličinu Lomonosovljeva znanstvena rada. Mnoge njegove izvanredne misli bile su ocijenjene kasnije u vezi s novim pronalascima u znanosti. A posljednja stvar, kojoj je Lomonosov davao snage pred samrtnom bolesti, traženje sjevernoga morskoga puta, bila je izvršena tek u naše vrijeme.

Lomonosovljevi suvremenici cijenili su ga u prvom redu kao pisca i graditelja novoga ruskog književnoga jezika. Ali što više je život Lomonosovljev odlazio u prošlost, to jasnije postajalo je značenje njegove mnogostrane djelatnsti. I već ga je Puškin ocijenio s nekoliko riječi pravilno i duboko, a ta ocjena sačuvala je i danas svoju vrijednost:

»Spajajući neobičnu snagu volje s izvanrednom snagom znanstvenoga shvaćanja, obuhvatio je Lomonosov sva područja prosvjete. Žeđa za naukom bila je najsnažnija strast te duše, prepune strasti. Povjesničar, retoričar, mehaničar, kemičar, mineralog, umjetnik i pjesnik — sve je on to istraživao i sve shvaćao«.

SADRŽAJ

Posljednji čin Petra I. 7
Novi pristav 26
Provala 44
U pritvoru 64
Pobjeda 79
Na široku putu 97
Nova borba 115
Neočekivana potpora 130
Novi poslovi 148
Na vrhuncu 166
Prepirke i uspjesi 178
Prividna vlast 191
Književni protivnici 205
Novo vrijeme 223
Posljednje godine 236

Knjižarska cijena Din 80.—
Za članove M. H. Din 64.—

3,00cm

882-31
KURAT
lom

OSNOVNA ŠKOLA PROF. F.V. ŠIGNJARA
VIRJE
92
LOM
m
1726N

1726